

મામાનો વારસો

બાલસાહિત્યના લખાણપ્રતિષ્ઠા
લેખક, સંપાદક અને આગે-
વાન પ્રકાશક તરિકે શ્રી.
નાગરદાસ પટેલનું નામ જુઓ
જાણીતું છે.

★ ★ ★

એમનાં લખાણની જુઓ તો
એ છે કે એમનું પુસ્તક એક
વખત હાથમાં લીધા પછી
વાંચકનું મન એવું તો જકડી
રાખે છે કે તે પૂરું કર્યા વગર
થેન પડતું નથી.

★ ★ ★

બાલસાહિત્યનાં પ્રકાશનોમાં
શ્રી. નાગરદાસ ની એક
વ્યવસ્થિત યોજના અને
પ્રગતિવાન દષ્ટિ છે. તેવી
જ સુંદર યોજના એમણે
કિશોર અને કુમારસાહિત્ય
માટે કરી છે.

★ ★ ★

મગજ શક્તિના વિકાસને
તાલીમ આપે એવી સાદસ,
શૌર્ય, ભેદ, બુદ્ધિચાતુર્ય અને

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
[ગુજરાતી લઘુશિક્ષણ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૭૦૩૪ કિંમત ૧-૪-૦

ગ્રંથનામ મામાનો વારસો

વર્ગિક ૬- : ૩

૧૫૦૫૩
(મ)

सा ल स क था व लि : पु स्त क द स भुं

मा.मानो वारसो

सं पा द क

नागरदास क. पटेल

सवा इपियो

पाल विनोद कार्यालय

१४८, प्रिन्सेस स्ट्रीट . भुंण्ड र

: પ્રકાશક :

નંદલાલ મોહનલાલ ઠક્કર

એન. એમ. ઠક્કરની કું.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોમ્પીયુટર સંગ્રહ
૨૭૦૩૪

આવૃત્તિ પહેલી

૧૯૪૮

: મુદ્રક :

રામ દાસ ઈ. પટેલ

“ રજની પ્રિન્ટરી ”

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

પરિચય

સાહસ, શીર્ષ, ભેદ, બુદ્ધિચાતુર્ય અને ગુન્હાશોધનનાં અવનવાં પરાક્રમેને લગતી મગજશક્તિના વિકાસને તાલીમ આપે એવી રસિક વાર્તાઓ વાંચવાની કુમારજીવનમાં તાલાવેલી જાગે છે અને તે વૃત્તિ જીવનમાં દીર્ઘકાલ પર્યંત કાયમ રહે છે. એ વૃત્તિને અનુકૂળ અને પ્રેરણાદાયી વાંચન મળે તો મગજશક્તિનો સુંદર વિકાસ થાય છે. દરેક વસ્તુ કે વિગત ઝીણવટથી જોવા સમજવાની અને તેનું હાર્દ પામવાની અહમ્મત શક્તિ એનાથી સાંપડે છે અને જીવન સાફલ્યનો માર્ગ સરળ બને છે.

માનવ જીવનનો આ રીતે અનેકવિધ વિકાસ કરી શકે એવી અત્યંત પ્રેરણાદાયી તેમજ રસિક વાર્તાઓ આપવાની યોજના ‘સાહસ કથાવલિ’ માં કરવામાં

આવી છે. એમાં અંગ્રેજ સાહિત્યના આ વિષયના સાહિત્યસમ્રાટોની દિલચસ્પ વાર્તાઓ ઉપરથી તૈયાર કરેલી તેમજ ફેટલીક મૌલિક કથાઓ આપવામાં આવશે. એ દરેકનું વસ્તુ અને વાતાવરણ ગુજરાતને અનુકૂળ રહેશે.

શ્રી હાસાહિત્યની અમારી વિવિધ ગ્રંથમાળાઓને ગુજરાતે સુંદર સત્કાર કરી અમને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે તેવી જ રીતે આ ગ્રંથાવલિને પણ ગુજરાતે અપનાવી છે એ જાણીને સંતોષ થાય છે.

૧૧૬૪૬ કાંડેરે પૂર્વે

અનુક્રમ

મામાનો વારસો . . .	૫
શેરદલાલ . . .	૨૨
કોલ કરાર . . .	૪૫
રહેજ ભૂલ . . .	૮૫
એ પક્ષી : એક કાંકરે .	૯૨

મામાનો વારસો

મામાનો વારસો

પોષસરના પૂલ આગળ અનેક અકસ્માત થયા છે. એ પૂલજ એવો છે કે અકસ્માત થયા વિના ન રહે! મોટરકાર એ માણસોનો કાળ છે અને પોષસરનો પૂલ એ મોટરોનો કાળ છે એવો જ્યોતે એક વખત અભિપ્રાય આપ્યો હતો.

અને જ્યોતને પૂરજોસથી મોટર હાંકવાની ટેવ પડી છે. એની મોટરનું સ્પીડોમીટર સાઠના અંકડાથી નીચે હોય તો એને એન નથી પડતું. એને અત્યાર સુધી અકસ્માત—ભયંકર અકસ્માત નડ્યો નથી એ વાત એ જીવતો જાગતો હરતો ફરતો છે તેનાથી પુરવાર થાય છે.

પોષસરના પૂલ ઉપર થઇને પંદરસેને પાંચ વખત એની મોટર પસાર થઇ હશે પણ એ એટલો પાવરધી હતો કે એને કે અકસ્માત નડ્યો ન હતો. છતાં ભણ્યો ભૂલ્યો ને તારો ફૂલો! જોગેશ્વરી અને ગોરેગામ વચ્ચે એક પૂલ આવે છે તેની નજીક

જયંતની મોટર ઉતરી પડી અને નવી પુરણી હોવાથી એનો પાછળનો ભાગ મારામાં ખુંચી ગયો. મોટરે આગળ ચાલવાની ના પાડી.

જયંત નીચે ઉતર્યો અને આજુબાજુ ભેવા માંડ્યું. એક તરફ દૂરથી દેખાતો દરિયો અને મીઠાના અગરપર એની નજર પડી અને બીજી તરફ ભેયું તો થોડે દૂર દેખાતા કંપાઉડનો દેખાવ પરિચિત લાગ્યો. એ તે તરફ ગયો. અંદરની બાજુ જૂની પદ્ધતિએ બાંધેલું, એક મકાન હતું અને તેની ઓસરીમાં બાંધેલો કૂતરો એને ભેંષને બસતો હતો.

એણે પેલા મકાનનો બંધ દરવાજો ઠોકરો પાડ્યો ત્રાસે જવાબ આપ્યો નહિ. આજુબાજુ પણ ત્રાસ હોય એમ જયંતને ન લાગ્યું.

એ મકાનના માલિક કાલિપ્રસાદને જયંત ઓળખતો હતો. એ ઘણો કંજુસ હતો. એ અને એનો ભાઈ રેદ્દજી બંને કંજુસના કાકા તરિકે પ્રખ્યાત હતા.

જયંતને જવાબ ન મળવાથી એ આગળ વધ્યો. પાછળની બાજુ બગીચો હતો તેમાં થઇને તે રેલ્વે લાઇન તરફ જવા લાગ્યો. એટલામાં થોડે દૂર જમીનમાંથી એક રાક્ષસ ફૂટી નીકળ્યો હોય એ રીતે કાલિપ્રસાદ બહાર આવ્યો. એ જમીનમાંથી ફૂટી નીકળ્યો તે ભેંષને જયંતને નવાઇ લાગી. એણે ધ્યાન દઇને ભેયું તો કાલિપ્રસાદ કુવામાંથી બહાર નીકળ્યો હતો. જયંતના તરફ એની પીઠ હતી. એણે કુવાનું ઢાંકણું બંધ કર્યું અને તાળું માર્યું. એણે પોતાના ઢીંચણ પરની ધૂળ ખંખેરી, કપડાં સાફ કર્યાં અને મકાન તરફ ફર્યો ત્યાં એની નજર જયંત પર પડી. કોઇ અબણ્યા માણસને ભેતાંજ એનો ચહેરો ચુસ્તથી લાલ થઇ ગયો.

‘કાણુ છે?’ એણે બરાડ મારી.

જરા પાસે આંધો ત્યારે કીણું જયંતને કીળખ્યો કીટલે
કીનો ગુસ્સો નરમ પડ્યો અને બોલ્યો : ‘કમ થું છે ? લોકો
હજી કીમ માને છે કે રૂદ્રજી કીમને ફસાવ્યા છે ? ભલે માને !
રૂદ્રજી બિચારો મરી ગયો છે કીટલે હવે કીની તરફથી કે
પણ સમાચાર મળી શકે કીમ નથી.’

જયંતને આજુબાજુ ભેતો ભેઇ કીનો વિચાર કળી ગયો
હોય કીમ એ બોલ્યો :

‘પેલા કુલો ઘણો ખરાબ છે. મ્હારો રીને પુરાવી નાખ-
વાનો વિ—’

‘તમે કીને ઠીક બંધ કરી દીધો છે કીટલે હરકત નથી.’
જયંત વચ્ચેજ બોલી ચિઠ્યો. ‘વાત કીમ છે કે મ્હારી મોટર
પેલી નવી પુરણી કરી છે ત્યાં મારામાં ખુંચી ગઇ છે કીટલે
આપની મદદની જરૂર છે.’

જયંતે પોતાના આવવાનું કારણ કહ્યું કીટલે કાલિપ્રસાદને
જાંતોષ થતો જણાયો.

‘હું કીકલોજ તમારા રમકડાને મારામાંથી કાઢી આપીશ.
ગભરાતા નહિ.’

અને કી તરત જ જયંત સાથે બહાર આવવા લાગ્યો.

‘મ્હને તો આ સુંબઝગરાકીનો બારે કંટાળો છે રહમ-
જયાને—થું તમારું નામ ? હું તો ભૂલી ગયો. તમે પેલા વકિલ
જેવા છો. કીણું મ્હારા બાપ રૂદ્રજીને હેરાન પરેશાન કરી મૂક્યો
હતો. બહુ વરસ થયાં કી વાતને, બિચારો રૂદ્રજી ! તમે ને
તમારા જેવાકીકી કીનો જલદી અંત આણ્યો ! અને આ
મનુષ્ય ટેકસવાળાકીથી તો પ્રભુ તોબાહ ! હરામખોરો કી અમને
વીતાડવામાં બાકી રાખ્યું નથી.’

આમ વાત કરતાં તો તેકી મોટર પાસે આવી લાગ્યા.
કાલિપ્રસાદ મોટર ઉંચકવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કીમનું રાક્ષસી

બળ કામ ન આવ્યું' કીટલે બન્ને જણ પૈલા મકાન તરફ પાછા ફર્યા. કોણે બણે કયાંથી કાલિપ્રસાદ બે દુકાળીયા જેવા મજૂરો લઈ આવ્યો અને કૌમની મદદથી મોટરને ગારામાંથી કાઢીને રસ્તા પર મૂકી.

કો કામ થયા પછી કાલિપ્રસાદે કહ્યું:

‘તમારે અમને બે રૂપિયા આપવા પડશે. આ લોકોને વધારાનું કામ કરવા બદલ મદારા ખીસ્સામાંથી આપવાનું મદને નહિ પાલવે. હું તો ગરીબ માણસ છું, રૂઢી તો ભગવાનને મહેમાન થયો અને હવે પેઢી પોરીને ભણાવવા પાછળ પછા મદારે વિચાર કરવો પડશે. કોને આપવાનાથે મદારી પાસે પૈસા—’

કોક હરફ બોલ્યા સિવાય જ્યંતે પોતાના ખીસ્સામાંથી કાઢીને બે રૂપિયા કૌના હાથમાં મૂક્યા અને પોતાની મોટર મારી મૂકી.

બેતબેતામાં ‘સ્પીડો મીટર’ નો કાટો સાદપર પહેાંચ્યો.

યોગાનુયોગ બાબતની જ્યંતની શ્રદ્ધા અજબ હતી. કૌની માન્યતા હતી, કે દરેક જનાવ ત્રણ તબક્કે પુરો થાય. કોક માણસને વિચિત્ર સંજોગોમાં કોકવાર મળવાનું થાય તો કીથી વધારે વિચિત્ર સંજોગોમાં ખીજ બે વખત મળવાનું થાય થાય ને થાય જ. કૌવે યોગાનુયોગ આવે જ આવે. જ્યંતની કો અજબ માન્યતા હતી.

કૌણે પોતાના અનુભવની અમને વાત કરી.

કાલિપ્રસાદ અને કૌના બાઈ રૂઢી બન્ને આક્રાંખાતે ખુબજ પૈસા કમાયા હતા અને કૌમની પાસે સારો પૈસો હતો. કો બે હદબહારના કંજુસ હતા.

‘આ ખીજ વખત મદારે કૌને મળવાનું થયું.’ જ્યંતે જણાવ્યું. ‘સૌથી પહેલાં રૂઢીની સામેના ફેસ વખતે અને આજે ખીજ વાર. મદારી ખાત્રી છે કે કૌને ત્રીજ વખત પણ

મળવાનું થયા વિના નહિ રહે. ખરેખર ! યોગાનુયોગની પદ્ધતિમાં આ એક દાખલાનો ઉમેરો થશે.’

‘અને તે પણ ઘણું જ જલ્દી.’ એમ કહીને મહેં એના હાથમાં એક કાગળ આપ્યો.

એણે એ ધ્યાન દેઇને વાંચ્યો.

એ નીચે મુજબ હતો :

સાહેબ,

થોડા વખત હવેર આપ મહારા મામાને મળ્યા હતા. આપને જણાવવાને ઘણુંજ દિલગીર છું કે તેઓ ગુજરી ગયા છે. એમની મિલકતના સંબંધે મહારે આપને મળવું છે. બુધવાર સવારે હું આપો જઈશ. આપની મદદ કે કામ આવી શકે એમ મહને નથી લાગતું છતાં પણ આપની સલાહ લેવાની મહારી વૃત્તિ હું રોકી શકતી નથી.

લીલાવતીના ઘટિત

તા. ૬. મહેં આપને આ બાબત લખ્યું છે એ વાતની મહારા મામા કાલિપ્રસાદને ખબર ન પડે એ ધ્યાન રાખશે.

લી.

બુધવારે સવારે લીલાવતી એક માણસ સાથે આવી.

એ માણસનું નામ જમનાદાસ હતું. એણે અમારા પર સારી છાપ ન પાડી. એનો દેખાવજ ખરાખર ન હતો. એની આંખોમાં સાંધોલિયાં રમતાં હતાં.

લીલાવતી ઘણુંજ ચાલાક અને ખૂબસુરત હતી. એની ઉંમર પંદરેક વર્ષની હશે. એના મામાઓ કરતાં એ તદ્દન જુદીજ પ્રકૃતિની હતી એમ જ્યંતને ભોતાં વેંતજ લાગ્યું.

એ જ્યંતને ઓળખતી હતી.

‘મહને લાગે છે કે આપને તરદી આપવી નિરર્થક છે. છતાં એ જમનાદાસે મહને આગ્રહ કર્યો એટલે અહીં આવી, આપને પણ એમ થશે કે એવું હતું તો પછી નાહકનો આપનો

અમુલ્ય વખત બરબાદ કરવાની શી જરૂર હતી? પણ છેક એમ નથી. મ્હારી સ્થિતિ અત્યારે એવી છે કે રહેજ પણ આધાર લેવા—

‘એમાં કે હરકત નહિ. જે હોય તે ખુલાસેથી કહો’ જયંતે વચ્ચે કહ્યું.

‘વાત એમ છે કે લીલાવતીને દોઢ લાખ રૂપિયા મળવા બેઠાં. અને એ રકમ રૂઢી મરી ગયા તે પહેલાં ધરમાં હતી તેની મ્હને ખબર છે. એમનું વીલ આપ્યું છે ને લીલાવતીને ?’

લીલાવતીએ હા પાડી અને પોતાની બેગ ખોલી માંડી. બેતાં બેતાં એણે પૂછ્યું.

‘તમે મ્હારા મામાને કીજાઓ છો ને જયંતરાય ?’

જયંતે હા કહી.

‘એ આપને માટે ઘણી વખત વાત કરતા હતા.’

‘મ્હારી ખાત્રી છે કે એ સારો અભિપ્રાય તો નહિ જ દર્શાવતા હોય.’ જયંતે કહ્યું.

‘ખરી વાત છે. એ આપનાથી કેંક અંશે ડરતા પણ હતા. એમને તમે ખરચના ખાડામાં ઉતારેલા એમ એ કહેતા હતા.’

અને એની વાત ખરી હતી. જયંતે એને ખરચના ખાડામાં ઉતારેલા.

એ અને એના ભાઈ કાલિપ્રસાદ આફ્રિકા ખાતે સારા પૈસા કમાયા અને ગોરેગામમાં આવીને રહ્યા. રૂઢી કેંક ઠીક હતો અને એણે પોતાની પ્લેનની દીકરી લીલાવતીને પોતાની સંભાળ નીચે ઉછેરી હતી તેમજ એના શિક્ષણને લગતો પ્રયત્ન કર્યો હતો. અલબત્ત, એ એની પાછળ કરવા પડતા ખર્ચ માટે બગડતો તો હતોજ ! એક બાઈએ જબરા મમ્મીયુસના મારવાડી હતા.

બન્ને ભાઈઓ સદો પણ કરતા હતા એ બાબતમાં બહુ સાવચેતી અને ખજરદારીથી કામ લેતા. એક વખતે એ જરા વધારે દોડાણો થયેલા અને કેંક ગોટાળો થયેલા, તેમજ એને લીધે જયંતના સંસર્ગમાં આવવું પડેલું. એ પ્રસંગને લગતી વિગતવાર નોંધ કેંક ડાઘે લાથે મૂકાઈ ગઈ છે.

‘રૂઢી મામા આપ માનો છો એવા ખરાબ ન હતા. અલબત્ત, એ ખાધે પીધે ને પૈસેટકે બણાજ કંજુસ હતા તેની ના નહિ. એ બિચારા પૈ પૈ કરીને એકઠું કરી ગયા અને એ કયા ગયું તેનો પત્તો નથી—’

‘છેજ નહિ ?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘જડતાજ નથી ’ લીલાવતીએ ડોકું દલાવીને કહ્યું.

‘તમે પેણું વીલ કાઢોને.’ જમનાદાસે સ્વયના કરી.

લીલાવતીએ ભેગમાંથી વીલની નકલ કાઢી ને જયંતને આપી.

જયંતે એ જોઈ અને વાંચી ગયો.

વીલ ઘણું જ ટુંકું ને ટચ હતું. રૂઢી દેસાઈએ પોતાની બધી મિલકત પોતાની બ્લાલી ભાણેજ લીલાવતીને આપી હતી.

‘અને લીલાવતીને એક છાપું કાઢવાની યોજના નક્કી કરી હતી. અમે છાપખાનું ખરીદી લેવાનાં હતાં. લીલાવતીને પૈસા રોકે અને છાપાનાં તંત્રી થાય ને હું બધી વ્યવસ્થા કરું.’ જમનાદાસે પોતાના દવાઈ વિચારો જણાવ્યા.

‘એટલે તમે મેનેજર થવાના હતા કે ભાગીદાર ?’ પંડિતજીએ વચ્ચે સવાલ કર્યો.

‘ઁકે’ જમનાદાસે જવાબ આપ્યો.

‘રૂઢી ક્યારે ગુજરી ગયા ?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘૭ મહિના થયા.’ લીલાવતીએ કહ્યું.

‘અને એમની મિલકતનું શું થયું ?’

‘એજ પંચાત છેને ! જે કે મળી આવ્યું’ તે એમની ગોરેગામ ખાતેની જમીન, ન્હાનો જંગલો અને તેમનું રાચરચીલું તથા ફરનીચર છે. એ જમીનની કિંમત પાંચ હજાર કરતાં વધારે નથી. ગોરેગામ અને બેગેશ્વરીની વચ્ચે એ જગ્યા છે એટલે ત્યાંની જમીનની કિંમત કેંજ ન ઉપજે. તેમાં વળી એ બધુંયે નાના મામાની પાસે ગીરો પુકયું છે.

‘કેટલામાં ?’

‘ચાર હજારમાં. છતાં રૂદ્રજી મામા પાસે પુકય પૈસો હતો. આફ્રિકા ખાતે એમની મિલકત છે અને તેના ઉત્પન્નના પૈસા પણ ઘણા સારા આવતા હતા. દર વર્ષે મહિને એ રકમ આવતી અને મામા એ જમીન પૈસા ઘરમાં જ રાખતા તે મહેને ખજર છે.’

‘એ ગીરો ખતની તો હું સમજણ પાડું—’ જમનાદાસે સમજાવવા માંડ્યું. ‘એ એક બાપનો પરંપરની મિલકતનાં ગીરો ખત એક બીજા પાસે રાખ્યાં હતાં. વખતે કે લક્ષ્મી ઉભું થાય અથવા સરકારી અમલદારો હેરાનગતિમાં ઉતારે ત્યારે કામ આવે તે હેતુથી એ ગોઠવણ કરી રાખેલી. લીલાબહેન કહે છે કે પૈસા ઘરમાં જ હતા અને મ્હારી પણ એ બાબતની ખાત્રી છે, છતાં વાત એમ છે કે રાત્રી પાંચ પણ ઘરમાંથી મળી નથી. જ્યોત્સના તપાસ કરી બેઠ, તિબેરી પણ તપાસી બેઠ. તેમાં થે કે ન હતું. એક બાપનો પોતાનાં નાણાં તિબેરીની—મોટી તિબેરીનીમાં રાખવા માટે બંધીતા છે. કાલિ-પ્રસાદ પણ પૈસો ક્યાં રાખે છે એ મ્હારી બહુ બહાર નથી. એ લીલાબહેન સાથે સીધી રીતે વતંશે તો ઠીક નહિતર—’

જમનાદાસનું આ પીંજણ લીલાવતીને ન ગમ્યું, પણ એની દરકાર ક્યાં સિવાય જમનાદાસે એ ચાલુ રાખ્યું.

એણે કેટલીક ઉપયોગી હકીકત પણ જણાવી. એક

જામજીને ઍક પર વિશ્વાસ ન હતો એટલે તેમાં નાણાં રાખતા નહિ કે ખાતું ઉઘાડતા નહિ. એ સદો બેઠતા અને શેર બજાર-નું કામકાજ કરતા પણ આપના લેવાનું બધું રોકડેથી જ રાખતા. એકને હાથમાં ઝાલતા જ નહિ.

‘અને બેઉ જામજીને આયપતવેરો આપવાની બારે ચીડ હતી. એ બચાવવા માટે તેઓ કે કે ખટપટો કરતા, એ લોકો બધી ઍકા પ્રત્યે શંકાની નજરે બેતા કારણ કે એમની એ દ્રઢ માન્યતા હતી કે ઍકા સરકારને પોતાના ઘરાકોની આર્થિક સ્થિતિ સંબંધી માહિતી પૂરી પાડતી હતી.’

લીલાવતીને આ પીંજણથી કંટાળો આવ્યો.

‘હું નથી ધારતી કે આપ મને કે મદદ કરી શકો મી. જયંતરાય! પૈસાનો પત્તો નથી અને કેટલા હતા ને કેટલા નહિ તેની કે નોંધ પણ નથી હશે! જેવું મ્હારું નસીબ! એમાં કે હાય અફસોસ કરવાની જરૂર નથી.’

‘રૂઝની માદગી વખતે કાલિપ્રસાદ કયાં હતા?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘નાના મામા આજો વખત એમની પાસે જ હતા.’

‘બધી વખત?’

‘રૂઝ દેસાઈના મરણ પછી તમે ગોરેગામ ક્યારે ગયા?’

‘બીજે દિવસે. ત્યાર પછી નાના મામાને મહેં બોલા નથી. એમની થોડા દલાડા પર ચિટ્ટી હતી કે મ્હારે હવે એમના પર બોબો ન નાખવો! મ્હારા એક પિતરાઈ કાકા છે તે વળી મ્હારાં લગ્નને લગતી ગોઠવણ કરવા માગે છે! મ્હારે તે હવે કરવું શું?’

જયંત વિચારમાં પડી ગયો.

‘અને ખરું પૂછો તો મ્હારું એમ માનવું છે કે રૂઝ મામા મરી ગયા કે તરત જ નાના મામાએ પૈસા ટકા કબજે

કરી લીધા.' લીલાવતી ધીરથી બોલી... 'જમનાદાસ પણ એમજ ધારે છે—'

'ધારે છે નહિ પણ ખાત્રીથી કહે છે એમ કહો.' જમનાદાસે વચ્ચે જણાવ્યું. 'મ્હેં એને એક મોટી ખેંચ લખને તિબેરીવાળે ઠેકાણેથી આવતા જોયા. રૂઢી હંમેશાં પોતાની તિબેરીની ચાવી આશિકા નીચે રાખતા. એ મરી ગયા ત્યારે ચાવી ત્યાં નહોતી. અમને રસોડામાંની ખીટી પરથી મળી!'

'ભલે! વખત આવે હું ખજર આપીશ.' જયંતે સધી-યારો આપ્યો.

એક જણ જવા લાગ્યા. જયંતે જમનાદાસને પહેલો જવા દીધો અને ધીરે રહીને લીલાવતીને પ્રણયું:

'જમનાદાસ કાણુ છે?'

'એ રૂઢી મામાના કારભારી હતા. બિચારા ઘણા જ ભલા માણસ છે—'

'ભલે!' જયંતે કહ્યું. અને એક વિદાય થયા.

'જયંત!' એમના ગયા પછી પંડિતજીએ કહ્યું 'તે' રૂઢીના મરણને લગતી ખજર વાંચી લાગતી નથી! એ તદ્દન મુશ્કેલી લાક્ષતમાં યુજરી ગયો અને આયપતવેરાનું ખીલ વસુલ કરવા જેટલી રકમ પણ એની પાછળ ન નીકળી એવું છાપામાં આવ્યું હતું. એક જણ ભારે કંજુસ હતા અને પુષ્કળ પૈસાપાત્ર હતા એવી લોકોની દ્રઢ માન્યતા હતી.'

'ને તે ખરી હતી'

'તો પછી કાલિદાસાદને ધૂણાવવો જોઈએ.' પંડિતજીએ સચના કરી.

'એને ધૂણાવવાનો એકજ રસ્તો છે.' જયંતે કહ્યું. 'એને દેવજી ધૂણાવશે.'

'દેવજી કાણુ છે?'

‘દેવજી મહારો જૂનો દુશ્મન છે. અમે એક બીજના કદા વેરી છીએ અને દસ વરસ થયાં એક બીજનો જીવ લેવા તલસી રહ્યા છીએ. એ મહારી કેટલીક ગુલ્લો બાતો અથવા ગુસ્સો બેઠો બાણી ગયો છે અને તેને લીધે મહારે તરવારની ધાર પર ચાલવું પડે છે એટલે એને ઠેકાણે પહોંચાડ્યા સિવાય ચાલે એમ નથી.’

પંડિતજીની નવાઇનો પાર ન રહ્યો !

‘અરે વાદરે ! એ દેવજીભાઈને ઓળખ્યા !’ મહેં હસીને કહ્યું. ‘એમને તો આપણે કામે લગાડ્યા હતાને ?’

‘પણ એ ત્યાંથી નાસી છુટેલો !’ જયંતે જણાવ્યું. ‘આ વખતે એ છટકી નહિ શકે. એણે કૃતરાને મોતે મરવું પડશે !’

‘જમનાદાસ કાણુ છે ?’ પંડિતજીએ પૂચ્યું ‘મહેં એને ડુંગરીમાં બેઠો છે. એની રીતભાત પણ એવીજ છે ! લીલાવતીએ સંજય રાખવા જેવું એ માણસ નથી.’

બીજે દિવસે જયંતે થાણા ગયો અને ઇન્કમ ટેક્સ ઇન્સ્પેક્ટરને મળ્યો. એણે જયંતનું નામ અપાયા પછી બન્ને ભાઈઓ બાબત બેઠતી માહિતી આપવાની હા પારી.

‘અમારે એમની સાથે ઘણી પંચાત થતી. અમને ખબર છે કે એમની મુખ્ય આવક આફ્રિકા ખાતેથી દર ત્રણ ત્રણ મહિને આવતી ભાડાની અને બીજી રકમોની છે પણ એ બાબતની ગોઠવણ એ લોકોએ એવી સીકતથી કરી છે કે કંઈ પત્તોજ ન લાગે. એ મોટે ભાગે જમ્મા વ્યવહાર રોકડે પૈસે કરતા, દિસાબ કિતાબ રાખતા જ નહિ એટલે એમની પાસેથી આયવતવેરો વસુલ કરવાનું કામ ઘણુંજ મુશ્કેલ થતું. વર્ષો સુધી એમણે અમારા ખાતાને છેતર્યું છે. એ લોકો ચોપડા રાખે છે કે નહિ એ બાબતની તપાસ કરવા અમે સી. આઇ. ડી. ખાતાના એક માણસની ગોઠવણ કરેલી અને એની તપાસમાં અમને કાલિ-મસાદની છુપી તિબેરીની ભાળ મળેલી. તે એણે પોતાના

‘જાગીગામી અંધાં ભરેલા કુવાની અંદર જમીનથી પચીસ ફુટ નીચે રાખેલી છે.’

જયંતે ડોકું ધૂણાવી એને અનુમતિ આપી.

‘અને એ નકર પત્થરમાંથી ડોરી કાઢેલા ખંડને સ્ટીલનું મજબુત તાણું લગાડીને સ્ટ્રોંગરૂમ અથવા મોટી તિબેરી બનાવી છે. તેમાં એ પોતાનું જોખમ રાખે છે. એ કુવો એની બારીની નીચે છે અને એને ઉપરથી લોખંડની છટક બારીથી બંધ કરેલો છે. વળી એ રસ્તા પરથી જોન શકાય છે એટલે મકાનની અંદર રાખેલી તિબેરી કરતાં યે વધારે સલામત છે.’

‘તો પછી તમારું ખાતું એની એ સ્ટ્રોંગરૂમની જડતી શા માટે લેતું નથી?’ જયંતે પૂછ્યું.

ઇન્સ્પેક્ટરે ડોકું હલાવીને કહ્યું :

‘એ રીતની જડતી લેવાની અમને સત્તા નથી. જડતીનું વોરંટ મેળવવામાં થણી મુશ્કેલી આવે છે. જ્યાં સુધી અમે ફોજદારી પગલાં લેવા તૈયાર ન હોઇએ ત્યાં સુધી કોર્ટ એનું વોરંટ આપતી નથી.’

‘ત્યારે તો દેવજીએ જ એ કામ કરવું પડશે!’ જયંતે હસીને કહ્યું.

એ સાંભળીને ઇન્સ્પેક્ટરને નવામ લાગી.

‘મહેને કે સદમજયું નહિ—’ એણે કહ્યું.

દેવજીની વાત કહેવા જેવો એને આ અવસર ન લાગ્યો. એ બીજા પ્રસંગ માટે માટે એણે મુલતવી રાખી.

‘બીજો વખતે એ આપને સદમજશે.’ કહીને જયંતે રબ લીધી.

જયંતે ત્યાંથી ઘોડાખંડર પર પોતાની મોટર હંકારી અને આજુ બાજુનો દેખાવ જોતો જોતો આગળ ચાલ્યો.

ગોરેગામ વટાવ્યા પછી એણે મોટરની ગતિ થણીજ

ધીમી કરી દીધી. કાલિપ્રસાદના બંગલા આગળ એ ઉતરી પડ્યો.

બાગમાં ફાઇ લટતું હોય એવો અવાજ એને કાને આવ્યો.

જ્યંતે ધ્યાન દઇને એયું તો કાલિપ્રસાદ જમનાદાસને ધમકાવતો હતો.

‘હરામખોર ! પેલી છોકરીને છેતરવા માગે છે ? બદમાશ ! તારા હાડકાં જ ખોખરાં કરી નાખવાં પડશે.’

એવામાં એની નજર જ્યંત પર પડી એ એકદમ નજીક આવ્યો અને બોલ્યો : ‘તમે તો ડિટેક્ટીવ છે એટલે બાલામટાને પકડી લો. એ ચોર છે, હુંટારો છે, સફેદ ઠગ છે. જેલમાંથી નાસી આવેલો છે. મ્હારા બાપએ એને નોકરીમાં રાખ્યો હતો પણ એને એનાં લક્ષણોની માહિતી ન હતી—’

જમનાદાસ બોલી બેઠ્યો :

‘જદનમમાં બચ એ નોકરી ! તમેલામાં સુવાનું અને મરચું ને રોટલા ખાવાનાં ! જેલમાં પણ એના કરતાં તો સારી સગવડ મળે છે એની મ્હને ખબર છે.’

પછી કુંક કાચું કપાચું એવું એને બાન થતાં જ્યંત તરફ ફરીને બોલ્યો :

‘જેલની સગવડનો મ્હને ખત અનુભવ છે એમ ન માનતા પણ મ્હેં ઘણું સાંભળ્યું છે અને એની વાત પર વજન આપતા નહિ. એણે પોતેજ રૂઝના પૈસા ચોરી લીધા—’

‘બને તુંજ આવીને કહેતો હતો કે મ્હને દસ હજાર આપો એટલે લીલી તમને હેરાન નહિ કરે એવી હું ગોઠવણ કરીશ એ ખોટી વાત કે ?’ ગુસ્સાથી લાલચોળ થતાં કાલિપ્રસાદે બરાડ મારી.

જ્યંતે એને હાંકા પાડ્યો.

કાલિપ્રસાદ અંદર ગયો એટલે જમનાદાસે કહ્યું : ‘તમે એના બોલવા પર ધ્યાન નહીં આપતા. હું તો લીલાગૃહેનના

લાભ માટે જ ગયો હતો. એ વિચારાં ઘણાં જ ભલાં છે, અને એમને માટે મ્હારે આ કંજુસના કાકા પાસેથી કળે કરીને એટલી રકમ કઢાવવી હતી કે જેથી અમે છાપખાતું શરૂ કરી શકીએ. લીલાબહેન છાપાના નામે તો થનગની રહ્યાં છે!’

જયંતને એની આ વાત પર વિશ્વાસ આવે એમ હતું નહિ છતાં એણે ચલાવ્યે રાખ્યું:

‘એ કહે છે કે હું ડામીજ છું એ વાત—’

‘મ્હેં જાતે તમને સભ થતી જોઈ છે.’ જયંતે વચ્ચેજ કહ્યું ‘એટલે એ બાબત ચિંતા કરવાની જરૂર નથી.’

જમનાદાસને કયા ગુન્હા બાબત ને કેટલી સભ થઈ હતી તે પણ એણે ધીરે રહીને કહીને ઉમેર્યું:

‘હવે જેટલી એકજ સજના કરે છું કે તમે અહીંથી વંજો માપી જાવ. તમે જો લીલાવતી પાસે ફરકયા કે એની નજીક જતાં મ્હેં જાણ તો પછી હું છું ને તમે છો. મ્હારી સાથે કામે લેવું બારે થઈ પડશે.’

જમનાદાસે કૈંક કહેવાનો અને બચાવ કરવાનો વિચાર કર્યો પણ જયંતનું મ્હોં જોઈને એણે તે પડતો મૂક્યો અને જોગેશ્વરી રોશનનો રસ્તો લીધો.

જયંત પોતાની મોટરમાં પાછો ફર્યો.

રાત્રે સાળા આઠ વાગે એ મોટર લઈને બહાર ગયો. એણે કાલિપ્રસાદને દેવણની વાત કહેવાનો વિચાર રાખ્યો હતો.

નવ વાગે એ કાલિપ્રસાદને બંગલે પહોંચ્યો. અંધારી રાત હતી અને આકાશ ઘેરાયલું હતું. ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડતો હતો. આખા મકાનમાં એક પણ દિવો બળતો ન હતો.

અંધારામાં એ આગળ ચાલ્યો.

રહામેથી કોઈ આવતું જણાયું.

‘કાલિપ્ર...સા...દ...!’ એણે બૂમ મારી.

‘કાણુ છે?’ સ્વામીથી આવનારે પૂછ્યું.

‘જૂનો દોસ્ત’ જ્યંતે કહ્યું. કાલિપ્રસાદે અવાજથી કોને ઓળખ્યો અને કોણે કાલિપ્રસાદને ઓળખ્યો.

‘શું કામ છે?’

‘મ્હારે તમને મળવું છે. થાણું જરૂરતું કામ છે.’

કાલિપ્રસાદ આગળ ગયો અને બારણું ઉઘાડી દિવો સળગાવ્યો. દિવો થયો જ્યંતે કોટલે અંદર ગયો.

કો કોરડો ઘણો મોટો હતો. વળર કહ્યે જ્યંતે ખુરસીમાં બેઠો. કાલિપ્રસાદ હજી બાજુના ટેબલ પાસે ઉભો હતો. કોને સરેરા ફિક્કો પડી ગયો હતો.

‘શું કામ હતું?’ કોણે ફરીથી પૂછ્યું.

‘મ્હારે દેવળની વાત કરવાની હતી’ જ્યંતે ધીરેથી કહ્યું ‘કો મ્હારો જૂનો દુસ્મન હતો અને અમે એકબીજાના મોહીના તરસ્યા હતા. છેલ્લા દસ વરસની જહેમત પછી અમે આજ રાત્રે એકબીજાને મળ્યા.’

કો સાંભળીને કાલિપ્રસાદને નવાઈ લાગી.

‘તેની સાથે મ્હારે શો સંબંધ!’

જ્યંતે ધીરેથી ઉમેયું:

‘કોટલોજ કે મ્હેં કોને આજે રાત્રે મારી નાખ્યો.’

‘મારી નાખ્યો?’

જ્યંતે ડોકું હલાવી હા કહી.

‘મ્હેં કોની છાતીમાં છરો માર્યો. કો મરી ગયો. કોનું શ્રામ તમારા કંપાઉડમાં મ્હેં સંતાડ્યું છે. મ્હારી જીંદગીમાં મ્હેં આ પહેલોજ ગુન્હો કર્યો છે કોટલે મ્હારું હૃદય ઘાળું જ ડાંખે છે. મ્હારો છરો પોલિસ પાસે જઈને એકરાર કરવાનો છે.’

કાલિપ્રસાદે કોના સામે જોયું.

‘મ્હારા કંપાઉડમાં? કયા સંતાડ્યું છે?’ કોણે પૂછ્યું.

જયંતે બહુ જ સ્વસ્થ થઇને કહ્યું :

‘ મહેં એને કુવામાં નાંખી દીધું છે. ’

‘ તદ્દન ખોટી વાત ! ’ કાલિપ્રસાદે ગુસ્સાથી કહ્યું. ‘ એ ઠાંકણું તમે ઉઘાડ્યું હોય એ બિલકૂલ બનવા ભ્રમ નથી— ’

‘ તે તમે પોલિસને કહેજો. એ લોકોને તો હું એટલુંજ કહીશ કે મહેં એ શખને કુવામાં નાખ્યું છે. એને તળીએ એક છૂપું ખારણું છે. મ્હારી ચાવીથી ઉઘાડવા પ્રયત્ન કરતાં એ ઉઘડી ગયું એટલે મહેં પેલું શખ અદર મૂકી દીધું ને ખારણું બંધ કર્યું. ’

કાલિપ્રસાદનો ચહેરો એવા જેવો થઇ ગયો !

એ એકાએક બહાર નાઠો.

જયંત બહાર આવ્યો ત્યારે કાલિપ્રસાદના શખની એને ટેસ વાગી.

કાલિપ્રસાદે આપઘાત કર્યો હતો.

થોડીવાર પછી પોલિસે આવીને કુવાનું ઠાંકણું ઉઘાડ્યું તો ત્યાંથી બીજું શખ મળી આવ્યું. કાલિપ્રસાદે એ શખ ત્યાં રાખ્યું હતું.

જયંત ઘેર આવ્યો અને મદને વાત કરી.

‘ નટવર ! કાલિપ્રસાદે જમનાદાસને પેલું ઠાંકણું ઉઘાડતાં એથી દશે અને એના પર ગોળીખાર કર્યો દશે. મ્હારી વાત તો તને સ્હમજાઇ ને ? મહેં ધાર્યું હતું કે એ સાંભળ્યા પછી કાલિપ્રસાદ લીલાવતીને ગ્રજીનો વારસો સોંપી દેશે. પોતાની તિબેરી અથવા પેલો કુવો પોલિસ તપાસે તે પ્રસંગજ એ ઉપસ્થિત થવા ન દેત. ’

‘ પણ થયું એથી ઉલટું ’ મહેં કહ્યું. ‘ એણે પાપ કરેલું એટલે એ હતું થાય તે કરતાં પોતેજ મરી જાય તો ઠીક એમ માનીને એણે આપઘાત કર્યો. ’

‘અને સૌથી વધારે વિચિત્ર તો જમનાદાસનું ‘ખરું’ નામ છે, જયંત.’ પંડિતજી બોલી ઊઠ્યા.

‘શું નામ ?’

‘દેવજી’ પંડિતજીએ કહ્યું. ‘તારા આવ્યા પહેલાં થોડીવાર આગમચ જમશેદજી માદનનો ટેલીફોન હતો.’

‘એ પણ વિચિત્ર યોગાનુયોગ !’ જયંતે કહ્યું.

લીલાવતીને એકને બદલે બે મામાઓનો વારસો મળ્યો. એટલે એ સાહિત્યાકાશમાં સ્વચ્છંદે વિહરે છે. એ હમણાં છેલ્લી હજના સચિત્ર માસિક પત્રની તંત્રી થઈ છે.

શેરદલાલ

‘નટવર! પૂના આવી શકશે?’ જ્યંતે મ્હારી ચેન્નરમાં દાખલ થતાં પૂછ્યું.

હમણાં મ્હેં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી હતી અને મ્હારા ધંધા સારી રીતે ચાલતો હતો એટલે મ્હને બહુ થોડી પુરસદ મળતી હતી, છતાં જ્યંતના કામમાં મ્હને રસ પડતો હોવાથી મને તેમ કરીને પુરસદ મેળવી હું એની સાથે જવા તૈયાર રહેતો.

‘જરૂર. એમાં પૂછવાનું જ શું?’ મ્હેં કહ્યું.

‘પણ તારા દરદીઓનું શું થાય?’

‘તે દવા વિના નહિ રહે.’

‘કાણુ આપશે?’

‘મ્હારા પાડોશીને ને મ્હારે સંબંધ છે. એ જ્યારે જ્યારે બહાર બાય છે ત્યારે ત્યારે એના દરદીઓને હું સંભાળું છું’ એટલે મ્હારું એનું કામ કરવા એ તૈયાર જ હોય છે.’

‘હીક. તમારે બહી બનતી રાશ આવે છે! નહિ તો ‘અભિ-
લાષી એક ખાતકે યામે’ હોત બિરોધ,’ એ કહેવત બહીતી છે.’

‘બમંત! આપણે હજીયે ન સુધરીએ તો તો યુર્જતાની
પરિસ્થિતિમાં આવી રહી ગણાય! પણ પૂના કેમ જવું છે? કાંઈ
કેસ છે?’

‘હાસ્તો. મ્હારો અસીલ નીચે ટેકસીમાં છે.’

અમે તરત જ તૈયાર થયા અને ટેકસીમાં બેઠા. જ્યંતે
શેરદલાલે બેરીબંદર તરફ ટેકસી હંકારવા કહ્યું અને જલદી
ચલાવવાની સૂચના કરી કારણ કે પૂનામેલ ઉપડવાને થોડીક જ
મીનીટની વાર હતી.

અમારો અસીલ પાતળી કાઠીનો, જરા ઉંચો અને પાકે
રંગે હતો. એણે શુદ્ધ ખાદીનો કાટ અને ટોપી પહેર્યાં હતાં.
આંખે સોનાની ફેમનાં ચરમાં હતાં.

પૂનામેલ ઉપડવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં અમે સેકંડ
કલાસના ડબ્બામાં ચઢી બેઠા.

‘હવે આપણને પુરતો વખત મળશે.’ જ્યંતે કહ્યું. ‘મી.
શેરદલાલ, આપની વાત તમે મ્હને કહી તે રીતે મ્હારા મિત્ર
ડૉ. નટવરલાલને કહી સંભળાવો. બંને તેટલી વધારે વિગતો
આપતા જવ તો થાણું સારું. એની એ વાત ફરી સંભળવાથી
મ્હને પણ બનાવો સારી રીતે યાદ રહી જશે અને કામમાં સરળતા
થશે. નટવર! એમના કેસમાં કેટલાક મુદ્દા એવા છે કે એમાંથી
આપણને થાણું બહુવાનું મળશે. એ દિશામાં આપણો પહેલો
પ્રયત્ન નિવડશે. હવે આપની દકીકત કહો મી. રતિલાલ!’

અમારા જુવાન સાથીએ મ્હારી સામે બેઠને પોતાની
કથની શરૂ કરી.

‘ડોક્ટર સાહેબ, વાત કહેવામાં હું નિષ્ણાત નથી પણ
જોમ આવડે તેમ કહું છું. મામલો એવો છે કે મ્હારા બોળ-

પણનો લાભ લઈ મ્હને અટલ મુર્ખો બનાવવામાં આવ્યો છે ।”

‘મ્હારું’ નામ રતિલાલ અને અટલ શેરદલાલની છે એવો આપ જાણી ચૂક્યા હો. છેલ્લી પરપોટા કંપનીઓના વખતમાં મ્હું પણ લાગવગથી એક કંપની ઊભી કરવાનું લગભગ નક્કી કરેલું પણ પ્રભુદાસી પ્રતિકુળ સંજોગોને અંગે એ વાત મુલતવી રહી. જે થયું તે ઠીક જ થયું. મ્હારા પિતાજી શેરદલાલ હતો અને છેલ્લા દિવસોમાં એમને બાં નુકશાન આવવાથી એમને પોતાનું કાર્ડ વેચવું પડ્યું હતું એટલે ‘સજ ઓકર’ તરિકે તે પછી તેઓ કામ કરતા અને ફેટલોક વખત મ્હું પણ કંઈક છતાં એક વખત અમે એક સારી રીતે સાફ થઈ ગયા પછી માથે ધંધો કરવાનું અને દલાલી કરવાનું પણ પાણી મૂકેલું. મ્હારા પિતાજીનું એ અરસામાં અવસાન થયું અને તે વખતે એમની લાગવગથી હું ‘મેસર્સ’ અરદેશર મયુરદાસની કા. માં કામે લાગી ગયા હતા.

‘થોડા દિવસ પરજ અરદેશર મયુરદાસની કા. લાગી પડી અને હું રખડી પડ્યો. ચાર છ મહિના એમને એમ વિત્યા અને ખરબી ખૂટી એટલે કામ પણ જગ્યાએ નોકરી મળે તો બોડાઈ જવાનો મ્હું ઠરાવ કર્યો. પણ મુંગાઈમાં હમણાં હમણાં શોધી શોધીને તથા રખડી રખડીને થાકી જઈએ તો એ નોકરીને પત્તોયે ન લાગે એવો વખત છે. બાલાશંકરે કિસ્મત માટે કહેલું હમણાં તો નોકરીને બરાબર લાગુ પડે છે કે :

‘રહે તે દૂર માગે તો ન માગે ઢાડતી આવે.’

‘મ્હને ગરબ હતી એટલે નોકરી ભાગતી ફરતી હતી. ‘ટાઈમ્સ’ અને ‘કોન્કલ’ તથા ‘ફ્રી પ્રેસ’ ની બેઠકો છીએ ની જહરાતના જવાબો આપી આપીને મ્હારી પાસે દપાલની ટીકીટ ખરીદવા જેટલાયે પૈસા ન રહ્યા. રખડી રખડીને મ્હારા જૂટ પણ ઘસાઈ ગયા છતાં નોકરીનું ઠેકાણું ન પડ્યું.

‘છેવટે મેસર્સ ચંદ્રપ્રસાદની દ્વા. ની બહેરખતર વાંચી. દલાલ સ્ટ્રીટમાં એમની ઓફિસ છે અને શેર એન્ડ સ્ટોક એક્સચેન્જ તરિકે તેઓ ધમધોકાર ધંધો ચલાવે છે. બહેરખતરનો જવાબ કાગળથીજ આપવાનો હતો. રૂબરૂ મળવાનું ન હતું એટલે મહેં અરજી મોકલાવી અને તે પછી સંતોષકારક જવાબ મળશે એવી રજમાત્ર આશા સિવાય જ. મ્હને તરત જ જવાબ મળ્યા કે આવતા સોમવાર તા. ૧ લી થી મ્હારં કામ પર હાજર થવું. કંપનીને મ્હારા કામથી સંતોષ થશે તો સો રૂપિયા પગાર આપવામાં આવશે. આમ અચાનક નસીબનું પાંદડું ફરેલું બેઠું મ્હને આનંદ થયો. આ લોકાએ કંઈ રીતે મ્હારી પસંદગી કરી હશે તે મ્હને ન સમજાયું. કોઈ કહેતું હતું કે સેંકડો અરજીઓના ઢગલામાં હાથ નાખીને એક ઉપાડી લે અને તેને જવાબ લખી નાખે, પછી જેનું નસીબ બુલંદ હોય તેની અરજી પસાર થઈ જાય.

‘મ્હારા કામથી એ લોકાને સંતોષ થશે એવી મ્હારી ખાતરી હતી અને એ લોકાને સંતોષ થશે એટલે કાયમની સારી નોકરી મળશે એ વિચારે મ્હને નિરાત હતી.

‘હવે મ્હારી વાતનું રસદાયક વળ આવે છે. હું જાય-વાડીમાં શેર અમથાલાલના માળામાં મ્હું છું. એક દિવસ સાંજના આ ગોઠવણ પછી હું બેઠો બેઠો ‘વસુમતિ’ વાંચતો હતો એવામાં મ્હને કોઈ મળવા આવ્યું. એ એક દક્ષિણી અદસ્ત હતો અને એમણે પોતાનું નામ હરિ વિદ્યુલ પાઠ્યે હતું એમ જાણવું.

‘આપજ રતિલાલ શેરદલાલ કે?’ તેણે મ્હને પૂછ્યું.

‘હાલ.’ એને ખુરસી આપતાં મહેં જવાબ આપ્યો.

‘અરેદેશર મયુરાદાસની પેઢીમાં આપ હતા ને?’

‘હાલ.’

‘અને હમણાં ચંદ્રપ્રસાદની કું. માં બેઠાવાના હો ખરું ને?’

‘જી.’

‘ઠીક, ઠીક’ તેણે કહ્યું. ‘વાત એમ છે કે આપના માટે મહેં ઘણું સારું બોલાવું સંભળ્યું છે. આપ અરદેસર મથુરા-દાસના મેનેજર મી. પેસ્તનજીને લૂલી ગયા નહિજ હો-એમણે આપને માટે મહેને ઘણું સારો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે.’

‘અલગત, આ સંભળીને મહેને આનંદ થાય તેમાં નવાઈ નથી. મ્હારે માટે આવી વાત થતી હશે એનો મહેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો.’

‘આપની સ્મરણશક્તિ સરસ છે એમ સંભળ્યું છે.’

‘ઠીક.’ મહેં નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો.

‘હમણાં હમણાં આપને શેરબજારના ભાવની બરાબર માહિતી નહિ હોય!’

‘ઉલટું હંમેશાં હું એની ખજાર રાખતો રહ્યો છું.’

‘વાહ! તો તો ઘણું ઉત્તમ’ તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું. ‘એ ઘણું સારું કહેવાય. આપને હું કાંઈ પુછું તો હરકત નથી ને? ઠીક, સેચ્યુરી કેમ છે?’

‘કાલેજ ભાવ ગગડ્યો ને ત્રણસો સીતરના ત્રણસો આઠ થયા.’

‘ફાબલ?’

‘આઠસો સાડીઝીંતાલીસ પરથી સાડીઝીકત્રીસ.’

‘અને સીપ્લેક્ષ?’

‘ઝીકસો ચાળીસ પરથી પોણી ચોત્રીસ.’

‘શાબાશ!’ ઝીકદમ ખુશ થઈ જઈને તે બોલી ઊઠ્યો. ‘હું ધારતો હતો તેમજ છે. ખરેખર! ચંદ્રપ્રસાદ કંપની તમારા જેવા માણસને મેળવવા માટે ભાગ્યશાળી તો ખરી!’

‘આથી મહેને જરા નવાઈ લાગી. આ સજ્જનને મ્હારી સાથે શું કામ હતું તે મહેને હજી સમજવું ન હતું.’

‘અલખત, આપના જેટલું બીજા મહારા માટે નથી ધારતા મી. પાખે’ મહેં કહ્યું. ‘મહેને એ નોકરી મળતાં પણ મણી મુશ્કેલી નહીં છે.’

‘કાંઈ નહિ બાવા! તમને કદર કરનાર કોઈ મળ્યું નથી નહિતર તમે તો જવાહીર છો જવાહીર ! મી. દલાલ, હવે મુદ્દાની વાત પર આવીએ. અલખત તમારી લાયકાતના પ્રમાણમાં મહારે ઘણી ઓછી કિંમત આંકવી પડે છે પણ સંભોગો એવા છે એટલે એમ કયાં સિવાય છૂટકો નથી, છતાં અંદાજિત કંપનીમાં તમે કયારે જોડાવો છો ?’

‘સોમવાર તા. ૧ લી એ.’

‘ઠીક ઠીક, હવે હું એમ કહું કે તમે ત્યાં ન જોડાશો તો તમને નવાઈ લાગ્યા સિવાય—’

‘શું હું ન જોડાઉં ! શી વાત કરો છો !’

‘અરે કહું છું. એ દિવસે તો તમે આખાએ દક્ષિણ દિશામાં એકસો ચોત્રીસ શાખાઓ વાળી સપ્તર્ષ મંડિયા હાડવેર કંપની લિમીટેડના મેનેજર હશે.’

આ સાંભળીને મહેને ઘણી અભયબી લાગી. ‘મહેં એ કંપની વિષે કંઈ સાંભળ્યું નથી.’

‘બનવા ભોગ છે. કારણ કે એની બધી થાપણ ખાનગી રીતેજ ઉધરાવાઈ ગઈ છે અને બહાર પ્રજાને એની થાપણમાં જરાય લાગતું વળગતું નથી. મહારા ભાઈ વાસુદેવ ત્રિલોક પાખે એના મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર છે. હું અહીંયાં છું એટલે એમણે કોઈ ચાલાક માણસ શોધી કાઢવા માટે મહેને કહ્યું હતું અને મહેને તમારા માટે ભલામણ થવાથી હું અહીં આગ્યો છું. ગઈ કાલેજ પેસ્તનજીએ આપના માટે આગ્રહપૂર્વક મહેને કહ્યું હતું નહિતર હજી હું આવતા આવતા કોણ બળે કેટલીયે વાર કરત ! બોલો વર્ષ દહાડે બાર હજાર રૂપિયા—

‘વર્ષે દહાડે બાર હબર’ હું ઓલી બિઠયા.

‘અલબત્ત ઓ ઘણી નજવી રકમ છે પણ અમારી કંપનીના બધા કામ ઉપર તમને ઓક ટકા કમીશન મળશે અને તે પણ ઓથી ઓછી રકમનું નહિ થવા બધ ઓટલે આપને વર્ષે દહાડે આશરે વીશ પચીશ હબર રૂપિયા પડી રહેશે ઓ બાબતની ખાતરી નાખજો.’

‘પણ મ્હને હાડવેરનો અનુભવ નથી.’

‘ઐની દરકત નહિ. ઓ અનુભવ મેળવતાં તમારા જેવા ચાલાક માણસને વાર નહિ લાગે. અમને તો ચાલાક માણસનું કામ છે.’

‘મ્હારું મગજ ભમવા લાગ્યું. અને આ તે સત્ય હતું કે સ્વપ્ન ઐમ મ્હને થઈ ગયું.

‘ઐઅદબી માફ કરજો સાહેબ!’ મ્હેં કહ્યું ‘ચંદ્રપ્રસાદ કંપની મ્હને વર્ષે દિવસે બારસો અથવા વધુમાં વધુ બે હબર આપશે અને આપ આટલા આપવાની વાત કરો છો તે બજે સહમજ્યા; પણ ચંદ્રપ્રસાદ કંપની ઘણી જૂની અને બહુતી છે. અને આપની કંપની—’

‘ઠીક અઠલ ચલાવી.’ તેણે હસીને કહ્યું: ‘ખરે! જેવા માણસની જરૂર હતી તેવાજ માણસ તમે મ્હને મલી ગયા છો. આપના પગાર પેટે આ બે નોટ આપું છું. ઓટલે આપની ખાતરી થશે.’ ઐમ કહીને હબર હબરની બે નોટ તેણે મ્હને આપી.

‘ઉપકાર થયો’ મ્હેં તે લેતાં કહ્યું. ‘મ્હારે કામપર હાબર ક્યારે થવાનું છે!’

‘કાલે સવારના તમે પૂના ઉપડી બસો અને આપને ચીટી આપું છું તે લઈને મ્હારા ભાઈ વાસુદેવ પાઘીને નં. ૧૨૬ લોહક સ્ટ્રીટમાં મલો. હમણાં ત્યાં અમારી કંપનીની કામ ચલાકે ઓફિસ છે. આપની નિમણુંકને ઐણે જલાલી આપવી બેઠાં.

બાકી આપણી વચ્ચે તો આ ગોઠવણ પાછે પાથે થઈ ગઈ છે એમ સમજાએ.’

‘મી. પાંધે, મ્હારે આપનો કંઈ રીતે ઉપકાર માનવો તે મ્હને સ્વમજાનું નથી!’ આભારની લાગણીથી દબાતાં હું બોલી ઊઠ્યો.

‘એમાં ઉપકાર માનવા જેવું શું છે! આપને આપના લાયક ટેકાણું મળ્યું છે, અને એમાં માત્ર હું તો કારણરૂપ થયો છું, એટલુંજ. જરા કાગળ લાવો તો કૃપા કરી એના પર લખોને કે ‘સધન’ ઇન્ડિયા હાઉસેર કંપની લિમીટેડમાં તેના મેનેજર તરિકે વર્ષે દહાડે રૂપિયા બાર દબારના પગારે રહેવા હું ખુશી છું. અને કબૂલ થાઉં છું.’

‘એણે કહ્યું તેમ મેં લખીને કાગળ એના હાથમાં આપ્યો. તે તેણે પોતાના પાકીટમાં મૂક્યો.

‘હવે બીજી એક વાત બાકી રહે છે.’ તેણે કહ્યું ‘ચંદ્રપ્રસાદ કંપનીનું તમે શું કરશો?’

‘એ તો હું વિચરીજ ગયો હતો! હવે તો રાજીનામું આપી દહશ બીજું થી!’

‘એજ હું જાણુવા માગતો હતો. એવું કાંઈ ન કરતા. એના મેનેજર સાથે મ્હારે ઝોળખાણ છે એ મહાધમંડી માણસ છે. મેં એને તમારે માટે પૂછ્યું. ત્યારે તે બહો ગુસ્સે થઈ ગયો હતો. મ્હારો પણ મિજાજ ગયો અને મેં બેબી દીધું કે ‘તમારે ચાલાક માણસ બેઈતતા હોય તો સારો પગાર આપવો બેઈએ.’ ત્યારે એણે મને જવાબ આપ્યો. ‘તમારા મોટા અને સારા પગાર કરતાં લોકો અમારો ઝોળો પગાર લેવા ને કામ કરવા વધારે ખુશી હોય છે!’ ટટલો બમંડ! મેં અને કહ્યું: ‘ઠીક છે, બેઈ લઈશું, માણસો કેવા તમારે ત્યાં આવે છે તે!’ અને તે બોલ્યો ‘આવશેજ, અને એને ભૂખમરામાંથી ઉચકી લઈએ છીએ

ઐટલે મને તેમ થાય તોયે એ અમને છોડશે નહિ, હજી તો એ લોકો તમને કામ આપે અને ઉપકારના બોલ નીચે લાવે તે પહેલાં આવી રીતે વાત કરે એ મને ઘણું ખરાબ લાગ્યું.’

‘વાદ કેટલી બધી પતરાજી!’ મેં કહ્યું ‘એના જેવા કામ ના બેથો! કાંઈ નહિ, એને લખવાની મદને શી ગરબ છે!’

‘બહુ સારું, તમે જરાય ખજર ન આપતા. એવાને તો એજ શોભે. ચાલો, મહારા બાપ વાસુદેવ માટે તમારા જેવા ચખરાક અને હુશિયાર માણસ મળવાથી મહેને ઘણો આનંદ થાય છે. જુઓ ઠેકાણું જરાજર થાદ રાખજો અને કાલે એક વાગે એને મળજો. નં. ૧૨૬ લોખંડ સ્ટ્રીટ. ચાલો સાહેબજી. બહુ મોડું થઈ ગયું.’

‘મહારી વાદવાસ્ત મુજબ અમારી સાથે આ રીતે વાત થઈ હતી. નટવરલાલ બાપ! આ ઉપરથી આપ સ્વમજી શકશો કે એકાએક આવી સારી નોકરી મળવાથી મહારા જીવને કેટલો આનંદ થયો હશે! મહેં પેટી નોટો તેજ રાત્રે વટાવી અને મહારા માટે બેઠતો કરતો સામાન ખરીદ્યો તથા બાકીના પૈસા ઠેકાણે મૂક્યા. બીજે દિવસે સવારના જ હું પૂના ઉપડી ગયો. એક વાગતા પહેલાં સરદાર ગૃહમાં જમી પરવારી તૈયાર થઈ લોખંડ સ્ટ્રીટ મહેં શોધી કાઢી અને નં. ૧૨૬ નું મકાન પણ શોધી કાઢ્યું.’

‘હજી એક વાગવાને પા કલાકની વાર હતી. ઐટલે હું આજુબાજુ ફરવા લાગ્યો. નં. ૧૨૬ વાળું મકાન તદ્દન સાધારણ હતું અને તેની બહાર બેયું તો સર્ધન ઇન્ડિયા હાઈવેર કંપની લિમિટેડનું પાટીયું સરખુએ ન હતું. મહારા પેટમાં આ વાતથી તેલ રેડાયું અને નવાઈ લાગી કે કાલે રાત્રે તો આટલી બધી વાત થઈ અને મહેને બે હજાર રૂપિયા આ કંપની તરફથી મળ્યા છતાં અહીંયાં તો એનું કામ કે ઠેકાણુંયે

નથી એનું શું કારણ! થોડીવાર પછી એક જણે મને ઓલાખ્યા. કાલે મળેલા દરિ વિકલ પાધ્યે ને તે થણે મળતો આવતો હતો. એનાં ઘાટઘટમ અને અવાજ પણ સરખા હતા. ફક્ત આ સજ્જન સાહેબશાહ પોશાકમાં હતા અને મૂઝવૂઝ ઓડાવી નાખી હતી, જ્યારે પેલા ભાઈ દક્ષિણી પોશાકમાં હતા અને લાંબી લાંબી મૂછો હતી. એકના વાળમાં પણ જરા ફેર હતો, એકના બુખરા હતા અને ખીજના કાળા હતા.

‘આપનું નામ મી. રતિલાલ શેરદલાલ કે?’ તેણે મને પ્રશ્ન.

‘હાણ.’ મહેં વિનયથી જવાબ આપ્યો.

‘હું આપની જ રાહ જોતો હતો. આપ જરા વહેલા આવ્યા લાગે છે! મહારા ભાઈ દરિભાઉ તરફથી આજેજ મને ટેલિફોન મળ્યો હતો કે આપ અહીં આવનાર હતા. એ તો આપનાં થણાં વખાણુ કરે છે!’

‘હું જરા વહેલો આવીને ઑફિસનું ડેકાણું શોધતો હતો—’

‘હજી અમે પાટીયુ તૈયાર નથી કરાવ્યું. આ જગ્યા તો અમે કામ ચલાઉ રાખી છે. હજી એ દિવસ પરજ આ જગ્યા અમોને મળી સડી. પૂનામાં ઑફિસને લાયકના મકાનોનો દુકાળ છે. ચાલો આપણે ઑફિસમાં જઈએ.’

‘અમે એઉ ઉપર ગયા મહેં તો એક ભવ્ય ઑફિસ અને સેંકડો માણસોની આવજવ તથા પુષ્કળ કારકુનો જોવાની આશા રાખી હતી તેને જદલે એ સાધારણ ઓરડા અને ઠીક ઠીક ફરનીચરવાળી નાની સરખી ઑફિસ અને એક ચપરાશી સિવાય ખીજું કંઈજ ન જોયું ટેબલ પર એક મોટો ચોપડો, એકાદ હીરેકટરી અને એવી ખીજ પરચુરણ ચીજો પડી હતી.

‘નાસીપાસ થવાની જરૂર નથી મી. રતિલાલ!’ મહારા વિચાર કળી ગયા હોય તેમ મી. પાધ્યેએ કહ્યું, ‘ધીરે ધીરે

ચાલતા લાંબો પંથ કપાય' એ તો તમે સાંભળ્યું હશે. હજી આપણી કંપનીની શરૂઆત છે અને થોડા વખતમાં એવું કામ થાશે પડશે એટલે બધું જરાજર થઈ જશે. પેલી પુરશી લો અને ઈસો. દરિયાકાંઠે કંઈ કાગળ બાગળ આપ્યો છે ?'

'હાહ, ' કહીને દરિયાકાંઠે આપેલો કાગળ મહેં આપ્યો. તે વાંચીને તેણે કહ્યું:

'આપે એના ઉપર ધણી સારી છાપ પાડી લાગે છે ! દરજત નહિ એણે આપની સાથે કરેલી ગોઠવણ મદને કબજા છે.'

'મદારે શું કામ કરવાનું છે ?' મહેં પુછ્યું.

'દમણી કામની શરૂઆત છે અને થોડા વખત પછી આખાએ દક્ષિણ દિશામાં આપણે કેતકરી' પુરી પાડીશું. ખરીદી વગેરેનું કામ પખવાડિયામાં પૂરું થશે તે દરમિયાન તમે પુનામાં રહો. તે પછીથી તમારે શાખા ઑકિસોની મુલાકાતે જવું પડશે.'

'જેવી આપની ઇચ્છા.'

'એણે ખાનામાંથી એક મોટો ચોપડો કાઢ્યો અને મદને કહ્યું: 'આમાં આખાએ સર્વન ઇન્ડિયાના વેપારીઓનું લીસ્ટ છે. એમાં દાડવેરના જેટલા વેપારીઓ હોય તેટલાનાં નામ તારવીને એક યાદી તૈયાર કરવાની છે. તમને દમણી પુષ્કળ વખત મળશે એટલે તે દરમિયાન ઘેર લઈ જઈને એ બધાં શોધી કાઢીને નિશાન કરી રાખજોને.'

'એમાં ધંધા વાર જુદાં લીસ્ટ નથી ?'

'હા, પણ જરાજર નથી એ લોકોએ જરાજર ધ્યાન દઈને તે તૈયાર નથી કર્યાં એટલે આપણે આ મહેનત કરવી પડશે. મહેં કહ્યું તેમ યાદી તારવીને મદને સોમવારે બપોરે બાર વાગે મળજો. તમે ખાંતથી કામ કરશો તો કંપની જેવું સારું ઠેકાણું

‘પને બાળ્યેજ ખીજે જડશે. સાહેજછ.’

‘મહે’ ચોપડો લીધા અને સરદાર ગૃહમાં જ્યાં હું ઉતર્યો ત્યાં ગયો. મદારા હૃદયમાં ભારે ગડમથલ થતી હતી. આ ધ કેમ કાશીએ જશે એ વિચારમાં હું પડી ગયો હતો પણ કે બાજુથી જરા નિરાંત હતી કે એ હજાર રૂપિયા મદને માઉથી મળી ગયા હતા. ચંદ્રપ્રસાદ કંપનીમાં એટલા પ્રા મળવતાં મદને ખાસ્સા દોઢ વરસ લાગત એટલે દોઢ વરસ દીર્ઘાં કામ કરું ત્યાં સુધી મદારા પેટમાં દુઃખે એવું ન હતું ત્યાં ફોલુ બાણે કેમ મદારાં મન માનતું ન હતું. આખો રવિવાર ‘સખત ગદાવૈતક કયું’ અને સોમવારે દસ વાગ્યા સુધી પડાનાં પાનાં ઉથલાવ્યાજ કયાં પણ હજી હું ‘ટ’ સુધી ગયો હતો, લગભગ એ ભાગનું કામ બાકી હતું, એટલે સમવારે બાર વાગે મી. વાસુદેવને મળ્યો ને જેટલું કામ થું હતું તેટલું જતાવ્યું. બાકીનું કામ એજ રીતે પૂરું કરીને ધવારે એ વાગે મળવાનું તેણે કહ્યું, બુધવારે પણ એ પૂરું થું ન હતું એટલે ફરીથી એણે મદને શુક્રવારે એટલે કાલે લાગ્યો કાલે તે પૂરું થયું અને હું વાસુદેવ પાસે લઈ ગયો.

‘બહુ મહેનત પડી લાગે છે.’ તેણે મુખ મલકાવીને કહ્યું આટલી મ્હોટી યાદી થશે એવો મદને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન તો. ખરેખર! એ મદને ઘણી ઉપયોગી થશે.’

‘જરા વધારે વખત તૈયાર કરવામાં ગયો.’

‘એમાં કાંઈ દરકત નહિ. હવે એજ રીતે તમે ‘ફરન્ટીયર’ વેપારીઓનું લીસ્ટ તૈયાર કરો તો—એ લોકો પણ ‘ક્રોકરી’ થે છે.’

‘જેવી આપની મરજી.’

‘અને કાલે સાંજે આઠ વાગે મદને મળ્યો ને પછી આપણે ધુ વાત કરીયું રાતના કામ ન કરતા, હમણાં ‘ડૉન કયુ’

વાળી શીઘ્ર થઈ સરસ છે-જરા બેઠ આવજો.' કૌમ કહીને તે હસ્યા. કૌને હસતો બેઠ મહારા પેટમાં ફાળ પડી. કૌના ડાબી બાજુનો બીજો દાંત સોનાથી ખરાબ રીતે પુરાવેલો હતો.

જ્યતે હાથનાં અંગળાં બીડ્યાં અને રતિલાલ તરફ બેઠું.

‘આપને કૌથી નવાઈ લાગશે ડૉક્ટર સાહેબ,’ તેણે અલાવ્યું ‘પણ મહારા પેટમાં કૌ દાંત બેઠને તેલ રેડાવાનું કારણ તદ્દન જુદું હતું. હરિભાઈને મ્હેં મુંઝાઈમાં હસતાં જોયા ત્યારે તેનો કૌ દાંત કૌ રીતે સોનાથી પુરાવેલો હતો અને વાસુદેવનો દાંત પણ કૌવી જ રીતે પુરાવેલો હતો. બન્નેનો દેખાવ, છાત્ર ઘટમ અને અવાજ બહુજ મળતા આવતાં હતાં અને જે ફેરફાર હતો તે નામનો હતો. હવે કૌ બધી બાબતો બેઠે જણ સગા ભાઈ હોવાથી મળતી આવે તે સંભવિત હતું પણ બેઠે ભાઈના કૌજ બાજુના અસુક દાંત જ ભાંગે અને બેઠે કૌ જ રીતે તે સોનાથી પુરાવે કૌ બનવા જેવી વાત ન હતી. આ કૌ જ વાત પરથી મ્હાર મગજ ભમી ગયું અને હું જલદી જલદી સરદાર ગૃહમાં ગયો. ઠંડા પાણીથી મ્હોં ધોઈ કૌ બાબત પર હું વિચાર કરવા બેઠો કૌવામાં મ્હને આપનું નામ યાદ આવ્યું અને તરત જ ત્યાંથી નીકળી મુંઝાઈ આવી આપને મળ્યો. આપણે થોડા વખતમાં જ પૂના પહોંચી જઈશું.’

આખી વાત સાંભળી રહ્યા પછી થોડી વાર સુધી અમારા કૌમાંથી ફાઈ બોલ્યું નહિ. કેટલીક વારે જ્યતે કહ્યું:

‘નટવર, આ કેસની વિગતો જરા રસભરી છે ખરું કની ? આપણે બેઠે જણ રતિલાલ સાથે જમને સપન ઇન્ડિયા હાઉસ-વેર કંપની ટ્રિમીટેડની ઓફિસમાં જ મી. વાસુદેવ વિઠ્ઠલ પાંચને મળીએ તો—’

‘પણ શી રીતે મળીશું ?’

‘બણી સહેલાઈથી.’ રતિલાલે કહ્યું ‘તમે એક મહારા મિત્રો છો અને નોકરીની શોધમાં છો એથી બીજું બહાનું શું બોધો?’

‘ફક્કડ. એમજ’ જ્યંતે કહ્યું. ‘મહારે એ સજ્જનને બોધ દેવા બોધો અને તેના ચહેરા પરથી શી કલ્પના થઈ શકે છે તે બહુનું બોધો. આપની એવી તે શી-આવડત છે-કંઈ નહિ.’ એમ કહીને જ્યંતે વાત વચ્ચેથી જ પડતી ચૂકી.

સાંજના આઠ વાગે અમે ત્રણ જણ લોહડ સ્ટ્રીટમાં કંપનીની ઑફિસ તરફ જતા હતા.

‘કહેલા વખત કરતાં વહેલા જવું નિર્ણયોગી છે.’ રતિલાલે કહ્યું. ‘મી. પાધ્યે જે વખતે મળવાની વાત કરી હોય તે વખતે જ આવે છે.’

‘એ પણ એક ઉપયોગી મુદ્દો છે.’ જ્યંતે કહ્યું.

‘એમ?’ એણે પૂછ્યું. ‘જુઓ પેલો આપણી આગળ જાય છે તે મી. પાધ્યે.’

એમ કહીને તેણે અમારી આગળ જતા અપડુડેટ પોષાક પહેરેલા એક દક્ષિણી ગૃહસ્થ તરફ આગળી કરી. એ વખતે તે એક ફેરીઆ પસેથી ‘વિનિંગ ન્યુઝ’ ની નકલ ખરીદતો હતો. તે લઈને તે નં. ૧૨૬ વાળા મકાનમાં દાખલ થયો.

‘પેલો ગયો.’ રતિલાલે ઉમેર્યું. ‘આ સામે કંપનીની ઑફિસ છે. આપ મહારી સાથે આવો. હું બહું જરાજર સમજાવી દઈશ.’

અમે એની પાછળ પાછળ ઑફિસમાં દાખલ થયા.

‘આવો’ કહીને મી. પાધ્યેએ અમને આવકાર આપ્યો. તે છાપુ વાંચતો હતો અને તેનો ચહેરો એકદમ ઉતરી ગયો હતો. પારાવાર દુઃખ માણસ પર પડે અને તેનું મોં જેમ ફીકકું પડી જાય તેમ પાધ્યેનું મોં ફીકકું પડીને ઉતરી ગયું.

હતું. તેણે રતિલાલ તરફ જોયું અને જાણે તેને જરાબર ન જાણખતો હોય અને ગભરામ્મ ગયો હોય એમ લાગ્યું.

‘આપની તબિયત સારી નથી મી. પાંચે.’ રતિલાલે પૂછ્યું.

‘હાજી, એવું જ છે.’ સુકાઇ ગયેલા હોઠ પર જીભ ફેરવી જરા ભીના કરવા પ્રયત્ન કરતાં તેણે જવાબ આપ્યો.

‘આ સદ્ગુરુશ્રેય કાણુ છે ?’

‘તેઓ મદારા મિત્ર છે. આ મી. ચંદુલાલ બક્ષી અને પેલા મી. મણિલાલ મુનશી. બેઉ જણુ હમણાં નોકરી વગરના છે. મદને લાગ્યું કે આપણે એમને માટે કયાંય જોગવાઈ કરી શકીશું એમ ધારીને હું એમને આપની પાસે લઈ આવ્યો છું.’

‘આપણે એમને કામપર લઈ શકીશું. ઠીક કયું.’ હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં પાંચેએ કહ્યું. ‘જરૂર. આપને શાનો અનુભવ છે ? મી. બક્ષી !’

‘મહેં એકાઉન્ટન્ટ તરિકે કામ કયું’ છે સાહેબ !’ જયંતે જવાબ આપ્યો.

‘અને તમે’ તેણે મદને પૂછ્યું.

‘જનરલ કલાર્ક’ મહેં જવાબ આપ્યો.

‘આપને બેઉને માટે જોગવાઈ થઈ શકશે. જરા કંપનીનું કામ થાળે પડે એટલી વખત આપને થોભવું પડશે પછી હું આપને બોલાવીશ. હવે સિધાવો.’

‘તેના છેલ્લા શબ્દથી એમને જરા નવાઈ લાગી. મહેં અને જયંતે એક બીજા સામે જોયું અને રતિલાલે એના સામે જોઈ કહ્યું:

‘પણુ સાહેબ, આપે મદને બોલાવ્યો હતોને ?’

‘તે કાણુ ના કહે છે ? પણુ આપના મિત્રોનું હવે અહીં કામ નથી. બે ત્રણ મીનીટ પછી હું આવું છું અને તમને કેટલીક ઉપયોગી સૂચનાઓ આપવાની છે તે આવું છું.’

એમ કહીને તે ઊઠ્યો અને જોડેના ઝીરડામાં ગયો. તેની જોડે એક બીજો ઝીરડો ખાલી હતો. એણે અંદરથી બારણું બંધ કર્યું.

‘હવે ?’ જ્યોતે કહ્યું ‘એ આપણને હાથતાળી તો નથી આપતો ને—’

‘નાજી એ અસંભવિત છે.’ રતિલાલે કહ્યું.

‘કેમ ?’

‘એ ઝીરડાનું બારણું જોડેના ઝીરડામાં ઉઘટે છે.’

‘અને બીજો રસ્તો પાછળથી નથી ?’

‘નાજી.’

‘એ ઝીરડામાં સરસામાન છે ?’

‘કાલે તો સાવ ખાલી હતો.’

‘ત્યારે એમાં બરાબરને એ શું કરે છે? આની ફેટલીક વિગતો હજી હું નથી સ્મરણ શક્યો. એ સાથી આટલો નખાઇ ગયો છે? ભયથી આટલો બધો ધૂળ કેમ ઊડ્યો હશે ?’

‘એ એમ માનતો હશે કે આપણે ડિટેક્ટીવ છીએ.’

‘તેમજ હશે.’ રતિલાલે કહ્યું.

‘જ્યોતે માયું ધુણાવ્યું. ‘આપણને જોઇને એનું મોં ઉતરી ગયું ન હતું પણ એનું મોં ઉતરી ગયું જ હતું એટલે—’

જે ઝીરડામાં પાછો ગયો હતો તે ઝીરડામાંથી ખટખટ અવાજ આવતો હતો.

‘શા વારતે એ બારણું ખખડાવે છે ?’ રતિલાલે કહ્યું.

ફરીથી વધારે એરથી બારણું ખખડાવવાનો અવાજ સંભળાયો. બંધ બારણા તરફ અમે જોઇ રહ્યા. જ્યોતને અહરો જોવા જેવો થઇ ગયો હતો. તરતજ વોધરો બોલતો હોય એવો અવાજ આવ્યો. જ્યોત એકદમ દોડ્યો અને બંધ

બારણું ઉઘાડવા માટે મથવા માંડ્યું. અમે ત્રણે જણાએ થઇને એ બારણું તોડી પાડ્યું. એ ઓરડો ખાલી હતો.

પણ એના એક ખૂણામાં બીજું બારણું હતું તેમાં થઇ અમે જોડેના ઓરડામાં ગયા. મી. પાર્થેના હાફકોટ ને બકીટ ત્યાં પડ્યાં હતાં; અને પાટલુનના ઍન્સીસ (પટા) ગળે ભેરવીને તેનો ફાસો ખાઇને સઘન ઇન્ડિયા હાઉસેર કંપની લિમીટેડનો મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર લટકતો હતો. અમે એને નીચે ઉતાર્યો અને ફાસો કાઢી નાખ્યો.

‘આ પગલું શાથી લીધું હશે ? નટવર !’ જ્યંતે પૂછ્યું.

‘મહે’ નીચા નમીને તપાસ્યો. એની નાડી હજી ધડકતી હતી અને ધીમે શ્વાસ ચાલતો હતો. ‘ઘણું ખરું એ જીવશે. જરા પેલી બારી ઉઘાડો અને પાણી લાવો તો.’

પાણી લાવીને અમે એના મોઢા પર છાંટ્યું.

‘થોડો વખત આમ રહે તો ઝાઝું વાંધા જેવું નથી.’ મહે કહ્યું.

જ્યંતે હજી એ વિચારમાં જ હતો.

‘હવે આપણે પોલિસને ઓલાવવી જોઈએ.’ એણે કહ્યું. ‘છતાં મ્હારી ઇચ્છા છે કે એ લોકો આવે તે પહેલાં આ આખા કેસનો ભેદ ઉકલી જાય તો સારું. જને તો સંપૂર્ણ કેસજ એ લોકોને સોંપી દઈએ.’

‘મ્હને બધું ભેદભયું’ લાગે છે.’ રતિલાલે કહ્યું. ‘એ લોકોએ મને શા માટે અહીં રોકી રાખ્યો અને શાથી આણે આપઘાત કર્યો ?’

‘એ તો સ્હમજાય એવું છે અને આ એવું છેલ્લું પગલું છે.’ જ્યંતે કહ્યું.

‘બાકીનું આપ સ્હમજી શક્યા છો ?’

‘એ તો દિવા જેવું ચોક્કસું છે. નટવર, તું શું કહે છે ?’

‘હું તો કાંઈ નિર્ણય પર નથી આવી શક્યો.’ મહેં જવાબ આપ્યો.

‘બધા બનાવો પર જરા ફરીયા બ્યાન આપીશ તો એનું એક માત્ર પરિણામ કદી શકાય એમ છે.’

‘શી રીતે?’

‘આખી વાત એ મુદ્દા પર આધાર રાખે છે. પહેલો મુદ્દો રતિલાલ પાસે આ કંપનીની નોકરીમાં દાખલ થવા માટે લખાવેલી ચીઠ્ઠી છે. એ ઉપરથી તું શું અનુમાન કરે છે?’

‘એ તો મ્હારા બ્યાનમાંથી ન હતો.’

‘એમ? શા માટે એ લોહાએ એની પાસેથી ચીઠ્ઠી લખાવી લીધી? ખરી રીતે તો આવી ગોઠવણ મોટેથી જ થાય છે અને કેટલીક જગ્યાએ ઉલટું શેઠ નોકરને લખી આપે છે ત્યારે અહીંયાં ઉલટી રીતે નોકર પાસેથી કેમ લખાવવામાં આવ્યું? એ ઉપરથી એમ નથી લાગતું તે એ લોહા રતિલાલના હસ્તાક્ષર મેળવવા ઘણા આતુર હતા. અને એ મેળવવાનો ખીજો રસ્તો નહતો.’

‘પણ એ મેળવવાનું કારણ?’

‘જરાબર છે. એનો જવાબ આપીએ એટલે આપણે જરા વધારે આગળ ચાલ્યા ગણાય. શા માટે એના હસ્તાક્ષરની જરૂર હતી? હોમને એની આબાદ નકલ કરતાં શીખવાની જરૂર હતી અને તેમ કરવા માટે હસ્તાક્ષર મેળવવાની ખાસ જરૂર હતી. હવે આપણે ખીજા મુદ્દા વિષે વિચાર કરીએ. એ મુદ્દો એ છે કે મી. હરિ પાંચેએ રતિલાલને ચન્દ્રપ્રસાદ ઍન્ડ કંપનીમાં રાજીનામું ન મોકલવાની ભલામણ કરી હતી. એનું શું કારણ? કારણ કે કોઈ ભળતો જ રતિલાલ શેરદલાલ તે દિવસે એ કામપર હાજર થવાનો હતો.’

‘અરે બાપ રે!’ રતિલાલે કહ્યું. ‘એ તો મ્હારો બ્યાન-માંથી આવ્યું ન હતું.’

‘હવે હસ્તાક્ષરવાળો મુદ્દો ગરાબર સહમજશે. ધારો કે કોઈ ભળતો જ માણસ એ રીતે નોકરી પર ચઢ્યો અને તેણે જે અક્ષરોમાં અરજી લખાઈ હતી તેના કરતાં જુદી ભતના અક્ષર કાઢ્યા તો તરત જ મેનેજરને વહેમ પડે કે કોઈ ભળ-તો જ માણસ છે અને ઝટ દબને શ્રીફળ આપી દે. એટલે એણે રતિલાલના અક્ષરોનો ખાસ અભ્યાસ કરવાની જરૂર હતી. એ ચાર દિવસમાં તો એ પાવરધો થઈ ગયો હશે. અને મી. રતિલાલ, ચન્દ્રપ્રસાદ કંપનીવાળા તમને ઓળખતા નથી ખરે ને?’

‘નાહ. કોઈપણ નથી ઓળખતું. અમે શેરબજાર છોડ્યા પછીથી એ કંપની હસ્તીમાં આવી છે અને એ લોડાએ મદને જોયો પણ નથી.’ રતિલાલે જવાબ આપ્યો.

‘હીક, તમને જરા પણ વહેમ ન આવે એવી સીકતથી બધી ગોઠવણ થઈ હતી. જ્યારે તમે અહીં સખત કામ કરતા હતા ત્યારે તમારો નામરાશિ ચન્દ્રપ્રસાદ કંપનીમાં જોડાઈ ચુક્યો હતો અને એજ કારણને લીધે આ લોડાએ તમને આગળથી એટલી મોટી રકમ આપી. તથા અત્યાર સુધી રોકી રાખવાને પૂરતું કામ આપ્યું કે જેથી તમે મુજાબ જઈ શકો નહિ અને આ વાત પ્રુટી બચ નહિ.’

‘પણ આણે શા માટે તેના ભાઈનો વેષ ભજવ્યો હશે?’

‘એમાં કંઈ ચુંચ નથી. આ આખા કાવતરામાં ફક્ત એજ જણ છે. એક તમારું નામ ધારણ કરી ચન્દ્રપ્રસાદ કંપનીમાં દાખલ થયો છે અને બીજો અહીં છે. આ ભાઈસાહેબ તમને નોકરી રાખવા આવ્યા અને પછી સંઝયું કે તમારા શેઠ તરફે કામ કરનાર કોઈ ન હતું અને બીજાને એમ કાવતરામાં સામેલ કરવાનું એમને વ્યાજબી ન લાગ્યું એટલે પોતેજ જરા અસ્થાયી અને પ્રશંસી દેખાવમાં ફેરફાર કરીને પોતાના ભાઈના નામે અહીં હાજર થઈ ગયા. એમ ન કરે અને ભાઈ છે એવી વાત

ન કરે તો તમને ભગતા દેખાવથી વહેમ બચજ, પણ ભાષ છે એમ કહે એટલે એવા વહેમને કારણ ન રહે. અલગત, મ્હારે તમને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ કે એના પેલા સોનાના દાંતથી તમે એનો ભેદ પારખી શક્યા.’

‘અરે બાપરે!’ રતિલાલે નવાઈ પામીને કહ્યું ‘મ્હને અહીંયાં ગધેડો બનાવીને પેલા મ્હારો નામધારી ચન્દ્રપ્રસાદ કંપનીમાં શું કરતો દશે?’

‘આપણે ચન્દ્રપ્રસાદ કંપનીને તાર કરવો જોઈએ.’

‘પણ તે તો શનીવારે દશથી બાર સુધીજ કામ કરે છે.’

‘ધણે નવાખ જેવો ટાપમ ગણાય.’

‘દાજ, પણ એ લોકોનો એવો ધારો છે.’

‘દગ્ગત નરિ, કામ દમાલ કે ભૈયો તો જરૂર ત્યાં રહેતો દશેજ.’

‘દાજ, તેઓ એક ભૈયો દમેશાં રાખે છે. કારણ કે એમને ત્યાં લાખોની કિંમતનાં સરકારી કામળિયાં અને શેરો પડ્યા હોય છે. એમ મહેં સાંભળ્યું છે.’

‘જહુ સાર. આપણે એમને તાર કરીશું. એ રદમજી શકાય છે પણ આ માણસ આપણને જોઇને શા માટે ખીજી ઓરડામાં ચાલી ગયો અને આપઘાત કેમ કર્યો તે રદમજી શકાતું નથી.’

‘ધવનીંગ ન્યુસ’ મીઠા પાંચે જરા જાન આવ્યું દશે તે બબડ્યો. એને દજી પુકે જાન આવ્યું ન હતું.

‘ધવનીંગ ન્યુસ! અરે ભલા ભગવાન!’ જ્યંત એમ કહીને ટેબલ તરફ કુલો અને છાપુ દાયમાં લીધું. ‘મ્હારા જેવો ખીજો કોણ મૂર્ખ દશે! આપણી મુલાકાતને આપણે એટલું વજન આપતા હતા કે છાપુ તો મ્હને સાંભળ્યું’ પણ નરિ. ખરેખર! એમાંજ— એમ કહીને તે તેણે ઉથલાવવા માંડ્યું.

‘આ રહ્યું નટવર, ધવનીંગ ન્યુસની દોઢ વાગ્યાની આવૃત્તિ

છે. કોના આ મોટા મથાળાં તેા બે. મુંબાઈમાં ભથ્થું કર હોનારત-
ચન્દ્રપ્રસાદ ઍન્ડ કંપનીમાં કરપીણ ખૂન. મોટી લૂટ કરવાનું
ઉઘાડું પડેલું કાવતરું મુદ્દામાલ સાથે પકડાયેલો ઉઠાવગીર. નટવર,
વાંચ તો,' કોમ કહીને કોણે જાયું મ્હારા હાથમાં આપ્યું.

આખા છાપામાં કો બનાવની વિગત ઘણીજ આકર્ષક
જગ્યાએ અને આકર્ષક રીતે જાપેલી હતી.

‘આજે બપોરના દલાલ સ્ટ્રીટમાં કોક કરપીણ ખૂન થયું
હોય કો ભથ્થું કર કામ કરનાર ઉઠાવગીર ચોરેલા માલ સાથે
પકડાયો હતો. મેસર્સ ચન્દ્રપ્રસાદ ઍન્ડ કંપનીનું નામ ધણું
જાણીતું છે અને તેઓને ત્યાં ભગવેની કિંમતનાં સરકારી કાગ-
ળિયાં તથા શેર વગેરે તેમનાં પોતાનાં તથા ઘરાણાનાં રહે છે
કોમને ત્યાં કો કારણને લીધે ઉચામાં ઉચી બનાવટની અને
છેલ્લામાં છેલ્લી સુધરેલી ઢબની તિજોરીઓ રાખવામાં આવે છે.
તેમજ આજો વખત હથિયારબંધ પહેરેગીર ચોકી કરે છે. કોમ
જણાય છે કે જ્યાં અઠવાડિયામાં તેમણે રતિલાલ શેરદલાલ
નામના કોક નવા માણસને નોકરીમાં રાખ્યો હતો. તે માણસ
ખીજે કોઈ નહિ પણ પેલો જાણીતો ઉઠાવગીર અને કોરીઓટલ
ઍક્ટની ચોરીવાળા કેસમાં સજા પામેલો નારાયણ કાળે હતો.
તે અને તેનો જામ બન્ને જાણુ થોડા વખત ઉપરજ પાંચ વર્ષની
સજા સજામાંથી છૂટ્યા હતા. કો વાતને હજી પૂરા બે માસેય
નથી થયા ત્યાં તેા તેઓએ આ કાવતરું રચ્યું છે. કોઈ પણ
ઉપાયથી-જે વિષે હજી માહિતી નથી મળી-કો ચન્દ્રપ્રસાદ
ઍન્ડ કંપનીમાં નોકરી મેળવવા પામ્યો અને તિજોરીની નકલી
ચાવીઓ તૈયાર કરાવી તેમજ આજુબાજુની સર્વ પરિસ્થિતિયો
માહિતગાર થયો.

‘મેસર્સ ચન્દ્રપ્રસાદ ઍન્ડ કંપનીનો ધારો છે કે તેઓ
પોતાની ઍક્રિસ શનીવારે બરાબર બાર વાગે બંધ કરે છે.

સાબ્ન્ટ ટયુસન જેઠા પોલિસ ખાતાના એક ચબરાક કમ્-ચારી છે તેમણે એક જણને એક વાગે કંપનીની ઑફિસમાંથી હેન્ડબેગ સાથે બહાર નીકળતો જોયો અને શંકા પડવાથી તેને તરત જ રોક્યો તથા જડતી લીધી. એની બેગમાંથી લાખો રૂપિયાની કિંમતની નોટો અને શેરો મળી આવ્યા. પછી ઑફિસ તપાસતાં અંદરના ઓરડાની સ્ટ્રોંગ રૂમમાંથી પહેરેગીરનું શબ મળી આવ્યું. સાબ્ન્ટ ટયુસને આ અગમચેતી ન વાપરી હોત તો સોમવાર સવાર સુધી આ વાતની કાંઈને ખબરે થી ન પડત અને ખૂની લાખો રૂપિયાની ઇસ્કામત લઈને ક્યાંક ક્યાંક છટકી જાત. એમ જણાય છે કે પહેરેગીરને પોતે કાંઈ ભૂલ્યા ગયો છે તે લેવું છે એમ કહીને એ અંદર દાખલ થવા પામ્યો હશે અને પછીથી પોતે બનાવરાવેલી નકલી ચાવીઓથી તીબેરી અને સ્ટ્રોંગરૂમ ઉઘાડ્યાં હશે એવામાં પહેરેગીર આવી લાગવાથી તેણે એનું ખૂન કર્યું હશે. અને તરત જ શબને સ્ટ્રોંગરૂમમાં પૂરી ઠંડે કલેજે એ બહાર નીકળ્યો હશે. આ કાવતરામાં એના બાઈ પણ સામેલ હોવાની પોલિસને ગંધ છે કારણ કે એક બાઈ હમેશાં સાથે જ કામ કરે છે એટલે તેઓ તેના રહેઠાણને લગતી ચાંપતી તપાસ ચલાવે છે અને અમે ધારીએ છીએ કે થોડા વખતમાં એ પણ પકડાયા સિવાય રહેશે નહિ.

‘ખરેખર! ‘ઇવર્નિંગ ન્યુસ’ પોતાના વાંચનારાઓ માટે ખૂબ કાળજી રાખતું જણાય છે. એક વાગે બનેલો બનાવ એ લોકો દોઢ વાગ્યાની પોતાની આવૃત્તિમાં આપે છે એ ઓછી નવાઈની વાત છે!’ રતિલાલ કહ્યું.

‘બ-નેની ઑફિસો કાટમાં છે એટલે એ લોકો આપી શક્યા હોય તો નવાઈ નથી.’ મહેં ઉમેર્યું.

‘નટવર, આપણે પોલિસની મહેનત જરા ઓછી કરીએ તો—’ જ્યોતે મારા તરફ જોઈને કહ્યું. એની નજર મી. પાંચે

તરફ હતી. તે હવે જરા વધારે જાનમાં આવતો જતો હતો. ‘જનસ્વભાવ ઘણો વિચિત્ર છે નટવર,’ જયંતે ઉમેર્યું. ‘એને આ માણસ પોતાના ભાષને-એ જાણે છે કે એણે ખૂન કર્યું’ છે છતાં-કેટલું ચાહી શકે છે ! એ વાત જાણીને એની ખાત્રી થઈ જાય છે કે હવે ભાષ જગી શકે એમ નથી એટલે લાગલો જ એને માટે તૈયારી કરવા પરલોક ખાતે ઉપડી પોતે જવા પ્રયત્ન કરે છે ! પણ હવે આપણે કાંઈ કરવા જેવું રહેતું નથી. મી. રતિ-લાલ, હું અને ડૉક્ટર અહીં બેઠા છીએ. આપ જ જરા બહાર જઈને પોલિસને એલાવી લાવવા કૃપા કરો તો—’

કાલકરાર

પુરુષોત્તમ ત્રિવેદી નામના શાળાના એક મ્હારા સાથીદારને હું બાગ્યે જ બૂલી શકું. ખાસ કરીને અભ્યાસ દરમિયાનના અમારા સાહચર્યને લીધે અને તેની જાંદગીમાં જનેલા દેવે પછી હું વર્ણવું છું એ જનાવને લીધે.

એ ઘણો ચાણાક્ષ વિદ્યાર્થી હતો અને ઘણું ખર્ચે જાદી વખત એ ઇનામ મેળવવા બાગ્યશાળી થતો. મ્હેં જ્યારે 'મેડિકલ'નો 'કોર્સ' લીધો ત્યારે એ 'આર્ટ' માં ગયો અને અમે છૂટા પડ્યા. સાંભળવા મુજબ એ 'એમ. એ.' થયો અને એના કાકા સર ત્રિભુવનની લાગવગથી એને સેક્રેટરિએટમાં સારો 'ચાન્સ' મળ્યો હતો. વર્ષો થયાં અમે મળ્યા ન હતા તેથી ન્હાનપણની મૈત્રી વિસારે પડી હતી એવામાં એક દિવસ મ્હને નીચેનો કાગળ મળ્યો.

કાન્તા કોટેજ
વિલે પારલે.

પિય નટવર,

તારા શાળાના મિત્ર પુરૂષોત્તમને તું ભૂલી તો નહિજ ગયો હોય ! મહારા કાકાની લાગવગથી સેક્રેટરિએટમાં હું સારી જગ્યાએ છું એ કદાચ તેં સાંભળ્યું હશે. થોડા દિવસ પર એવો બનાવ બન્યો છે કે વખતે એને લીધે મહારી એ કારકીર્દિનો અંત આવે.

એની બધી વિગત કાગળમાં નથી લખતો. તું આવીશ એટલે એ બધું મહારે તને કહેવું પડશે. તું તારી સાથે રા. જયંત-જેતા પરાક્રમેનાં નવલન્ત વળું તો તું લખે છે-તેમને લેતો આવવા કૃપા કરશે ? સરકારી ડિટેક્ટીવો એ આખતમાં કાંઈ થઈ શકે એમ નથી એવું મને કહે છે છતાં મને આશા રહે છે કે તારા મિત્ર કાંઈ કરી બતાવશે માટે મહેરબાની કરી તમે બંને જાણુ અહીં આવો તો થણું સાઈ. એક થડી એક યુગ જેવી મને તો વીતે છે. રા. જયંતને ખાત્રી આપજો કે એમની મદદ મહેં પહેલી ન માગી તેનું કારણ એ ન હતું કે મને એમની શક્તિઓ વિશે શંકા હતી પરંતુ હું એવો તો પટકાઈ પડ્યો હતો કે એ વિષે કાંઈજ કરી શકુ એ સ્થિતિમાં ન હતો. હમણાં જરા ઠીક છે પણ નયળાઈ એટલી બધી છે કે હું કાંઈજ કરી શકુ એમ નથી. આ કાગળ પણ બીજા પાસે લખાવ્યો છે. કૃપા કરીને એમને લખતે જલદી આવજો.

તારો બાલમિત્ર,

પુરૂષોત્તમ ત્રિવેદી.

કાગળ વાંચીને મને એની દયા આવી. જયંતને મહારી સાથે લઈ જવાની એની વિનંતિ કાંઈક ખાસ કારણોને આભારી હતી એવી મહારી ખાત્રી થઈ. મહેં જયંતને એ કાગળ આપ્યો. તે વાંચીને એ બોલ્યો : ' વિગતો નથી લખી. '

‘હાસ્તો.’

• ‘જતા લખાણ પરથી રસપટે કીવું કાઢક લાગે છે !’

‘કાગળ ખીબ પાસે લખાવેલો છે.’

‘કોઈ સ્ત્રી પાસે—’

‘ના રે ના ! કોઈ પુરૂષ—’ મ્હેં કહ્યું.

‘ભૂલ ખાય છે. સ્ત્રીનાજ અક્ષર છે. અલખત, ઘણી થોડી સ્ત્રીઓ આટલી સાવધાનીથી લખી શકે છે. હું તારી સાથે પારલે આવવા તૈયાર છું.’

અને અમે તરતજ અંધેરી લોકલમાં વિલે પારલે પહોંચી ગયા. કાન્તા કોટેજ શોધી કાઢતાં વાર ન લાગી. અમને એક જુવાને આવકાર આપતાં કહ્યું: ‘સારું થયું કે આપ આવી પહોંચ્યા! આજે સવારના પહોરમાંથી જ પુરૂષોત્તમ આપના માટે પૂછ્યા કરે છે.’

‘ઠીક આપ એમના શા સંબંધી થાઓ?’ જતાં જતાં મ્હેં પૂછ્યું.

‘પુરૂષોત્તમરાય મ્હારા બનેલી થાય.’ એણે જવાબ આપ્યો અને અમને પુરૂષોત્તમનો ઓરડો બતાવ્યો.

અમને એ ઓરડામાં દાખલ થતા બેઠ એક ધુંધટરાળી સ્ત્રી બહાર નીકળવા લાગી, પણ પુરૂષોત્તમે તેને રોકવાને કહ્યું એટલે તે એક બાજુએ ઊભી. ‘નટવર તો મ્હારાથી ન્હાનો છે. કોની લાજ કાઢવાની જરૂર નથી. જયા!’ પુરૂષોત્તમે પેલી સ્ત્રીને કહ્યું ‘અને કોના મિત્ર જયંત પણ મ્હોટા નથી લાગતા.’

એણે ધીરેથી ધુંધટ ઉઘાડ્યો. એ અતુપમ સૌંદર્યવતી હતી.

‘કેમ છે ? નટવર!’ પુરૂષોત્તમ મ્હારા તરફ ફરીને બોલ્યો. ‘તને અને જયંતરાયને એકને મ્હને ઘણા આનંદ થયો, ઘણી મહેરબાની થઈ જયંતરાય.’ એણે જયંતને આવકાર આપતાં ઉમેર્યું.

એનો સાળો ચુનીલાલ અમને એ ઓરડો બતાવીને

બહાર ગયો હતો એટલે એ દંપતી અને અમે બે મિત્રો એમ ચાર જણ એ ચોરડામાં હતાં.

‘આપનો વધારે વખત ન લેતાં મ્હારી વાત શરૂ કરું છું,’ પુરોષોત્તમે કહ્યું, ‘સુખના શિખરે હું પહોંચ્યો હતો ત્યાંથી હાલ તો એકાએક અંધારી ખીણમાં જ પડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે.

‘નટવરે આપને કહ્યું હતું કે મ્હારા કાકા સર ત્રિવેદીની લાગવગથી હું સેક્રેટરિએટના દેશી રાજ્યોની સાથે સંબંધ ધરાવતા ખાતામાં ઘણા સારા ઓદ્યાપર હતો, સર ત્રિવેદી હમણાં એ અને બીજાં ખાતાઓના મુખ્ય અમલદાર છે અને તેમના હાથમાં કુલ સત્તા છે. મ્હારા કામથી એમને સદાએ સંતોષ રહેતો.

‘અહીં મોંઘના ઉપર-વધારે ખાત્રી પૂર્વક કહીએ તો તા. ૨૩ મી મેને દિવસે તેમણે મ્હને તેમના ચોરડામાં બોલાવ્યો અને મ્હારા કામ માટે મ્હારો બરડો થાગડીને જંજીવ્યું કે તેમને મ્હને એક ઘણું અગત્યનું કામ સોંપવાનો વિચાર હતો.

‘એમણે પોતાના ખાનામાંથી ભુરાશ પડતા રંગના કાગળોનું ભુંગણ કાઢીને મ્હારા હાથમાં મૂકતાં કહ્યું: ‘આ કાગળો કાર્ડિયાવાડનાં નાનાં રાજ્યો ઉપરના ગાયકવાડના પ્રભુત્વ વિષેના છૂપા કાલકરારોને લગતા છે અને એ સંબંધી હમણાં ખૂબ ચળવળ પેલો બંગાળી દિવાન ચલાવતો હોવાથી બહુજ ખાનગી રાખવાના છે. એની કાંઈક ગંધ છાપાવાળાઓને આવી છે અને દિવાનના એ મેળવવાના અચાક પ્રયત્ન છે એટલે જેમ બને તેમ એ બહુજ કાળજીપૂર્વક છૂપા રાખવાના છે. એમાંની જરા જોટલી ખબર પણ બહાર ન જવી જોઈએ. ગાયકવાડનો એલચી એને માટે મ્હોં માગી રકમ આપવા તૈયાર છે એ પણ તને જણાવી દઉં એની મ્હારે એક નકલ કરાવવી છે તેમ ન હોત તો એ મ્હારા ખાનાની બહાર કાઢતેજ નહિ.

તું એ લાઇ જ અને હમણાં તારી તિબેરીમાં જ રાખ. બધા માણસોના ગયા પછી તારે અહીં રહેવું એવી હું સચના આપીશ એટલે તું સંજના મોડે સુધી બેસી એની નકલ કરજે. તું એકલો હશે એટલે હરકત નહિ. કોઇ પણ માણસના હાથમાં એ ન જાય કે કોઇ એને બેઠ જાય નહિ એની સાવચેતી રાખજે. એની નકલ કરીને સંભાળીને અસલ અને નકલ બેઠને તિબેરીમાં મૂકી દેજે, અને કાલે સવારના બેઠ ચીજ મ્હને પોતાને જ આપજે.’

‘મ્હેં એ કાગળો લીધા અને—’

‘જરા થોભો’ જયંતે વચ્ચે કહ્યું. ‘આ વાત થઇ ત્ય તમે એકલા જ ત્યાં હતો?’

‘હાજી.’

‘મોટા કોરડામાં?’

‘ચારે બાજુ ત્રીસ ફુટની લંબાઈ પહોળાઈના.’

‘વચ્ચે?’

‘હાજી. ઘણું ખડું.’

‘અને ધીમેથી વાત થઇ હતી?’

‘મ્હારા કાકાનો અવાજ જાણે ધીમે છે, હું ભાગ્યે જ એક બે શબ્દ કરતાં વધુ બોલ્યો હઉંશ.’

‘ઠીક હવે આગળ ચલાવો.’

‘મ્હેં એમના કહેવા મુજબ કયું અને બધા માણસો જતા સુધી થોભ્યો. નાનજી નામનો એક કારકુન એતું કામ ચઢી ગયું હોવાથી મોડે સુધી બેઠો હતો એટલે હું જરા પેટ પૂજ કરવા બહાર ગયો. હું પાછો ફર્યો ત્યારે નાનજી ગયો હતો. મ્હારે મ્હારું કામ જલદી આટોપવાનું હતું કારણ કે મ્હારો સાળો સુન્દીલાલ, તે દિવસે રાતના અગિયારની ટ્રેનમાં મારી સાથે ત્રિલે પારલે આવનાનો હતો અને એ થોડા દિવસથી મારે

ત્યાં રહેવા આંચો હોષ આને અમે સાથે જ ઘેર જવાનું
હરાંબું હતું એટલે કોષ પણ પ્રયાને મ્હારે એ ગાડી પકડવાનો
વિચાર હતો તે પછી બાર વાગ્યાની છેલ્લી લોકલ હતી.

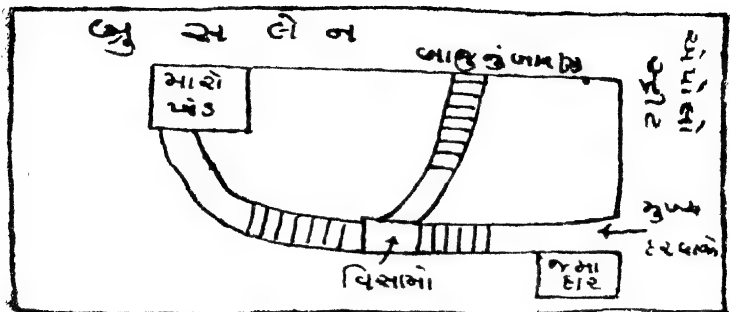
‘મ્હે’ જ્યારે એ કાગળો જોયા ત્યારે મ્હારી ખાત્રી થઇ
મધ કે કાકા સાહેબે જે સાવધાનિરની સ્વચના કરી હતી તે
તદ્દન વ્યાજબી હતી. એ કાગળોના બદલામાં માયકવાડ સર-
કારનો પ્રતિનિધિ હજારોની રકમ આપે એમાં નવાઇ ન હતી.

‘એ કાગળો ઉપર ઉપરથી મ્હે’ વાંચી લીધા અને નકલ
કરવાનું શરૂ કર્યું. કામ કરતાં કરતાં નવ વાગ્યા છતાં ત્રીજા
ભાગનું થે હું લખી ન શક્યો. મ્હારું માથું ભારે થતું હતું અને
હાથ દુઃખવા લાગ્યા. આખા દિવસના પરિશ્રમને લીધે અને
મ્હારો જમવાનો સમય થઇ ગયો હોવાથી, કોફીનો એકાદ
પ્યાલો પીવાથી કામ ઠીક ઠીક કરી શકાશે એમ ધારીને તે
તૈયાર કરવાનો વિચાર કર્યો. એક જમાદાર આખો વખત અહીં
રહેતો હોવાથી અને તે પણ કોફીનો શોખીન હોવાથી કોષ કોષ
વખત મારા જેવા મોટે સ્વધી કામ કરનારને ઉપયોગી થઇ
પડતો. એને ઓલાવવા માટે મ્હે’ વિજળીની ઘંટડી દાખી.

‘એના જવાબમાં મ્હારી અભયબી વચ્ચે એક બાઇ મ્હારા
ઔરડામાં આવી એણે જણાવ્યું કે એ, જમાદારની સ્ત્રી હતી
અને તેનો વર જરા હાંધી ગયો હોવાથી જવાબ આપવા આવી
હતી. એને મ્હે’ કોફી કરવા વિનંતિ કરી.

‘થોડુક વધારે લખ્યું એટલામાં તે આખો ઘેરાવા માંડી.
હું ઊઠ્યો અને આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો. કોફી હજી આવી
ન હતી એટલે હું જમાદારના ઔરડા તરફ જવા નીકળ્યો. ત્યાં
જવા માટે એક વાંકવાળો દાદર ઉતરવાનો હતો. અરધે દાદરે
ખીજો નાનો દાદર ખીજી બાજુ પડતો હતો. એ જગ્યાનો ઠીક
ઠીક દેખાવ આ રીતે છે.’ એમ કહીને તેણે એક કાગળ

જયંતને આપ્યા.

‘હું જરામર સમજી ગયો’ જયંતે કહ્યું:

‘આ મુદ્દો જરા ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. હું દાદર ઉતરીને હોલમાં ગયો તો જમાદાર ઘસઘસાટ ઊંઘતો હતો અને એના સ્ટવ પર પાણી ખળખળ ઉકળતું હતું. એને ઉઠાડવા માટે જેવો મહેં એને ખસે હાથ મૂક્યો તેવીજ મોટેથી ઘંટડી વાગી અને એ એકદમ જાગી ઊઠ્યો.

‘ત્રિવેદી સાહેબ!’ એ મદારા સામે જોઈ આંખો ચોળતા બોલ્યા.

‘કોઈ યત કે નરિ તે બેવા હું આવ્યાં હતો.’ મહેં જણાવ્યું.

‘હું એજ કગતો હતો એવામાં ઝોક આવ્યો ગયું સાહેબ! કાલે રાતનો પાણુ મદને ઉભરેલો છે—’ એણે જવાબ આપ્યા.

‘હજીયે ઘંટડી વાગ્યે જતી હતી તે બોઈ મદને તેમજ એને નવાઈ લાગી. આટલું મોકુ આ રીતે કાણુ ઘંટડી વગાડતું હશે એ વિચાર એકી સાથે અમને ઝેલ જણાવે આવ્યા.

‘આપ અહીં આવ્યા છો સાહેબ! તો પછી આમ ઘંટડી કાણુ વગાડતું હશે?’ એણે પૂછ્યું.

‘કયા એરડાની ઘંટડી છે!’

‘જે ઔરડામાં આપ કામ કરો છો તે ઔરડાની સાહેબ !’

‘ઔકાઔક મ્હારું ગળું સુકાવા માડ્યું. અરે બલા ભગવાન ! ત્યારે જે ઔરડામાં હું કામ કરતો હતો તે ઔરડામાં ખીજુ કામ હતું ? એ કિમતી કાગળો તો હું મ્હારા ટેબલ પર ખુલ્લા મૂકીને આવ્યો હતો ખરેખર ! મી. બ્યંત ! મ્હેં તરત જ દોડીને બેયું તો મ્હારા ખંડમાં કે તેની રવેશમાં કામપણુ ન હતું બધું મ્હેં જે રીતે પડ્યું રહેવા દીધું હતું તે રીતેજ પડ્યું હતું પણ ઔકજ ચીજ એમાંથી ઉપડી ગઇ હતી અને તે પેલા કિમતી કાગળો. એની મ્હેં કરેલી અધૂરી નકલ જેમની તેમ પડી હતી અને અસલ કાગળો ઉપડી ગયા હતા.’

બ્યંત બેઉ હાથનાં આંગળાં ઔક ખીજમાં ભીડી એ વિષે વિચાર કરતો હતો ‘પછી આપે શું કયું ?’ એણે પૂછ્યું.

‘મ્હેં તરત જ નક્કી કયું કે એ કાગળનો ચોર બાજુના દાદરે ચઢીને ઉપર આવ્યો હોવો જોઈએ. એમ હોય તો તો એ મ્હને સ્હામે મળ્યા સિવાય ન રહે.’

‘તે આખો વખત એ ઔરડામાં જ બસાઈ રહ્યો હોય એવો વિચાર તમને ન આવ્યો ? અથવા એની રવેશમાં છૂપાઈ રહ્યો હોય.’

‘એમ બનવું સંભવિત નથી. બેઉ સ્થળે છૂપાવા જેવી જગા પણ જગ્યા નથી.’

‘પછી ?’

‘મ્હારા ફીક્કા પડી ગયેલા ચહેરાપરથી જમાદાર પામી ગયો હતો કે કાંઈ નવાજૂની થઇ છે એટલે તે તરત જ મ્હારી પાછળ આવ્યો હતો. પછી અમે બે જણા રવેશમાં દોડ્યા અને ત્યાંથી એપોલો સ્ટ્રીટમાં દોડ્યા. મુખ્ય દરવાજો બંધ હતો પણ અંદરથી આગળો માર્ચો ન હતો તે ઉઘાડીને અમે બહાર દોડ્યા. અમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે ટાવરના ઘડીબાજમાં ત્રણ ટકોરો

અયા કોટલે તે વખતે જરાબર પોણા દસ વાગ્યા હતા.’

‘ઐ થણા ઉપયોગી મુદો લાગે છે !’ જ્યતે કહ્યું અને મન ઉપર કોની નેધ લીધી.

‘રાત થણી અંધારી હતી અને વરસાદની ઝીણી ફરફર પડતી હતી. રસ્તાપર કાંઈ ન હતું. ચર્ચગેટ રટ્ટીટમાં હજી ઠીક ઠીક ગાડી ઘોડાની આવજા હતી. અમે તરત જ પોલિસના સિપાઈને મળ્યા ને કહ્યું. ‘હમણાં સેક્રેટરિએટમાં ચોરી થઈ છે અને થણા કિમતી કાગળો ચોરાયા છે. અહીં કાંઈને જતાં જોયું?’ અલગત સવાલ થણા વિચિત્ર રીતે પૂછાયો હતો પણ કોવા સંજોગોમાં કોથી વધારે સારી રીતે કાંઈ કહી શકાય કોમ ન હતું.

‘હું અહીંયાં પા કલાકથી ઊભો છું સાહેબ !’ તેણે જવાબ આપ્યો. ‘કોટલામાં કોઈ જ જણ અહીંથી વટાયું છે અને તે પણ કોઈ સ્ત્રી. એણે લાલ સાલ્વો પહેધોં હતો.’

‘તો તો મ્હારી વડૂ હશે.’ જમાદાર બોલી ઊઠ્યો

‘ખીજું કાંઈ નથી ગયું?’

‘ના સાહેબ !’

‘ત્યારે તો પંથે રહેયાં ચોર નાહો હોવો જોઈએ.’ કોમ કહી એણે મ્હને ધ્રુસ લેન તરફ લઈ જવા માંડ્યો.

‘પણ કોથી મ્હને સંતોષ થયો ન હતો અને જમાદારના આ રીતે મ્હને બળતે જ રસ્તે દોરવાના પ્રયત્નથી કોના પ્રત્યે મ્હને સંશય આવ્યો.

‘કયે રસ્તે એ બાઈ ગઈ? એ કવી હતી?’ મ્હેં પૂછ્યું.

‘આ રસ્તે સાહેબ ! ગુજરાત કે કાઠિયાવાડની લાગતી હતી. અને જરા ઉતાવળે જતી હતી.’

‘કટલી વાર થઈ?’

‘બહુ થોડી.’

‘પાંચેક મીનીટ?’

‘ઐટલીજ. કોથી વધારે તો નહિજ.’

‘આપનો વખત નકામો ગુમાવો છો સાહેબ! પેલો ઋષ ટેનમાં થઈ જઈ જશે.’ જમાદારે કહ્યું. ‘મ્હારું માનો સાહેબ! એ કહે છે તે વખતે જ મ્હારી સ્ત્રી ગઈ છે અને તેને આંદી સાથે જરાયે લાગતું વળગતું નથી. પેલો બાજુ ચાલો, ન આવતા હો તો હું જઈ છું.’ કહીને એ ઋષ ટેન તરફ દોડ્યો.

‘અને તરતજ ઐન્દી પાછળ હું પણ પડ્યો અને ઐને પકડ્યો.’

‘તમે ક્યાં રહો છો?’ મ્હેં પૂછ્યું.

‘મોરા બજારમાં.’ ઐણે જવાબ આપ્યો. ‘ઐમ ખોટું રસ્તે ન દોરાવ ત્રિવેદી સાહેબ! આ બાજુ ચાલો, આપણે કાંઈક કરી શકશું.’

‘ઐન્દી સલાહ માનવામાં કાંઈ તુકશાન ન હતું ઐટલે હું તથા પોલિસનો સિપાઈ એ બાજુ ગયા. પણ કાંઈ પત્તો ન ખાધો. ઋષ ટેન, ટેમેરિન્ડ ટેન અને બીજી ગલીઓમાં થઈ કોસ્પેનેડ રોડ પર જવાનું હતું અને ત્યાં આ વખતે પણ ધમાલ હતી. કટલાક ગાડી ઘોડા અને માણસો જતા આવતા હતા અને એ બધામાં અમારા ચોરનો પત્તો મેળવવો મુશ્કેલ હતો.

‘પછી અમે ઓફિસમાં આવ્યા અને ફરીથી દ્વાદર તથા હોલ વગેરે તપાસી એયું પણ કાંઈ શુભ પરિણામ આવ્યું નહિ. કોઈના પગલાંનાં આંજાં કે અરપટ નિશાન પણ અમને ન જણાયા.’

‘એ બધો વખત વરસાદ પડતો હતો?’

‘સાંજના સાત વાગ્યાથી થોડો થોડો પડ્યો હતો.’

‘તો પછી કાઠવવાળાં પગલાં પડ્યાં હોવાં એમ એ બૂટનાં કે પગનાં—’

‘પણ એવું કાંઈ જ ન હતું. અને આખો ઈરડો ફરી તપાસ્યો. કોઈ છૂપુ બારણું હોવાની પણ સંભાવના ન હતી એટલે બારી વાટે આવ્યું હોય એ પણ માની શકાય એમ ન હતું. અને એક બારી અંદરથી બંધ કરેલી હતી તથા આંકડીઓ મારેલી હતી. આ સંજોગોમાં મ્હારી પાછી ખાત્રી છે કે જેણે એ કાગળો ચોર્યા તે દરવાજા વાટેજ ઈરડામાં દાખલ થયેલ હોવું જોઈએ. પણ નવાઈની વાત તો એ હતી કે આવનારે શા માટે ઘંટડી વગાડી? એ ઘંટડીનું બટન મ્હારા ટેબલ પર હતું એટલે એ વગાડના માટે એને મ્હારા ટેબલ આગળ આવવાની જરૂર તો હતી જ અને ઘંટડી વાગી હતી એટલે એ ટેબલ આગળ આવેલું હોવુંજ જોઈએ. ચોરી કરવા આવે તે આ રીતે ઘંટડી વગાડીને ખતર શા માટે આપે? એ ઘંટડી વગાડવાથી જમાદાર ઉપર આવશે તેની એને ખાત્રી હોવી જોઈએ. તે છતાં એણે એમ શાથી ક્યું દશે?’

‘એ જરા નવાઈ જેવું છે ખરું. પણ તમારી તપાસમાં આવનારે કાંઈ નિશાની રહેવા દીધી છે કે કેમ તે બેયું હતું ખરું? કોઈ નજીવી ચીજ, વાળ, ખીડીનું હુંદું, રાખ કે એવું કાંઈ?’

‘એવું કાંઈ જ ન હતું.’

‘કાંઈ ગંધ?’

‘એનો તો મ્હને વિચારજ આવ્યો ન હતો.’

‘ધુમાડો કે એવું કાંઈ હોત તો તપાસમાં ઉપયોગી થઈ પડત.’

‘હું કદી ખીડી તમાકુ પીતો નથી એટલે એવું કાંઈ હોત તો મ્હારું ધ્યાન ખેંચાતજ પણ એવું કાંઈ નથી. કોઈપણ ખાત્રીલાયક પુરાવો મળી શકતો નથી. જમાદારની સ્ત્રી અડપથી ચાલી ગઈ હતી એ જરા ભણવા જોગ બાબત હતી,

અને એનો કાંઈ સંતોષકારક ખુલાસો—સિવાય કે એનો હમેશનો જવાનો એ વખત હતો—જમાદાર, આપી શકતો ન હતો. એટલે હું તથા પોલિસ એવા નિર્ણયપર આવ્યા કે અમારે એ બાઈને મળવું અને કાલકરારના કિંમતી કાગળો કયા છૂપાવ્યા છે તે પૂછવું.

‘આ બનાવની ખબર પડવાથી ઇન્સ્પેક્ટર ફરામજી આવી પહોંચ્યા હતા અને તેઓ બધી દફતર સાંભળી મદારી સાથે મળતા થઈ જમાદારને ત્યાં આવવા તૈયાર થયા. અમે ગાડી બાંહે કરીને જમાદારને ત્યાં ગયા. અમને બેઠને એક જુવાન છોકરીએ બારણું ઉઘાડ્યું. જમાદારની એ નાની દીકરી હતી. એની માતા હજી સુધી પાછી ફરી ન હતી એટલે અમે અંદર જઈને બેઠા.

‘દશેક મીનિટ પછી ‘કાદ’એ બારણું ખખડાવ્યું અને આ વખતે અમે એક ગંભીર ભૂલ કરી. એને મારે મદને જ ટપકા બટે છે. અમારે બંને જઈને બારણું ઉઘાડવાને બદલે અમે પેલી નાની છોકરીને બારણું ઉઘાડવા દીધું. તેણે તેની માને કહ્યું: ‘બા, ‘કાદ’ એ જલ્દી આપણે ત્યાં આવેલા છે, અને તરતજ તે ત્યાંથી નાઠી.

‘ફરામજી બારણું ઉઘાડ્યું અને અમે બેઠે જલ્દી તેની પાછળ દોડ્યા. નાકેની સોરડીમાં કે જ્યાં એનું રસોડું હતું ત્યાં એ બરાબ ગઈ હતી એટલે અમે તેની પાછળ ત્યાં ગયા. પહેલાં તો તેણે તાકીને બેયુ પણ તરત જ મદને સોળખીને એને અતિશય નવાઈ લાગી હોય તેમ મદને કહ્યું: ‘કાલુ ત્રિવેદી સાહેબ!’

‘તમે કોને ધારીને આમ ચાલી આવ્યાં તે બોલો—’ મદારા સાથીદારે પૂછ્યું.

‘મહેં બધું’ કે તમે દલાલો દશેા, અમારે એક જલ્દી સાથે વાંધા પડ્યો છે.’

‘એ માની શકાય એવું નથી.’ ફરામજીએ જણાવ્યું. ‘અમારી

આન્યતા છે કે તમે ઑફિસમાંથી ફેટલાક કિંમતી કાગળો ચોરી છે અને તેનો હમણાં નિકાલ કરવાનો તમારો ઇરાદો હતો. તમારે હમણાં ચોટી પર આવવું પડશે.

‘એણે ઘણીએ આનાકાની ને આજીજી કરી પણ કાંઈ વળ્યું નહિ અને અમે ગાડી બાંટે કરી એને ચોટી પર લઈ આવ્યા. અમે પહેલાં એના રસોડાની તપાસ કરી હતી પણ ત્યાં કાંઈ ન હતું. ચોટી પર એને તપાસ કરનાર બાઈને સોંપી અને તેણે જાડો લીધો પણ કાગળ બાગળ કાંઈ મળ્યું નહિ.

‘અને ત્યારેજ મ્હને આ બનાવની બચંકરતાનો ખ્યાલ આવ્યો. અત્યાર સુધી વિચારના પ્રવાહમાં હું કામ કર્યું ગયો, પણ હવે મ્હારી સ્થિતિનો ખ્યાલ આવતાં હું ધૂજી ઊઠ્યો. એ કાગળો નહિ મળે તો મ્હારી શી સ્થિતિ થશે અને તેનું પરિણામ કેવું વિધાતક આવશે એ વિચાર મ્હને તે વખતે આવ્યો. મ્હારો સર્વનાશ થઈ ગયો હતો. મ્હારી બુદ્ધિને લીધે મ્હારા કાકાની સ્થિતિ કેવી કફોડી થઈ પડશે અને વખતે એમને કેટલું સહન કરવું પડશે એવા એવા વિચારોમાં મ્હારું મગજ ભ્રમિત થઈ ગયું અને મ્હને મૂર્છા આવી. પોલિસે ડોક્ટરને બોલાવ્યો અને મ્હને તેની સંભાળ અને સારવાર નીચે મુકવાની કૃપા કરી.

‘અને પછી એવીજ અર્ધ ગાંડા જેવી સ્થિતિમાં તેઓ મ્હને અહીં લઈ આવ્યા. મ્હારી પત્ની તથા માતા આ સંભળીને હૃત્તાપ ગયાં. ડોક્ટરે પોલિસ રિપોર્ટ મેળવ્યો હતો અને તેમાં જરાય આશાજનક તત્વ ન હતું. મ્હારી સાથે મ્હારો સાળો ચુનીલાલ તે વખતે રહેવા આવ્યો હતો અને બંગલાની એક ઓરડી તેને આપેલી હતી. એ ઓરડીમાં મ્હારી પથારી રાખવામાં આવે તો સગવડ વિશેષ જળવાય એમ હોવાથી મ્હને અહીં રાખવામાં આવ્યો, અને ઘણા લાંબા વખતથી આ ઓરડીમાં હું મંદવાડ ભોગવતો પડ્યો છું. એ વાતને આજે સવા એ મહિના

થયા. મ્હારી પત્નીની અને બહા ડૉક્ટરની માયાળુ ચાકરી તથા સંભાળનો મ્હને લાભ ન મળ્યો હોત તો કોણ જાણે મ્હારું શું થાત ?

‘હેહા ત્રણ દિવસ થયાં મ્હારી સ્મરણ સક્ષિત પાછી સતેજ થઈ છે એટલે સૌથી પહેલું તો મ્હેં ફરામજીને તાર કરીને બોલાવ્યા. એમણે મ્હને જણાવ્યું કે એમનાથી જનતું બધુંથે તેઓ કરી ચૂક્યા હતા પણ કાંઈ પત્તો ખાધો નથી. જમાદાર તથા તેની સ્ત્રીની સંપૂર્ણ તપાસ અને ચોકસી કરવામાં આવી હતી છતાં પણ કાંઈજ શુભ પરિણામ આવ્યું ન હતું. પોલિસનો શક તે પછી નાનજી પર હતો. પણ તેને આમાં સંડોવાય એવું કાંઈપણ કારણ ન મળવાથી એ વાત પડતી મુકામ હતી. આ સાંભળ્યા પછી હેવટે મ્હારો વિચાર આપના તરફ વળ્યો અને મ્હારી હેવટની આશા આપના પર અવલંબી રહી છે. એ આપના તરફથી સંતોષ થાય એવું કાંઈ નહિ થાય તો મ્હારી સ્થિતિ, આખર તથા નોકરી સર્વેની બરબાદી થઈ સમજીશ.’

આટલી વિગતવાર વાત કરતાં કરતાં એ ઘણો થાકી ગયો હતો એટલે તે એકદમ સૂઈ ગયો. જયાગૌરીએ એને કાંઈક ઉત્તેજક દવા આપી. જ્યાંત આ વખતે શાન્ત ચિત્તે વિચાર કરતો બેઠો હતો થોડી વારે તેણે કહ્યું :

‘બધી હકીકત એવી સારી રીતે તમે રજૂ કરી છે કે પૂછવા જેવું ઘણું થોડું રહે છે. એક બાબત વિષે હજી ખુલાસાની જરૂર છે અને તે એ કે આપને આ કામ કરવાનું હતું તે વિષેની આપે કોઈ સાથે વાત કરી હતી ?’

‘કોઈની સાથે નહિ.’

‘આપનાં પત્નીને—’

‘નાજી. મ્હને એ કામ સોંપાયા પછી ઑફિસમાંથી બહાર-જ નીકળ્યો ન હતો.

‘અને તમારા કોઈ સંબંધીને એ વાતની ખબર હતી ?’

‘કામને જ નહિ.’

‘તમે મોડી રાત સુધી ઑફિસમાં હતા એ કામ બધું હતું?’

‘હાજી. મ્હેં ઘેર કહાવ્યું હતું.’

‘તમે જમાદાર વિષે કાંઈ વધુ બાણી છે?’

‘એ જૂનો લસ્કરી સિપાઈ હોય કેટલાક વખતથી સેક્રેટરીએટમાં છે એ સિવાય વધુ કાંઈ નહિ.’

‘કમ રેજીમેન્ટમાં એ હતો?’

‘તે મ્હને બરાબર ખબર નથી.’

‘હરકત નહિ. એ વિગત હું મેળવી લઉંશ. નટવર! પેલું ગુલાબ તો બો!’

એમ કહીને તે ઊઠ્યો અને બહાર જઈને ગુલાબના રોપ પરથી એક સુંદર ગુલાબ ચુંટી લાવ્યો અને તેના તરફ જોવા લાગ્યો. બાણે કામ નવી ચીજ પહેલીવાર જોતો હોય તેમ.

‘કુદરતની શી અજબ કળા છે! એણે એનમન સૌંદર્ય અને સૌરભવનું ફૂલ માણસ ભતને માટે તૈયાર કરીને ઉપકારની હદ વાળી છે! ખરેખર! નટવર! આપણે પુણ્ય સૃષ્ટિમાંથી બાણું શીખવાનું હજી બાકી છે.’

મ્હારો મિત્ર પુરુષોત્તમ અને તેની પત્ની આ સાંભળીને જરા નિરાશ થયાં. જ્યંત પાસે તેમણે કેવી કેવી આશા રાખી હતી એટલે તેને આવી નજીવી બાબત માટે આમ વાત કરતો જોઈ તેમને અબચબી અને નિરાશા ઉપજ્યાં.

‘આપને લાગે છે કે આનો ભેદ ઉકલી શકશે?’ જયાએ પ્રશ્ન્યું.

‘એનો ભેદ!’ જરા નવાખ પામીને મુદ્દા પર આવતાં જ્યંત ઘોડ્યો ‘હા એ હકીકત ભેદ ભરેલી છે તેની ના ન પડાય. પણ હું એ વિષે સંપૂર્ણ વિચાર કરી જોઈશ અને મ્હને

જો મુદ્દા જડતા જશે તે જણાવીશ.’

‘આપને કાંઈ મુદ્દો જણાય છે?’

‘આપની હકીકતમાંથી કોઈંદર સાત મુદ્દાઓ જડે છે પણ તેમને યોગ્ય રીતે સાંકળવા જોઈએ અને કામ આવે કોના છે કે કેમ તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ, તે સિવાય તેમની કિંમત ન આંકી શકાય.’

‘આપને કાંઈના પર શક છે?’

‘મદારા પોતાના પરજ—’

‘શો?’

‘કે હું જલદીથી કોના નિર્ણય પર આવતો જાઉં છું.’

‘કોમ! તો પછી કો નિર્ણયો વિષે ખાતરી કરી જોશો તો ઠીક થશે.’

‘આપનું કહેવું યોગ્ય છે. નટવર! દલે આપણે મુંબાઈ જઈએ તો ઠીક, અને સાહેબ! આપને હું નાહક ખોટી આશા આપતો નથી. આપનો કેસ ઘણોજ ખરાબ છે.’

‘તમે ફરીથી મળશો ત્યાં સુધી કોના કો વિચારથી મદારા તાવ ને અશક્તિ નહિ બન્ય.’ ત્રિવેદીએ જણાવ્યું.

‘કાલે, આજે આવ્યો હતો તે લોકલમાંજ અહીં આવીશ પણ મદારી તપાસનું પરિણામ કોટલું આશાજનક નહિ હોય તે આગળથી જ જણાવી હતું છું.’

‘પ્રભુ આપને યશ અપાવશે કોવી મદને શ્રદ્ધા છે. કાંઈ પણ આ વિષે કરવામાં આવે છે તે જોઈને મદારી નબળાઈ જાગી જશે અને સર ત્રિલુવનનો મદને કાગળ મળ્યો હતો કો કહેવાનું રહી ગયું.’

‘કોમ! કો શું લખે છે?’

‘કોમનું વર્તન ઘાતકી નહિ પણ હંડુ હતું. મદારું માનવું છે કે મદારી અચાનક માંદગીને લીધે કો ઘાતકી થતાં અટક્યા

હતા. એમણે લખ્યું હતું કે કામગીની બાજત ઘણીજ મહત્વની હતી અને એમ છતાંય જણાવ્યું હતું કે મ્હારા ભવિષ્ય માટે—એટલે કે મ્હને નોકરીમાંથી બરતરફ કરવા માટે—હું સાબે થઈ શકાય તે ખુલાસો કરું નહિ ત્યાં સુધી કાંઈ પણ પગલાં ભરવામાં આવશે નહિ.'

‘એ ઠીક કયું’ કહેવાય અને એમની દરમ્યાનથીરી હોવાથી એવા યુગ વર્તનની આશા રખાય. નટવર! હવે આપણે જવું જોઈએ.’

રેશન સુધી યુનીલાલ અમારી સાથે આવ્યો અને અમે તરત જ ભોરીવલી લોકલ હાથ લાગી, તેમાં એસી મુંબાઈ આવવા નીકળ્યા. છેક આન્ટરોડ આવ્યું ત્યાં લગી જંગલ વિચારમાં ગુંથાયલો હોવાથી કાંઈ યોદ્ધો નહિ.

‘પેલા ભાઈ મ્હેન વિષે તારો શો અભિપ્રાય છે?’

‘યુનીલાલ અને જયા વિષે?’

‘હાજી’

‘થેઉ હેતાળ છે અને ત્રિવેદીની ખડે પગે સેવા કરે છે ખીજુ શું?’

‘પણ નાની મ્હેનને ત્યાં મોટો ભાઈ આમ રહે એ લોકોમાં સાર ગણાય ખરું?’

‘સંજોગો આવા હોય તો રહેવામાં દરકત નહિ, કોમપણ સંભાળ લેનાર તો જોઈએને—’

‘ના વાત એમ નથી. યુનીલાલ તે પહેલાં ત્યાં રહેતો હતો અને એના ઓરડામાં એ સગવડવાળો હોવાથી ત્રિવેદીની મંદિરાની પથારી હતી.’

‘ઠીક. આજે શું કરવા વિચાર રાખ્યો છે?’

‘એ ચાર જગ્યાએ પ્રછપરછ. આ ગુન્હો જરા વિચિત્ર પ્રકારનો છે. ગુન્હો કરવાનું કારણ જેમ નજીવું તેમ તેની ગુંથ

ઉકેલવાનો શ્રમ વધારે. આનાથી કાને લાભ થવાનો સંભવ છે કે વડોદરાનો એલચી કે કાઠિયાવાડનો કાષ્ઠ ઠાકોર અથવા તે સર ત્રિભુવન.'

‘સર ત્રિભુવન?’

‘એ પણ પાછો ખેલાડી છે! આમ અચાનક આ કાગળો ગુમ થયાથી એનું કાંઈ કામ સરતુ હોય તો એણે આ ત્રાગડો રચ્યો હોય એ ન બનવા જેવી વાત નથી.’

‘પણ સર ત્રિભુવન જેવો માણસ આમ ન કરે—’

‘એજ તારી ભૂલ છે ને! પણ આપણે એ સર સાહેબને મળીશું અને જે તે નિર્ણયપર આવીશું. એ દરમિયાન મ્હેં મદારી તપાસ કચારની શરૂ કરી દીધી છે.’

‘કચારની!’

‘હાજી. પારલેથીજ મ્હેં આજની છાપાંઓને તાર કરી દીધા અને તેમાં આ બહેર ખબર છાપવાનો ઓર્ડર આપ્યો છે.’ એમ કહીને તેણે કાગળની એક કાપડી મદને આપી. તેના પર પેન્સીલથી નીચે મુજબ લખ્યું હતું.

‘ઇનામ રૂ. ૧૦૦૦ તુ-તા. ૨૩ મી મેની રાત્ર પોણા દસ વાગે એક ટેકસી એપોલો સ્ટ્રીટમાં સેક્રેટરિએટ પાસે એક જણને લઇ ગઇ હતી. તે ટેકસીનો ખરો નંબર જાણાવનારને ઉપરનું ઇનામ આપવામાં આવશે. લખા અથવા મળા: બ: ૨૨૧ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.’

‘તારી ખાત્રી છે કે ચોર ટેકસીમાં બેસીનેજ આવ્યો હતો?’

‘એમ ન હોય તોય એનાથી શું તુકશાન થવાનું છે! જો ત્રિવેદીની હકીકત ખરી હોય અને સંતાવા જેવી જગ્યા ન હોય તેમજ કોઈપણ જાતના કાદવ જાદવના નિશાન ન પડ્યા હોય તો એવા અતુમાન પર આવવુંજ જોષ્ઠી કે આવનાર પગ પાળે! નહિ પણ ગાડીમાં અથવા ટેકસીમાં આવ્યો હશે. ગાડીનો ખખડાટ અને ધીમી ગતિને લીધે એ ગયો ત્યારે પકડાઇ જત

તે પરથી લાગે છે કે એ ટંકસીમાં આવેલ હશે.’

‘બનવા ભેગ ખરું તો ખરું’

‘એ એક મુદ્દો છે અને એના પરથી કાંઈક બહુવાનું મળી શકશે. બીજો મુદ્દો થંટડીનો છે, અને એ બધા ગુંચવાડા ભર્યો છે. શા માટે થંટડી વગાડવામાં આવી? બહાદુરીનું પ્રદર્શન કરવાને માટે ચોરે એ પગલુ ભર્યું? કે પછી ચોરની સાથે બીજુ કોઈ હતું તેણે ગુંહો થતો અટકાવવાને એ વગાડી? કે પછી એ અકસ્માતથી જ વગાડાઈ? કે પછી-’ એવામાં મરીન લાઇન્સનું રેટેશન આવ્યું અને અમે ઉતરી પડ્યા.

અમે થોડા વખતમાં ફરામજીને મળ્યા. તેણે અમારી હકીકત સાંભળી કહ્યું: ‘મી. જયંતરાય! આપની કામ કરવાની પદ્ધતિ વિષે મહેં આજ અગાઉ બહુ સાંભળ્યું છે. પોલિસે કરેલી તપાસ અને જહેમતનો તમે ઉપયોગ કરવા માગો છો અને પોતે જશ ખાટી જઈ બીજાને બદનામ કરવા ધારે છે-’

‘ઉલટું’ જયંતે જણાવ્યું ‘મદારા હેદલા ત્રેપન કેસમાં ફક્ત ચારમાં જ મદાર’ નામ આવ્યું છે જ્યારે બાકીના ઈગણુ-પચાસમાં પોલિસને જ જશ મળ્યો છે. તમે નવા સવા હોવાથી આ બાબતથી અગાણુ હો એ બનવા ભેગ છે આપણે એક બીજાની વિરૂદ્ધ કામ કરવા કરતાં એક સાથે કામ કરીએ તેમાં તમને વધારે લાભ છે.’

‘એમ હોય તો સાથે કામ કરવામાં મને પણ આનંદ આવશે. બાકી આ કામમાં તો કાંઈ ઝાઝું કરવામાં આવ્યું નથી.’

‘પણ શું કયું છે તે તો જરા જણાવો.’

‘જમાદાર વિષે તપાસ કરવામાં આવી છે. લશ્કરમાં એ બહુ સારી રીતે વર્ત્યો છે અને એની વિરૂદ્ધ કાંઈ જ નથી. એની સ્ત્રી જરા વિચિત્ર છે. મદારી ખાત્રી છે કે એ બહાર બતાવે છે તે કરતાં બહુ વધારે બહુ છે.’

‘એની તપાસ કરી છે ?’

‘એની પાછળ અમારી એક બસુસને લાગુ કરી છે, પણ એ કાંઈ ઝાઝી ખબર મેળવી શકી નથી.’

‘મહેં સંભળ્યું છે કે કાંઈ દત્તાલને-’

‘પણ તેમણે એ બધું પતાવ્યું છે.’

‘તો પછી એ પૈસા ક્યાંથી આવ્યા ?’

‘એ પણ વાંધા જેવું નથી. એનું પેન્શન આવવાનું હતું. વરસેક દિવસનું એકદું થયેલું તે આવ્યા પછી એ બધું પતાવ્યું.’

‘એ પોતે જ ત્રિવેદીએ જમાદારને બોલાવ્યો ત્યારે કેમ આવી હતી તે કાંઈ જણાયું ?’

‘એનું એમ કહેવું હતું કે એનો ધણી તે વખતે થાકી ગયા હતા અને એની મતલબ તેને જરા આરામ આપવાની હતી.’

‘મી ત્રિવેદીએ એને ઉઘાતો જ્યોતે તે વાતને એ પુષ્ટિ આપે છે. એ ઉતાવળે કેમ જતી હતી તે એને પૂછ્યું ? એની ઉતાવળી ચાલને લીધે પોલિસનું પણ ધ્યાન ખેંચાયું હતું.’

‘એનો ખુલાસો એમ હતો કે તે દિવસે એને જરા વધારે મોડું થયું હતું એટલે એ જલદી જલદી જતી હતી.’

‘અને તમારા કરતાં વીસ મીનીટ વહેલી નીકળવા છતાં એ પાછળથી કેમ આવી ?’

‘એ તદ્દાવત અમે ગાડીમાં ગયા અને એ પગે ચાલતી આવી તેને લીધે પડ્યો એમ એનું કહેવું હતું.’

‘ત્યારે એ ઘેર પહોંચતાં વેંતજ સોડામાં શા માટે દોડી ગયું ?’

‘દલાલોને આપવાના પૈસા એણે ત્યાં રાખ્યા હતા તે લેવા માટે.’

‘તો પછી દરેક સવાલ માટે એના ખુલાસા તૈયાર લાગે છે. તમે પૂછેલું કે એણે જતી વખતે એપોલો સ્ટ્રીટમાં કાંઈને

આંટા ફેરા મારતો જોયો હતો?’

‘કોન્સ્ટેબલ સિવાય બીજા કોઈને જોયો ન હતો.’

‘તમે કોની બરાબર જુઝાની લીધી જણાય છે, પછી આપે બીજું શું કયું?’

‘પેલા નાનજીનો પણ પીછો પકડવામાં આવ્યો છે પણ કાંઈ જ જણવા જોગ સમાચાર નથી મળ્યા. કોની વિરૂદ્ધ કાંઈ હોય એમ લાગતું નથી.’

‘બીજું કાંઈ?’

‘એ સિવાય તો કંઈ નથી.’

‘ઘંટડી શી રીતે વાગી એ વિષે આપે કાંઈ અનુમાન કયું છે?’

‘એ જરા દંડાવે એવો પ્રશ્ન છે. જોણે એ કયું તે ઘણું ચાલાક અને ખંધા માણસ હોવો જોઈએ તે સિવાય એવી બરાબર આપવાનું સાદસ ન કરે.’

‘વાત ખરી છે! આપે પૂરી પાડેલી રૂકીકત માટે આપનો આભાર માનું છું. જો એ માણસને આપના હાથમાં સોંપી શકું એમ હકશ તો આ વિષયમાં આપને ફરી તરફી આપીશ. સાહેબજી. નટવર, હવે આપણે જઈએ.’

‘ક્યા જઈશું?’ મહેં જદાર નીકળતાં પ્રશ્ન.

‘સર ત્રિભુવન પાસે.’

અમે નસીબદાર તો ખરા કે સર સાહેબ એમની ચેંખર-માંજ હતા. એમણે અમને આવકાર આપ્યો અને જયંતને હસીને કહ્યું: ‘આપનું નામ મહેં આ અગાઉ ઘણી વાર સંભળ્યું હતું, જયન્તરાય! પણ દર્શન આજ જ થયું. આપની મુલાકાતનો હેતુ મદારી ધ્યાનમાં છે, એ મદારે પહેલેથી જ જણાવી દેવું જોઈએ. કારણ કે આપનું ધ્યાન ખેંચે એવો અર્દા એક જ બનાવ જાયો છે. આપ કોના લાલ માટે કામ કરો છો?’

‘મી. પુરુષોત્તમરાયના’ જમન્તે જણાવ્યું.

‘મરીબ બિચારો! અમારો સંબંધ આ બાબતને છે તેના કરતાં વધારે મંબીર સ્વરૂપ આપે છે. એ આડે આવતે ન હોત તો એ વાત ક્યારનીએ દબાઈ ગઈ હોત પણ એને લીધે એના પર વધારે પડતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. મહાં માનવું છે કે એને લીધે પુરુષોત્તમની કારકીર્દિને ઘણો ધક્કો લાગશે.’

‘પણ એ એ કાગળો જડે તો?’

‘તો તો જુદી વાત છે.’

‘મહારે આપને કોકાદ એ સવાલ પૂછવાના છે સાહેબ!’

‘ઘણી ખુશીથી પૂછો.’

‘આપે એની નકલ કરવાની સચના પેલા ચોરડામાં જ આપી હતી?’

‘હાથ.’

‘તો તો આપની વાત બીબ કાંઈક સંભળી નહિજ હોય.’

‘કેમજ.’

‘એ અગત્યના દસ્તાવેજની આપ નકલ કરાવવા ઇચ્છા રાખો છો એ વિષે આપે કાંઈક વાત કરી હતી.’

‘નાથ.’

‘આપની ખાતરી છે?’

‘પૂરેપૂરી.’

‘તો પછી આપે અને પુરુષોત્તમરાયે કાંઈકને પણ એ વિષે કાંઈ પણ વાત કરી નથી એટલે ચોરની પધરામણી પણ આકસ્મિક હોવી એમથી તેણે એ કાગળો બેચા અને ઉઠાવ્યા એમજ ને!’

સરસાહેબે હસીને જવાબ આપ્યો: ‘એ મહારા કરતાં આપના વિષયને લગતી બાબત છે.’

‘એવું ખરું.’ જ્યંત બોલ્યા: ‘બીએ પણ એક સુદો છે. આપનું એમ માનવું છે કે એની વિગતો બહાર પડે તો થણું જ ગંભીર અને માનુંં પરિણામ આવે?’

‘થણું ભયંકર પરિણામ. એની ના ન પડાય.’ મોઢાપર દિલગીરીની છાયા સાથે સર સાહેબે જણાવ્યું.

‘એવું પરિણામ આવ્યું છે?’

‘નાહ. હજી સુધી નથી આવ્યું.’

‘આપણે માની લઈએ કે એ કાગળો ગાયકવાડના એલ-એના હાથમાં ગયા હોય તો એ લોકો તરફથી આપ કાંઈ પણ હિલચાલની આશા રાખો છો ખરા?’

‘મદારે રાખવી જ ભેષએ.’

‘અને એ વાતને લગભગ અઢી મહિના થયા છતાં આપે કાંઈ જ હિલચાલ ભેષ નથી તે ઉપરથી એમ માનવાને પુરતું કારણ નથી કે એ કાગળો હજી એ લોકોના હાથમાં નથી ગયા?’

સર સાહેબે ખભા ચઢાવીને જવાબ દીધો ‘એને લઈ જનાર કાચમાં મદાવીને ભીંતે ટાંગી રાખવા તો એને નહિ જ લઈ ગયા હોય!’

‘વખતે એ વધારે કિંમત મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય.’

‘હજી જરા વધુ વખત થોભશે તો એની ફૂટી બદામેય નહિ મળે. થોડા વખત પછી એ ફોલ્ડકરારોનું ખાનગીપણું નહિ જળવાય. વખતે એ પ્રકટ પણ કરવામાં આવે પણ એ રાજ્યદ્વારી બાબત છે અને જરા પણ બહાર ન જવા દેવા મદારી તમને ખાસ સૂચના છે.’

‘એ થણી અગત્યની વાત આપે જણાવી. એ બાબતમાં અમારા તરફથી એક અક્ષર પણ બહાર નહિ પડે તે વાતની આપે ખાતરી રાખવી. આમ વાત છે તો પછી એમ માનવું થડે કે એ કાગળો ચોર્યા પછી એના ચોરનારને આકસ્મિક

મંદવાડના ભોગ થયું પડ્યું હશે—’

‘દાખલા તરિકે મગજને લગતો જ્વર—’ જ્યંત તરફ કાતર દૃષ્ટિએ તાકીને સર સાહેબે પૂછ્યું. એમની મતલબ એ બાણવાની હતી કે જ્યંતની નજરમાં તે વખતે પુરૂષોત્તમ ગુન્હેગાર દિસતો હતો કે કેમ!

‘મદારા કહેવાનો આશય એવો નથી સાહેબ! આપનો બહેન કિમતી વખત અમે લીધી. હવે અમે રબ લાઈએ’ એમ કહીને જ્યંતે રબ માગી.

‘આપના પ્રયત્નમાં આપને યશ મળે એમ હું ઇચ્છું છું. પછી ગમે તે ગુન્હેગાર હોય તેની પરવા નહિ. કામકાજ હોય તો ફરીથી પણ મળી જાશે જ્યંતરાય!’

‘ગુલાબી માણસ લાગે છે!’ અમે બહાર નીકળ્યા એટલે જ્યંતે મ્હને કહ્યું ‘એને પણ એના મોહાની ફીકર પડી છે! પેલી બહેર ખમરનો જવાબ આવે નહિ ત્યાં સુધી હવે કંઈ જ કરવાનું નથી એટલે નટવર! તારે તારા દરદીઓની તપાસ કરવા જવું હોય તો છૂટ છે. કાલે સવારના મળજો.’

અને અમે છૂટા પડ્યા.

ખીજે દિવસે વખતસર હું એને મળ્યો. એની બહેર ખમરનો કંઈપણ જવાબ આવ્યો ન હતો, અને એ મારફત કંઈક પ્રકાશ પડવાની આશા રાખેલી તે નિષ્ફળ નીવડી હતી એમ એણે મ્હને ખબર આપી, અમે તરત જ પારલે જવા નીકળ્યા.

હજીયે પુરૂષોત્તમ ડોક્ટરની સારવાર નીચે હતો, પણ કાલના કરતાં આજે એની તબિયત જરા ઠીક લાગતી હતી. અમે એની પાસે ગયા એટલે એણે એક યમને અમને આવકાર આપ્યો.

‘કંઈ સમાચાર?’ એણે પૂછ્યું.

‘મદારો જવાબ આગળથી જણાવ્યા મુજબ નકારમાં છે,’ જ્યંતે જણાવ્યું ‘હું ફરામજીને મળ્યો છું અને આપના

કાકાશ્રીની પણ મુલાકાત લીધી છે તથા તપાસ શરૂ કરી દીધી છે.’

‘તો પછી આપ નિરાશ તો નથી જ થયા ને ?’

‘જરા પણ નહિ.’

‘મલુ આપને યશ અપાવે.’ જયાકુમારીએ હર્ષાવેશમાં કહ્યું.

‘આપણે જરા હિમત અને ધીરજ રાખીશું’ તો સત્ય તરી આવ્યા સિવાય નહિ રહે.’

‘અમારે ત્યારે તમને ઘણું કહેવા જેવું છે.’ પુરુષોત્તમે કહ્યું.

‘બલે. મહેં થોડી ઘણી આશા રાખી હતી ખરી.’

‘એમ ! કાલે જરા એક નવાઈ જેવો બનાવ બન્યો હતો અને વખતે એ ઘણું ગંભીર સ્વરૂપ પણ પકડત.’ આટલું કહેતાં તેના ચહેરા પર ઘણો ફેરફાર થયો અને ગંભીર વદને તેણે પૂછ્યું ‘આપ જાણો છો કે હું કોઈ બદમાશ ટોળકી—જે મ્હારી આખર તથા જીવ લેવા માગે છે તેમનો—લોગ થઈ પડ્યો હતું ?’

‘એમ !’

‘એજ જરા નવાઈ જેવું છે કારણ કે મ્હારો કોઈ એવો શત્રુ હેયાતજ નથી છતાં ગઈ રાતના બનાવ પછી મહેં જાણાવ્યો તે સિવાય ખીજ કોઈ નિર્ણય પર હું આવી શકતો નથી.’

‘મ્હને એની વિગત કહો તો—’

‘કાલે રાત્રે પહેલીજ વખત આ ઓરડામાં નર્સની થોડી સિવાય હું એકલો સૂતો હતો. મ્હને જરા ઠીક હતું એટલે વિચાર કર્યો કે નાહકની કાં એને તસ્દી આપું ! આખી રાત મ્હારા ઓરડામાં બત્તો બળતી હતી. આશરે બે વાગે હું જરા આછી ઉંઘમાં હતો તે વખતે કંઈક અવાજ થવાથી હું એકદમ જાગીને બગ્યો. એ અવાજ ઉંદર કંઈક કાતરતો હોય એવી ખતનો હતો અને પહેલાં તો મહેં એવું જ માન્યું અને બગતો પડી રહ્યો. એ ધીરે ધીરે વધવા મંડ્યો અને ખારીની બહારની

બાજુ કાંઈક ધાતુની ચીજ ખખડવાનો અવાજ હતો એ વિષે હવે શંકાને સ્થાન ન હતું. બહારથી કોઈ બારી ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરતું હતું.

‘દસેક મિનિટ સુધી કાંઈજ અવાજ ન આવ્યો. બહુ બહારનો અવાજ સાંભળી કોઈ બગ્યું કયું’ છે કે કેમ તે બહુવા એ ઊભો રહ્યો હોય તેમ. પછી જરા ધીમેથી સ્થેજ અવાજ સાથે બારી ઉઘડી. આથી વધારે વખત મ્હારી ધીરજ ન રહી એટલે હું એકદમ પથારીમાંથી ફૂલો અને બારી તરફ ગયો. બારીની બહાર એક માણસને મ્હેં જોયો. મ્હને કહતો બેઠને એ જીવ લપ્પને ભાગ્યો એટલે એને હું ભાગ્યે જ ઓળખી શક્યો. એણે શરીરપર કાળુ કાળુ કંઈક ઓઢ્યું હતું અને મ્હોટે બુકાની બાંધી હતી. એક બાજતની મ્હારી ખાત્રી છે અને તે એ કે એના હાથમાં કાંઈક હથિયાર હતું. મ્હને એ જરા જેવું જણાયું. એનું પાતું એ જેવો પાછો વળીને નાકો તેવુંજ મ્હેં ચળકતું જોયું હતું.’

‘આ તો બહુ નવાઈ જેવું કહેવાય.’ જ્યારે કહ્યું ‘પછી આપે શું કયું?’

‘જે મ્હારામાં પહેલાંના જેવીજ તાકાત હોત તો બારી વાટે ફૂદી પડીને એના પીછો પકડત પણુ તેમ થાય એવું ન હતું એટલે મ્હેં ઘરમાં બધાંને જગાડ્યાં અને એમ કરતાં ફટલોક વખત લાગ્યો. માળી અને બીજાઓએ પેલા ગુલામની કચારી અને બાજુ બાજુ કોમના પગલાંનાં નિશાન જોયાં પણ પછી ઘાસમાં એ એવાં બેમાણુમ થઈ ગયાં હતાં કે એનો પતોજ ન લાગે. દૂર વાડમાં એક જગ્યાએ જરા નીચાણુમાં છીડું પારેલું છે એટલે ત્યાં થઈને એ આવ્યો હશે એમ એ લોકોનું કહેવું છે. સ્થાનિક પોલીસને આ બાજતની ખબર જ હજી આપી નથી કારણુ કે આપનો અભિમાજ

અણ્યા સિવાય આગળ કાંઈજ પગલાં ન લેવાં એવા મ્હારે
હૃદ વિચાર હતો.’

મ્હારા રનેહીની આ વાતે જ્યંત પર ઘણી સારી અસર
કરી હોય એમ લાગ્યું. તે ખુરસી પરથી ઊઠ્યો અને આવેશમાં
ને આવેશમાં આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. એક વાત પર
પુરતો વિચાર કરતી વખતે એવા આંટા મારવાની એને ટેવ હતી.

‘હુઃખ અને દર્દે પણ મિત્ર સિવાય બહાર પડતાં નથી.
એની સાથે એના બેડીદાર હોય હોય ને હોયજી.’ પુરોષોત્તમે
હસતાં હસતાં કહ્યું. અલગત, આ બનાવે એને જરા ગભરાવી
નાખ્યો હતો એ વાતની ના નહિ, છતાં એનો દસમુખો સ્વભાવ
દળ મથો ન હતો.

‘મ્હારી સાથે તમે જરા ઘરની આજુબાજુ બેવા પુરતા
મદાર આવી શકો એમ તમને લાગે છે?’

‘ખુશીથી, મ્હને ઘણા વખતથી જરા આંટો મારવાની
મરજા થઈ છે પણ હું નીકળ્યો નથી. ચુનીલાલનો ખભે હાથ
દમને હું ખુશીથી ચાલી શકીશ.’

‘હું પણ આવું છું.’ જયાએ ઉમેર્યું.

‘દિલ્લીની ર છું કે મ્હારે આપને જ્યાં બેઠાં છો ત્યાંજ બેસી
રહેવાની મજબૂત બલામણુ કરવી પડે છે, આપ કૃપા કરી ત્યાંજ
બેસી રહેશો તો ઠીક થશે.’ જ્યંતે કહ્યું.

ના ગમત હોય તેવું મોઢું કરીને જયા ત્યાંજ બેસી રહી,
એનો બાઈ અમારી સાથે આવ્યો અને અમે ચારે જણુ બહાર
નીકળ્યા. અમે પેહી બારી આગળ ગયા ત્યાં બહારની બાજુ
એણે જણાવ્યા મુજબ ગુલામની કચારી આગળ ઘણાં આર્ષાં
પગલાં પડ્યાં હતાં. જ્યંતે તે બારીકાઈથી નીચા નમીને બેયાં
અને ખભા ચઢાવીને ઊભો થયો.

‘હું નથી ધારતો કે આના પરથી કાઈ કાંઈ કરી શકે.’

એણે જણાવ્યું: ‘આપણે જરા આગળ જઇને બેઠએ તો ખરડ કે આજ ઓરડી શા માટે પસંદ કરી? મ્હારા મતે તો દિવાન-ખાનાની અને રસોડાની પેલી મોટી બારીઓ તરફ એવું ધ્યાન જલદી ખેંચાવું બેઠએ.’

‘પણ એ રસ્તા પરથી વધારે સારી રીતે દેખાય છે.’
ચુનીલાલે સ્વચના કરી.

‘એમ! બરાબર? પણ આ બારણે કદાચ એણે પ્રયત્ન કર્યો હોય.’

‘નાહ. રાત્રે તો ત્યાં તાણુ હોય છે.’

‘આ રીતે બીજી કોઈ વખત કંઈ ગોટાળો થયો હતો?’

‘નહિ.’ પુરુષોત્તમે કહ્યું

‘તમે ઝાઝું બેઝમ તો નથી રાખતા ને?’

‘એ બધું સેફ ડીપોઝીટમાં.’

જ્યંત અને અમે ઘરની ચારે બાજુ ચક્રર લગાવી આવ્યા.
જ્યંતને જણવા જેવું કાંઈ ન જડ્યું હોય એમ એના દેખાવ પરથી જણાવું હતું.

‘અને તમે—’ તેણે ચુનીલાલને કહ્યું: ‘એ વાડમાં છીંક પાડી આવી એમ જણાવે છે તે પણ ચાલોને બેઠ લઈએ.’

તે અગને એવી એક જગા તરફ દોરી ગયા. તારની વાડ હતી તેમના એક થાંભલો ભાગેલો તે આડો પડ્યો હતો. જ્યંતે તે ખેંચી કાઢ્યો અને ધ્યાન દઈને તપાસ્યો.

‘તમે એ કાલે રાત્રે ભાગેલો માનો છો? હું નથી ધારતો કે એ કાલે ભાગ્યો હોય.’

‘બનવા બેગ છે.’

‘અને કાંઈ એ ફરીને પડ્યું હોય તેવી કે બીજી કોઈ ભતની નિશાની પણ નથી. આમાંથી આપણને કાંઈ કામ બેગુ મળી શકે એમ નથી. ચાલો આપણે પાછા ફરીએ.’

અમે પુરૂષોત્તમવાળા ઈશ્વર તરફ ફર્યા. પુરૂષોત્તમને બ્રહ્મ
રમ પડ્યો હતો, ઈશ્વરે તે ચુનીલાલને ખભે હાથ મૂકી ધીરે
ધીરે આવતો હતો. હું ને જ્યંત જલદી જલદી પેલી બારી
માગળ ગયા અને જ્યંતે જ્યાકુમારીને કહ્યું :

‘જ્યાબહેન! તમારે આખો દિવસ આ ઈશ્વરમાં જ બેસી
હેવાનું છે. ગમે તેમ હોય પણ અહીંથી લગારે ખસવાનું નથી.
મા બાબતમાં રહેજ પણ ગફલત ન થવી બેઠએ.’

‘એમ! પણ કામ કારણ!’ જ્યાકુમારીએ ગભરાઈને પૂછ્યું.

‘એ પછી જણાવીશ પણ જુઓ બ્યાન રાખજો. રાત્રે સુષ્પ
ત્યારે બહારથી તાણુ મારીને ચાવી તમારી પાસે રાખજો.’

‘પણ એ દશેને!’ તેણે શરમાઈ ને જણાવ્યું.

‘નાજી. પુરૂષોત્તમરાય મ્હારી સાથે મુંબાઈ આવનાર છે.’

‘અને મ્હારે આખો વખત આ ઈશ્વરમાં જ રહેવાનું છે?’

‘હાજી. એ સિવાય બીજો રસ્તો જ નથી. એમ નહિ કરો
તા એમનો જવાબ થવો મુશ્કેલ છે. બોલો, બેસી રહેશોને?’

તેણે ડોકુ હલાવીને દા પાડી ઈશ્વરમાં પેલા બેઠ જણ
યા આવી લાગ્યા.

‘ત્યાં કેમ બેસી રહી છે જ્યા! બહાર આવને—’
ચુનીલાલે કહ્યું.

‘ના બાપ, મ્હારું માયું’ કુઝે છે તે મ્હને અહીં જ
ડીક લાગે છે.’

‘હવે શો વિચાર રાખો છો જ્યંતરાય!’ પુરૂષોત્તમે કહ્યું.

‘આ નજીવી બાબતની તપાસની પાછળ વખત ગુમાવવા
કરતાં આપણી મૂળ વાત પર વધુ બ્યાન આપીએ તો ટીક. બે
મ્હારી સાથે આપ મુંબાઈ આવશો તો મ્હારા કામમાં બધી
મરજતા થશે.’

‘હમણી?’

‘બની શકે તેટલા જલદી. કલાક દોઢ કલાક પછી.’

‘જે મ્હારી જરૂરીઆત હોય તો મ્હને આવવાને હર નથી. હું ખુશીથી આવી શકીશ એટલી તાકાત છે—’

‘તો તો સારૂ. આપની જરૂરીઆત પુરેપુરી છે.’

‘રાત્રે તો પાછા આવવાનું થશે કે નહિ.’

‘વખતે રાત રહેતું પડે’

‘તો પછી પેલા મ્હારો રાતવાળો રનેહી ફરી પાછો મ મળવા આવશે તો પીંજર ખાલી જશે. એનું પક્ષી ઊડી ગઈ જોઈ વિચારો નિરાશ થશે! જયંતરાય! આપની સ્વચના મુજબ તૈયાર છીએ માટે જે જે કરવા જેવું હોય ખુશીથી જણાવશો. મુનીલાલ મ્હારી સાથે આવે તો હર નધાને—એ મ્હને ઉપયોગી થઈ પડશે—’

‘ના રે ના! એમને લેવાની જરૂર નથી. નટવર છે એ ચાલશે. એ ડોક્ટર છે એટલે વળી વધારે ઉપયોગી થઈ પણ આપને હરકત ન હોય તો આપણે બધા નાસ્તો કરીને જઈને

નાસ્તાની ગોઠવણ થઈ અને અમે તેને પુરતો ઇન્ડર આપ્યા. જ્યાં આજો વખત પેલા કોરડામાં જ એસી ર તેમાંથી તે બહાર જ ન નીકળી. મ્હારા મિત્રનો જ્યાં એસાડી રાખવાનો હેતુ મ્હારાથી સ્વમબધા નહિ તો પછી ખીચારીને સ્વમબધ જ શી રીતે! છતાં એ એની સ્વચનાને પુ માન આપી રહી હતી. થોડા વખતમાં અમે સ્ટેશને આવી પહોંચ અમે બન્ને—હું ને પુરૂષોત્તમ ગાડીમાં બેઠા પછી ઠાં પેટ જલ જણાવ્યું કે એનો વિચાર પારલા છોડી મુંઝાઈ આવવાનો હત નહિ. એ સાબળી અમને બેઠને ઘણી નવાઈ લાગી!

‘હું અહીંથી જઈ તે પહેલાં એક બે ન્હાના મુદ્દાઓ [મ્હારે તપાસ કરવાની છે.’ એણે જણાવ્યું. ‘આપની ગેરહાજરી બાબતમાં ઉલટી મ્હને મદદ રૂપ થઈ પડશે. નટવર,

કરીને કીમને મિન્સેલ સ્ટીટવાળા આપણા મકાનમાં જ લઈ જશે અને હું આવું ત્યાંસુધી થઈ જશુ ત્યાં જ રહેઢે. કીટલું ઠીક છે કે તમે થઈ શાળા સમયના મિત્ર છો કીટલે પેટ ભરીને વાતો કરવાનો પુષ્કળ વખત મલશે. થલું ખરું કાલે સવારે હું વખતસર આવી લાગીશ. આડેક વાગે આપણે સાથેજ ચલા પીશું.’

‘પણ મુંબાઈમાં તપાસ કરવાની હતી તેવું શું?’ પુરૂષોત્તમે પ્રશ્નયું.

‘કે કાલે કરીશું. મ્હારે આજે જરા અહીંનું કામ પતાવી લેવું જોઈશે.’

‘અને ખંગલે જાવ તો ખમર આપજો કે કાલે સાંજના તો હું પાછો આવી જઈશ જ.’ ગાડી ઉપડી હતી કીટલે બદાર ડોકું કાઢીને પુરૂષોત્તમે કહ્યું.

‘હું બાગેજ કાન્તા કોટેજ તરફ’ ગાડીના ઘોંઘાટમાં જયંતના કીટલા શબ્દો સંભળાયા. બાકીના શબ્દો અટકળી શકાય કીમ હતું.

મ્હેં ને પુરૂષોત્તમે રસ્તે કીના મુદ્દાકી અને વિગતો વિષે પુષ્કળ વાત કરી પણ જયંતના આ છેલ્લા વલણ માટે કાંઈ સંતોષકારક નિર્ણય પર અમે આવી ન શક્યા.

હું ધારું છું કે કાલ રાતની ચોરી વિષે કી વિશેષ વિગતો મેળવવા માગે છે. મારૂં માનવું છે કે કાંઈ સાધારણ ચોરનું કી કામ નથી.’

‘કીમ?’

‘ખરેખર! કી ઉપરથી દેખાય છે તે કરતાં કાંઈક વધારે ચુંચવાયલું કોઈક હોય કીમ લાગે છે. કોઈ ભયંકર રાજદ્વારી કારસ્તાન હોવાનો મ્હને વ્હેમ છે. કી લોકોકી મ્હારી આજુમાજુ ખરાખર જાળ નાખી છે અને તેમની નેમ મ્હારી જીંદગીનો અંત આણવાની લાગે છે. કી જરા તમને વધારે પડતુ લાગશે

એ વાત ખરી પણ બધી બાબતનો વિચાર કરીએ તો કાંઈ એટલું બધું વધારા પડતું એ ન ગણી શકાય. જરા વિચાર તો કરો કે એક ચોર શા માટે બહુી ભેષને મ્હારા સવાના ઓરડાની બારી ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરે? એની નજર પહેલીજ ખીજ સારા અને માલદાર ઓરડામાં બધાં કે સવાના ઓરડા તરફ? ત્યાં તે એ શા માટે આવે? વળી મારા ઓરડાની બત્તી બળતી હતી છતાં, હાથમાં મોટો છરો લઈને ચોર શા માટે આવે?’

‘પણ એનો એ સિવાય ખીજો ઉપયોગ કાંઈ નથી થતો?’

‘થાય છે એ વાત ખરી. પણ એના સિવાય ખીજું કાંઈ હથિયાર એની પાસે ન હતું.’

‘પણ એકવાર માનીએ કે તમારું અનુમાન બરાબર છે તો પછી સવાલ એ છે કે તમારી જ આસપાસ શા માટે બળ બિછાવવામાં આવે?’

‘એ જ એક અટપટો સવાલ છે ને!’

‘તો પછી બે જ્યંત આ બાબત પર આવાજ વિચાર કરીને એ માણસને શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરતો હોય તો પેલા કાલકરનાર ફાણે ચોર્યાં તે પણ એ જલદીથી બહુી શકશે. એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે એ ટોળીના એ સજ્જનોમાંથી એક કાગળો ચોર્યાં અને ખીજાએ આપને મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો.’

‘પણ જ્યંતરાય કોટેજ તરફ જવાના નથીને—’

‘હું એને સારી રીતે ઓળખું છું. કાંઈપણ બાબતનો પુરો વિચાર કર્યા સિવાય પગલું ભરે એવો એ માણસ નથી.’

અને પછી અમારી વાતે જુદુંજ વલણ લીધું. જેમ તેમ કરીને અમે આખો દિવસ પસાર કર્યો. સાંજ પડી. પુરૂષોત્તમનું દરદ હજી પુરૂ થયું ન હતું એટલે એને થટતી દવા આપ્યા પછી અમે એક પાછા વાતે વળ્યા.

‘જ્યંતમાં તને પ્રભુ શ્રદ્ધા છે?’

‘જરૂર. મહેં એને ઘણી હેરત પમાડનારી પરાક્રમો કરતો બોધો છે.’

‘પણ આવા સાવ અંધકારમય કાર્ય પ્રદેશમાં આશાનાં કિરણોનો સંચાર તો નહિ જ કર્યો હોય!’

‘ભૂલ થાય છે. આના કરતાં ઘણી ઓછી વિગતવાળા કેસમાં પણ તેણે ઘણીથે વખતે સંપ્રભુ વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. એનાં પરાક્રમો કહેના બેસું તો સારી રાત વહી બય તોય પાર ન આવે’

‘પણ નટવર, તને આશા છે કે એ મદારા કેસમાં સફળ થશે? તું માને છે કે એને એમાં ફતેદ મેળવવાની આશા હશે?’

‘એણે કાંઈ કહ્યું નથી.’

‘તો તો એ અશુભ નિશાની—’

‘એજ ભૂલ છે. જ્યારે એ એક વાતની પાછળ આદુ આમને મંડ્યો હોય છે ત્યારે બાગ્યેજ વાત કરે છે. પણ આમ મન વાળવાથી કાંઈ વળવાતું નથી એટલે હવે તો એ જે કરે તે કરવા દઇ આપણે ઠંડે પેટે આરામ લઇએ તો ઠીક.’

અને અમે સૂઈ ગયા પણ પુરૂષોત્તમને એના દરદ અને ચિંતાને લીધે સુખે ઊંઘ આવે એ અસંભવિત હતું. મહેં પણ એની તબિયત તપાસવામાં તથા એના કેસની વિગતોના વિચારમાં મદારી થોડી ઘણી ઊંઘ જગાડી કેટલીક વિગતો બિલકુલ ન રહમબય એવી હતી. જ્યંત શા માટે પારલે રહ્યો? એવું શું હતું કે એણે જ્યાને પેલો એરડો છોડી જવાની ના પાડી? અને કાન્તા કોટેજના રહેવાસીઓથી છૂપી રીતે એ પારલે રહેવાનું શા માટે પસંદ કરતો હતો? આ બધી બાબતોના મહેં સતોષ-જનક ખુલાસા ન મળી શક્યા.

સવારે સાત વાગ્યે હું બગ્યો અને પુરૂષોત્તમને બોધો તો

તે ક્યારનો ઊઠ્યો હતો. એના પહેલો સવાલ એ હતો કે જ્યંત આંધો હતો કે કેમ ?

‘એ પોતાના કહ્યા મુજબ જરાજર આઠ વાગે આવશેજ વહેલો પણ નદિ ને મોડો પણ નદિ’ મ્હેં જવાબ આપ્યો.

અને મ્દારા શબ્દો જરા પડ્યા. આઠ વાગ્યા તે વખતે નીચે એક ગાડી આવતી જણાઇ. તેમાં જ્યંત બેઠો હતો અને તેને હાથે કાંઈ પાટા પીંડી ક્યાં હોય એમ જણાવું હતું.

‘કાંઈ વાગ્યું હાગે છે!’ પુરૂષોત્તમે કહ્યું: ‘મુદો મળ્યો હશે કે મળવાનો હશે.’

‘જે હોય તે ખરું.’

‘પણ કાલે તો એમનો હાથ સાબો સમો હતો ને આજે— એટલામાં જ્યંત આંધો.’

‘આ શું થયું? જ્યંત!’ એના હાથ તરફ નજર કરી મ્હેં પૂછ્યું.

‘એવું કાંઈ નથી. મ્દારીજ ભૂલથી જરા ઉઝરડો થયો છે મી. પુરૂષોત્તમરાય, તમારો કેસ બહુજ ચુંચવાડા ભર્યો છે.’

‘પણ આપ એ છેડી તો નહિ દોને?’ એણે અધીરાઇથી પૂછ્યું.

‘એ તો કેમ કહેવાય! પણ મ્દને બહુજ નવા અનુભવો મળતા બય છે.’

‘એ તો તારા પાટા પીંડીજ કહી આપે છે.’ મ્હેં ઉમેર્યું.

‘નટવર, મ્દને તો ભૂખ લાગી છે. પેલા, ગાંઠિયા ને ચેવડા ના ડબ્બા લાવ તો. કાલે આખી રાત હેરાન થવું પડ્યું.’

અમે ઘણી વખત ભ્રમનગરથી ગાંઠિયા મંગાવી રાખતા અને વડોદરાથી ચેવડો આવતો તે ચંદા વખતે ઉપયોગમાં લેતા હું ઊઠ્યો એટલે એ પણ ઊઠ્યો અને બેડેના ઝોરડામાંથ મગજનો ડબ્બો લઈ આંધો.

ચહા આવી અને અમે ત્રણે જણા પીવા મંડ્યા. ગાઠિયા કાઢ્યા હતા તે અને ચેવડાને અમે જરાબર ન્યાય આપવા માંડ્યા. પણ પુરષોત્તમ બહુ ઉદાસ હતો. એવું કામ પાકશે કે નહિ તેની એને શંકા લાગતી હતી એટલે એ કાંઈ જરાબર લેતો ન હતો.

‘આમાંથી મગજ કાઢો તો મી. પુરષોત્તમરાય ! મ્હારો હાથ ઠીક નથી એટલે ડાબો નહિ ઉઘડે.’

‘લાવને હું ઉઘાડું’ મહેં કહ્યું.

‘તારા મિત્ર ઘસાઈ નહિ બય !’

અને પુરષોત્તમે એ ડાબો ઉઘાડ્યો. જુરા રંગના કાગળી-આવું યુવજી એમાંથી ટેબલ પર નીકળી પડ્યું. પુરષોત્તમે તે ઉપાડી લીધું અને તેને બેતાં વેંજ તે એની આરામ ખુરસી પર ફસકાઈને પડ્યો.

એનો ખોલો થાળડાં જાયંતે કહ્યું: ‘આ બધું તમને નવાઈ જેવું લાગતું હતું પણ, નટવર મ્હારા સ્વભાવ વિષે આપને ખૂરતુ કહી શકશે. આવું કાંઈ કયાં સિવાય મ્હને ચેનજ નથી પડતું.’

પુરષોત્તમે એનો હાથ ઝાલ્યો અને ઘણી નમ્રતાથી બોલ્યો: ‘મલુ આપનું લજુ કરો. આખરે આપે મ્હારી આજર જચાવી !’

‘એમ ન થાત તો મ્હારી જ આજર જતી હતી. કામમાં નિષ્ફળતા મળે એ મ્હને માથાવાદ જેવું લાગે છે !’

પુરષોત્તમે પેલાં કાગળિયાં એનાં કોટના અંદરના ખીસ્સામાં મૂકી દીધાં.

‘આપને નાસ્તો કરતાં હરજત કરવાનું દિલ નથી થતું પણ આ કાગળો કંઈ રીતે મળ્યા તે બહુવાની મ્હારી આવરતા હવે દબાવી શકાતી નથી.’

જયંતે જલદી જલદી ચહા પી લીધી અને એવું દાસ્તાન

શરૂ કર્યું.

તમારાથી છૂટો પડ્યા પછી હું અંધેરી અને વેસાવા ગયો અને દરિયા કિનારે પડ્યા પડ્યા શું કરવું તે સંબંધે પ્રેરતો વિચાર કર્યો. સ્ત્રી પડ્યા પડ્યા મ્હારે પારલે જવું ન હતું એટલે આખો દિવસ એમ રખડવામાં વીતાવ્યો. અંધારું થયે હું પારલે આવ્યો અને અવરજવર બંધ પડ્યા પછી કાન્ટા કોટેજ નજીક ગયો અને વાડ ફરીને અંદર ગયો—

‘પણુ દરવાજો તો ઉઘાડો હોય છે.’ પુરૂષોત્તમે જણાવ્યું.

‘હા, પણ આ રીતે જવાનું મ્હને કારણ હતું પેલાં ત્રણ આંખનાં ઝાડ છે તે જગ્યા મ્હેં પસંદ કરી અને બંગલામાંથી કોઈ પણ મ્હને જોઈ ન શકે એવી રીતે હું સંતાયો, અને વખતો વખત આજુ બાજુની ડાળીઓ ખસેડી ને ધ્યાન દેખને જોવા લાગ્યો. મ્હારે તમારા સવાના એરડા પર દેખરેખ રાખવાની હતી.

‘જ્યાબ્દેન એ એરડામાં બેઠાં બેઠાં વાંચતાં હતાં તે હું જોઈ શકતો હતો. સવાદસ વાગે એમણે વાંચવું બંધ કર્યું ને શટર્સ બંધ કર્યાં અને બારણું બંધ કરી તાણુ માયું.’

‘હાહ. મ્હેં એમ કરવાની સચના આપી હતી અને એની ચાવી પણ પોતાની પાસેજ રાખવાને કહ્યું હતું. તેમણે મ્હારા કહેવા પ્રમાણે બધું કામ બરાબર કર્યું હતું. જો એમ ન થયું હોત તો આ કામગીરી આપને નજ મળી શકત, એ ગયા એટલે એ એરડામાં દિવો બિવો કાતજ ન હતું.

‘રાત્રિ સુંદર હતી, પણ એ ઝાડપર બેઠાં બેઠાં વીતાવવાની એટલે એની સુંદરતા માણુવાનું ક્યાં ને ક્યાંય જતુ રહેતું. નટવર, એ રીતે આખો તાણુતા બેસી રહેતાં બારે કંટાળો આવે એ સહમજી શકાય એવી વાત છે. આમ બેઠાં બેઠાં કેમ કર્યો સમય પસાર થતો નથી અને એક પહોર એક ભવ જોઈએ લાભો

11જે છે.

‘એ એક વાગ્યે બારણાનો આગળો ઉઘડતો હોય એવો મવાબ આવ્યો અને થોડીવારે બાજુનું નાનું બારણું ઉઘડ્યું. યુનીલાલ તરતજ બહાર નીકળ્યો એમ ચાંદનીમાં મહેં બેયું.’

‘યુનીલાલ !’

‘હાજી. એમનું માથું ખૂલ્લું હતું અને આખા શરીરે કાળું પડું. કોઠી લીધું હતું અને વખત આવે મોડું પણ એમાં કંઈ દેવાય એમ હતું. એ ભીંતને અડીને બહુજ ધીરેથી જરા પણ અવાજ ન થાય એવી રીતે પગના ચાપાપર ચાલતો હતો. ત્યારે એ તમારા સવાના કોરડાની બારી પાસે પહોંચ્યો ત્યારે એણે પોતાની પાસેના લાંબા છરા વતી એના ‘બોલ્ટ’ ઉઘાડ્યા અને બારી ઉઘાડી નાખી ને અંદર ગયો.’

‘હું સંતાપ્યો હતો ત્યાંથી એની દરેક હીલચાલ જરાજર મેઠ શકાતી હતી. એણે અંદર જઈને એ મીણખત્તી સળગાવી અને ધીરે રહીને ગાલીચાનો એક છેડો ઉંચો કર્યો. એણે તેની ધીરેના ટાંછલમાંથી એક ચોખંડો પુઠાનો કકડો ઉપાડ્યો. પ્લમ્બરો મે નળીઓનું જોડાણ કરતી વખતે વાપરે છે તે જાતનો એ ફાવાનું મહાર્ અનુમાન છે એની નીચે નળનું જોડાણ હોઈ ત્યાં (T) જેવો પાછપ છે, તેમાંથી એણે કાંઈક કાઢ્યું. પાછું બહું જરાજર જોઈવી દીધું. ગાલીચો જરાજર જોઈવી દીધો અને મીણખત્તી બુઝાવી નાખી પછી બારી વાટે સીધો આવીને એ મહારા હાથમાં જકડાવ્યો. હું એની વાટ બેતો બહાર બિલો હતો અને એને મહેં પકડી લીધો.’

‘હું ધારતો હતો તેના કરતાં એ જરા વધારે હરામખોર નીકળ્યો. એ એનો છરો લઈ મહારા પર તૂટી પડ્યો અને એને જરાજર જકડતાં મહેને જરા મહેનત પડી. એની આંખોમાં ખૂન સૂક્યું અને લાગ ફાવે તો ખૂન કરવા જેટલો એ ઉસ્કેરાઈ ગયો.’

હતો પણ એના હાથમાંથી ધરો ઝુંટાવી લીધા પછી મ્હેં એને રીતસર જે કહ્યું તે સાંભળવા પ્રરતુ એણે હાપણ વાપર્યું, અને મ્હેને પેલા કાગળો આપી દીધા. એ મળ્યા એટલે મ્હેં એને જવા દીધો, પણ એની વિગતવાર હકીકત ફરામજીને મોકલ આપી છે. એ ફરામજીમાં ચાલાકી હોય તો એને પકડે નહિ તે કાંઈ નહિ! પણ મ્હાર માનવું છે કે એ કાંઈપણ વહેવાર પગલે ભરે તે પહેલાં તો એનું પક્ષી આજાદ છોડી ગયું હશે અને પીંજા ખાલી દશે. એમ થયું હોય તોયે કાંઈ ખોટું નથી. સર ત્રિલુવન કે મી. પુરષોત્તમરાય આવા વરઘોડા પોલિસ કોર્ટે ચઢે તેનાથ વિરૂદ્ધ હોય એ સ્વાભાવિક છે.’

‘અરે! ભલા ભગવાન!’ પુરષોત્તમે કહ્યું: ‘ત્યારે છેલ્લે જાહી મહિના થયા આ કાગળો મ્હારા જ સૂવાના ઓરડામાં હતા એમ તમે કહો છો?’

‘એમ જ હતું’

‘અને યુનીલાલ! યુનીલાલેજ એ ચોર્યા હતા!’

‘હાસ્તો. એની ચાલચલકત દેખાય છે તેના કરતાં જરા વધારે છોડી છે. એણે શેરબજારમાં હમણાં ખૂબ ગુમાવ્યું છે અને પુષ્કળ દેવુ કપું છે. તે ભરપાઈ કરવા એ ગમે તેવું કામ કરવા તૈયાર થાય તેમાં નવાઈ નથી. એ ઘણુંજ સ્વાર્થી હોઈ એનું પોતાનું બહુ થતું હોય તો ગમે તેને હોમવા એ આડો અવળો વિચાર કરે એવો નથી. એવી એને તક મળી અને તેનો લાભ લેવા ખાતર તમારી આજર અને જીંદગીની પણ એણે દરકાર ન કરી.’

‘મ્હારું માયું ભમે છે!’ પુરષોત્તમે કહ્યું.

મ્હેં એને જરા એમેનિઆ સુંવાડયું અને જયંતે આમળ ચલાવ્યું.

‘તમારા કેસમાં મુખ્ય અડચણ એ હતી કે ઘણી જાપતો

ઐકી સાથે સેજભેજ થયેલી હતી. જે ઉપયોગી હતું તેની સાથે પણ ઘણું નિરપયોગી હતું તે મળી ગયું હતું. તમે જણાવેલી સત્તર વાતોમાંથી ઉપયોગી હકીકત તારવી લઇને તેના ઉપર મ્હારે વિચાર કરવાનો હતો અને કડીઐ ગોઠવવાની હતી. તમે અને ચુનીલાલ તે દિવસે સાથે ઘેર જવાના હતા તે વાત પરથી મ્હને તેના પર વહેમ આવ્યો હતો કે વખતે ઐ તમને બોલાવવા આવ્યો હોય. અને જ્યારે મ્હેં સાંભળ્યું કે કોઇક તમારા સુવાના ઈમારડામાં આવવાનો પ્રયત્ન કરતું હતું ત્યારે મ્હને લાગ્યું કે ઐ ઈમારડો ઘણું ખર્ચ ચુનીલાલના વપરાશમાં હતો એટલે ઐજીવ કાંઈ સંતાડ્યું હોવું જોઈએ અને તે રાત્રે તમે ઐકલાજ ઐ ઈમારડામાં હોવાથી તે કાઢવાનો ઐજી પ્રયત્ન કર્યો હોવો જોઈએ ઐવી મ્હારી પાકકી માન્યતા થઈ. આખો વખત નર્સની ત્યાં ચોકી રહેતી હતી પણ તે દિવસે તમે ઐકલા સ્વપ્ન ગયા હતા અને ઐ વાતની ઐને ખબર હોવાથી તમે ઊંઘી ગયા હશે. ઐમ માનીને ઐ રાતના વખતે ત્યાં આવ્યો હશે ઐમ મ્હેં પાકક પાથે અનુમાન કર્યું. અને ઐ અનુમાન ખરું ઠરે છે. તમારા કેસની વિગતો આ રીતે છે:

‘ચુનીલાલ ઐપોલો સ્ટોટવાળે દરવાજો થઈને દાખલ થયો અને તમે જમાદારની ઈમારડીમાં ગયા તે વખતે ત્યાંથી વટાણો. તમારા ઈમારડામાં જઈને કોઈને ન બોલાવી તેજી ઘંટડી વગાડવા ખટન દાખ્યું. તે વખતે ઐની નજર ટેબલ પર પડેલા કાગળો પર પડી. ઐજી ઐ કાગળો ઈંગ્લીશ અને મળેલી તકનો લાભ લેવાનો વિચાર કર્યો અને ઐ કાગળો ખીરસામાં મૂકી ખુસ લેનને રસ્તે ચાલતી પકડી. જમાદાર ઐની ઊંઘમાંથી બગે, ઘટડી તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચે અને તમે બેઠે જણ જઈને તપાસ કરો તે પહેલાં તો ઐ ક્યારનોયે પસાર થઈ ગયો હતો.

‘ઐ તરત જ પારલે આવ્યો અને કાગળો તપાસ્યા તો તે

બહુ જ કિંમતી જણાયા. એણે તે સંતાડવા માટે જગ્યા શોધી અને કામચલાઉ જગ્યાએ તે સંતાડયા. એનો ધરાદો એક એ દિવસ પછી તે બહાર કાઢીને વેચવાનો અને બને તેટલી વધુ કિંમત ઉપજાવવાનો હતો. પછી તમે એકાએક આવ્યા અને તે પણ નખાઈ ગયેલા. એને પોતાનો ઓરડા ખાલી કરીને તમને આપવો પડ્યો. એટલે પેલા કાળજો ત્યાંના ત્યાંજ રહ્યા. સતત ચોરી રહેતી હોવાથી એનાથી તે ખસેડાયા નહિ. છેવટે તમે એકલા હતા ત્યારે ઊંઘી ગયા બહુ એણે પ્રયત્ન કર્યો અને પછીનાં પરિણામ વિષે હું પૂરતું વિવેચન કરી ગયો છું. તે રાત્રે પણ એ તમે દવાનો છેલ્લો ડોઝ લીધો હોત તો એવું કામ બરાબર પાર પડત કારણ કે એણે તેમાં 'પ્રોમાર્ક' ઘણા થોડા પ્રમાણમાં મેળવ્યું હતું પણ કમનસીબે તે ડોઝ તમે લીધેલો નહિ એટલે એનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. અને પછી પહેલી તક એ ફરી પ્રયત્ન કર્યા સિવાય નહિ જ રહે એવી મ્દારી માન્યતા હતી એટલે એને સગવડ કરી આપવા મ્હેં તમને આડીં મોકલી દીધા અને એનો રસ્તો સાફ કરી આપ્યો. મ્દારી ધારણા મુજબ એણે ફરી પ્રયત્ન કર્યો અને પકડાયો.'

'પણ પહેલી વખતે એણે બારીએથી આવવા શા માટે પ્રયત્ન કર્યો. બારણું ઉઘાડી ન શકત ?'

'પણ એ રસ્તે આવતાં સાત ઠેકાણે પકડાઈ જવાની ધારતી હતી એટલે એણે એ રસ્તો લીધો. ખીજું કાંઈ ?'

'એનો ખૂન કરવાનો ધરાદો તો નહિ જ હોય કારણ કે છરો વખતે એાબર તરિકે વાપરવા માટે જ રાખ્યો હતો ખરું ને ?'

'સંભવિત છે ખરું પણ એનો વિશ્વાસ ન કરી શકાય... વખત આવે એ ખૂન કરતાં પાછું પણ ન જ જુએ.'

રહેજ ભૂલ

ભુઠિયાર ગણીને નાકે અલીમીયાં જરીપુરાણાવાલાની દુકાન આવેલી હતી.

વર્ષો થયાં બુઢો અલીમીયાં જૂના જમાનાની દેશ દેશની નવાઇની ચીજો વેચવા માટે ગણીતો હતો અને એની દુકાન એવી પુરાણી વસ્તુઓ માટે પ્રખ્યાત હતી.

ભત ભતના ઘડિયાળો, જુનાં પુરાણાં વિવિધ પ્રકારનાં હથિયારો, એનમૂન કારીગરીવાળાં વાસણો, પુરાણી મૂર્તિઓ, અને એવી ભત ભતની ચીજોથી એની દુકાન ભરેલી હતી.

એક દહાડો સવારે અલીમીયાંની દુકાન આગળથી પસાર થતા પોલિસના સિપાઈની નજર મીયાંની દુકાન પર પડી. દુકાનનાં બારણાં ખુલ્લાં હતાં તે જોઈને એને નવાઇ લાગી. એણે અંદર ડોકીયું કર્યું તો અલીમીયાં આરામ ખુરસી પર એકો એકો જાપું વાંચતાં વાંચતાં મરી ગયો હતો. એના ચહેરા ઉપર

સંપૂર્ણ શાંત હતી અને એના હાથમાં છાપુ હતું: તે પર નજર દશે અને હૃદય જાંઘ થયું દશે એમ લાગતું હતું. ડોક્ટરે પણ એવો જ અભિપ્રાય આપ્યો.

પણ એ છતાંયે ડોક્ટરીવ ઇન્સ્પેક્ટર દીવાનજીનું મન માનતું ન હતું. એણે જ્યારે અલીમીયાને બેઠો ત્યારે એને લાગ્યું કે ડોસો કુદરતી મરણને શરણ થયો નહોતો, કેક બેદ હતો. એ બેદ શો હતો તે એકદમ કહેતું એને માટે પણ સુસ્કેલ હતું છતાં મરણ કુદરતી સંભોગમાં થયું છે એ માનવાને એનું અંતઃકરણ ના પાડતું હતું. દીવાનજીએ અલીમીયાની દુકાન તપાસી પણ એનો સામાન એટલો જ ઘણો ખડકાયેલો હતો કે શું ગયું ને શું નહિ તે જણાય એમ ન હતું. અને અલીમીયા સિવાય કોઈને પણ કોઈ પણ ચીજની કિંમત અથવા દુકાનમાં શું છે ને શું નહિ તેની ગતાગમ પટે એવું હતું નહિ એટલે દીવાનજીનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય એમાં નવાઈ જેવું કંઈજ ન હતું.

પણ એવી નિષ્ફળતાથી હારી જાય એવો એ દીવાનજી ન હતો. એણે પોતાની તપાસ જારી રાખી. એ અલીમીયાના ઘરાફો સાથે બેઠાવા લાગ્યો અને અવારનવાર દુકાને જઈને એસવા લાગ્યો. એક દહાડો વિજળીના ચમકારાની પેટે એને થોડીક બાજુવાળોગ ખબર મળી.

એ ત્રણ ઘરાફો ઠુંડે કહેજો વાત કરતા હતા અને વાત ઉપર વાત નીકળતાં તેઓ અલીમીયાના ગુણદોષ ઉપર ઉતરી પડ્યા હતા.

‘બુઢો એટલો હુશિયાર હતો કે ગમે તે પુરાણી ચીજ અપો તો પણ એ શું છે ને શું નહિ ને કેટલી કિંમતનું છે તે તરત જ કહી દે.’ એક જણે કહ્યું.

‘અને પાછો માણસ સીધો’ બીજો ટાપશ્ચી પૂરી.

‘ખરેખર! એ બહુ પૈસા કમાયો હોવો બેઠો.’

‘નવાઈ જેવું તો કી છે કે કીને કીક અક્ષરેય લખતાં કે વાંચતાં આવડતો ન હતો.’ ત્રીજો યોલ્યો. ‘છતાં કીણે ખાસ્સી મિલકત પેદા કરી.’

‘કી તો નવાઈ જેવું.’ બીજાએ કહ્યું.

‘પણ હું ખરી ખાત્રીથી બાણું છું ને.’ ત્રીજાએ અનુભવની વાત રજૂ કરી. ‘અલી ડોસો બિલકૂલ બણેલોજ નહિ ને!’ દીવાનજીએ તે સાંભળ્યું.

તે તરતજ પોતાના ઉપરી અધિકારી પાસે ગયો અને કહ્યું:

‘અલીમીયાંતું’ ખૂન થયું હતું.’

‘કી તમે શા ઉપરથી કહો છો?’ ઉપરીએ પૂછ્યું.

‘કીને લખતાં કે વાંચતાં બિલકૂલ આવડતું ન હતું તે ઉપરથી.’

કી જવાબ સાંભળીને ઉપરી મુંઝવણમાં પડ્યો. ખૂન સાથે આ બાબતનો શો સંબંધ?

‘કીને લખતાં કે વાંચતાં આવડતું ન હતું તેથી કીનું’ ખૂન થયું? કી કેમ જને?’ કીણે સામો સવાલ કર્યો.

‘ના, ના, કીમ નહિ.’ દીવાનજીએ સ્વમત્તવવા માંડ્યું.

‘પણ કીને લખતાં કે વાંચતાં આવડતું ન હતું કી બાબતની નિર્ણયાત્મક ખબર ઉપરથી કી પૂરવાર થઈ શકે છે કે કીનું’ ખૂન થયું છે.’

‘તે કેવી રીતે?’

‘કી મરણ પામ્યો ત્યારે કીના હાથમાં છાપું હતું અને તે વાંચતાં વાંચતાં કી મરી ગયો હતો.’

કી સાંભળીને કીને કેંક સ્વમત્તવ પડી.

‘કીમ બાબત છે.’ કીણે કહ્યું. ‘હવે સ્વમત્તવ.’

અને કી એકને દિવા જેવું દેખાવા લાગ્યું કે અલીમીયાંની દુકાનમાં ચોર પેસે છે અને અલીમીયાંને મારી નાખે છે પછી કીને આરામખુરશીમાં બેસાડી કીના હાથમાં છાપું આપે છે

ને કુદરતી રીતે છાપું વાચતાં એ મરી ગયો હોય એવો દેખાવ કરે છે અને પછી દુકાનની કિંમતી ચીજો ચોરી બચે છે. એ વિચાર આવ્યા પછી એમણે અલીમીયાના શખની ફરીથી દાખતરી તપાસ કરાવી અને તેમાં એમની ખાત્રી થઈ કે મરનારને ગુન-જાવીને મારી નાખવામાં આવ્યો હતો અને એના ગળાપર આછા નિશાન પણ જણાતાં હતાં.

તે પછી દુકાનની અંદરનો માત્ર બારીકાઈથી તપાસતાં જણાયું કે જે જે કિંમતી વસ્તુ હતી તે ઉપડી ગઈ હતી તે ઉપરાંત કેટલાંક કિંમતી કાગળિયાં પણ ગુમ થયાં હતાં. આ ઉપરાંત એમની ખાત્રી થઈ કે અલીમીયાનું મરણ કુદરતી સંભોગમાં નહિ પણ કાઠ દરામખોરને હાથેજ નીપજ્યું હતું અને તે દુકાનમાંનો કિંમતી અવેજ ચોરી ગયો હતો.

દીવાનજીએ એ દરામખોર કે દરામખોરોને પકડવા સારાથે શહેર ફરતી બળ ખીજાવી અને એક પછી એક એમ શકમંદ માણસોને બરાબર તપાસી એવાં પણ એનું કંઈ જાણવાબેગ પરિણામ આવ્યું નહિ. એક પછી એક એમ ઘણા દલાડા અને પછી તો મહિના પણ વીતવા લાગ્યા છતાં ગુન્હેગાર દુનિયામાંથી બેઠતી વ્યક્તિ દીવાનજીને હાથ લાગી નહિ અને અલીમીયાના મરણનો કાયડો અણઉકલ્યો રહ્યો.

એક દિવસ દીવાનજીને પોતાના કાઠ ઓળખીતાનો તાર મળ્યો અને એને બહારગામ જવું પડ્યું. એના એ સંબંધીની તિબેરી તૂટી હતી અને અંદરની ચલણી નોટો, સરકારી લેનો અને શેરોનાં કાગળિયાં ગુમ થયાં હતાં. દીવાનજીએ જઈને બેયું તો ગુમ થયેલી ચીજોનું વિગતવાર લીસ્ટ ઘણું લાંબુ હતું પણ એ ચીજો એવી હતી કે એને વેચવાને સ્હેજ પણ પ્રયત્ન કરે તે પહેલાં બરાબર બળ ખીજાવી હોય તો ખબર પડ્યા વિના ન રહે અને એવી બળ ખીજાવવી એ દીવાનજીને મન રમત

વાત હતી.

દીવાનજીએ તાબડોતોબ ઘટતાં પગલાં ભર્યાં. એ દિવસ સુધી તે કૈજ જણાયું નહિ. પણ ત્રીજે દિવસે વિઠ્ઠલરાવ ઘાટે નામનો એક બહીતો દરામખેર ખાનગી રીતે ચોરાયલી ચીજનું વેચાણ કરવા પ્રયત્ન કરતો જણાયો.

દીવાનજીએ એને પકડવા માટે છટકું ગોઠવ્યું અને વિઠ્ઠલ એમાં આઘાત સપડાવ્યો. એ સપડાવ્યો એટલે દીવાનજીએ સૌથી પહેલું કામ એની પાંચેથી ચોરેલો માલ મેળવી લેવાનું કર્યું અને એ કામ દરસિયાન એને દાથ એક ચિટ્ટી મળી આવી. એ ચિટ્ટી બાજુરાવ ફડકેના ઉપર લખેલી હતી: એમાં બહુવાજેગ કંઈ ન હતું પણ દીવાનજીને એને એમને એમ છોડી દેવાનું ડીક લાગ્યું નહિ. બાજુરાવ ફડકે એ વખતે જેલમાં હતો. દીવાનજીએ એને બોલાવ્યો અને એના ચહેરા પર પુરતો પ્રકાશ પડે એવી રીતે પોતાની આંધ્રિસમાં એક બારી આગળ બેસાડ્યો. પોતે ઘણા કામમાં હાથ એવો દેખાવ કરીને દિવાનજીએ એના ચહેરા પર બારીક નજર રાખવા માંડી.

થોડી વારે આગળથી કરેલી ગોઠવણ મુજબ એ સિપાઈએ વિઠ્ઠલ ઘાટેને દાથમાં દાથકડી પહેરાવીને બહારથી લઈ ગયા. બાજુરાવે પોતાના સર્થાદારને દાથકડી સાથે જતાં જોયો એટલે એ ચમકી ઊઠ્યો. એની નવાઇનો પાર ન રહ્યો.

દીવાનજીએ એ બેયું અને એ બેણુ વચ્ચે કૈક છૂપી વાત કે મસલત છે તે બાબતની એને ખાત્રી થઈ એટલે એ હાંડે કલેજે બોલ્યો:

‘આલા કા લક્ષ્યાત? બપ્રી જેલ ખલાસ થઈ ગયો છે.’

બાજુરાવ બેબાકળો થઈ ગયો. એને કંઈ શોષ પડતો લાગ્યો.

‘એ...એ...જેલ ખલાસ !

‘હાસતો. હવે બધું છૂપાવવું નકામું છે.’ દીવાનજીએ

ચપળતાથી ઉમેયું.

‘એ...એ...એણે—’

‘બધું કબુલ કરી દીધું છે!’

‘એમ?’ આતુરતાથી બેતા બાહરાવે પૂછ્યું.

‘બધું કબુલ કર્યું?’

‘રજેરજ.’

‘છતાં એણે એ કામનો ટોપલો મ્હારે માથે નાખ્યો હશે.’

‘એમ જ.’

‘ખરી વાત એમ નથી.’

‘ત્યારે—’

‘એ એનું જ કામ હતું.’

બાહરાવે ખાત્રીથી માની લીધું કે વિટ્લે એને ઉધાડો પાડ્યો હતો. અને એને માથે ખૂનનું આગ ચઢાવ્યું હતું એટલે એ બોલ્યો:

‘અલીમીયાની દુકાન લૂટવાની સૂચના વિટ્લેની હતી. એના કહેવાથી હું સાથે ગયો. અમારો અલીમીયાને મારી નાખવાનો વિચારજ નહોતો. પણ વિટ્લે એને જરા વધારે હચમચાવ્યો અને હદ કરતાં બદે ગળું દબાવે ગયું તો એ મરી ગયો. એટલે અમે એ ઉપ્રબ ગભરાયા. પછી તો ઝટઝટ જે કંઈ લેવા જેવું હતું તે લઈ લીધું અને મડદાનું શું કરવું તેની ચિંતામાં પડ્યા. એના શરીર પર કોઈ પણ બાતના ચિન્હ ન કરતાં એટલે અમે એને આરામખુરશીમાં બેસાડ્યો. એ ત્યાં બેઠો બેઠો મરી ગયો હશે એ કોઈને પણ માનતાં અડચણ આવે એવું ન હતું; અને કોઈએ એ જરૂર માની લે એમાં શંકા ન હતી. એના હાથમાં છાપું મુકવાનો વિચાર એકાએક વિટ્લેને આવ્યો અને એણે પોતાના ખીરસામાંથી છાપું કાઢીને અલીમીયાના હાથમાં મુક્યું. એ ઉપરથી કોઈને

ભાગ્યેજ શંકા ભય કે કોનું મરણ કુદરતી નહિ હોય ! પોતાની
 કી ચાલાકી ઉપર તો એ વરસમાં બાવીશ વાર વિઠ્ઠલે બડાશ
 મારી હશે અને પોતાના કુળદુષ્ણ ભેળ માટે અભિમાનથી વાત
 કરી હશે !

અને કોની કી ચાલાકી જ કોને ભારે પડી. કી કોઈજ
 અસંગતિએ અલીમીયાના મરણનો ભેદ ઉઠેલવામાં ભારે ભાગ
 ભજવ્યો અને કોના પૂત્રીઓને ઘટતે ફેગે પહોંચાડ્યા.

અસંગતિ વંધ્યા ન રહી.

બે પક્ષી: એક કાંકરે

‘જયંતભાઈ! મ્હારા કાકા આવ્યા છે.’ અમારા પાડોશી ભગવાનજીએ કહ્યું.

‘એમને બોલાવોને’ જયંતે જણાવ્યું.

જયંત અને પ્રાણશંકર પંડિતજી એ બે મ્હારા પરમ મિત્રો છે.

જયંતે ગુન્હાશોધનમાં નામ કાઢ્યું છે, અને એ તે વિષયનો નિષ્ણાત છે. એણે અનેક ગુન્હાઓના ઉકેલ અને નિકાલ સુંદર રીતે કર્યા છે.

પંડિતજીને હમણાં હમણાં ગુન્હાશોધનમાં પુષ્કળરસ પડતો હતો અને તેઓ ઘણી ચપળતાથી એ વિષયનું શિક્ષણ જયંત પાસે લેતા હતા. એમણે ધીમે ધીમે એટલી દક્ષતા બતાવવા માંડી હતી કે એ બેઠને અમે બેઉ: હું તથા જયંત, હેરત ચામતા હતા.

ઉનાળાના દિવસો હતા. અમે ત્રણ જણ હુમસમાં હવા-ફેર માટે ગયા હતા. સચિન સ્ટેટની હદમાં આવેલું હુમસ હવા-આવાના સ્થળ તરીકે જાણીતું છે. અરબી સમુદ્રપરથી ચોવીસે કલાક ડુંકાતો શીતળ પવન ગરમી ઊરાડી મૂકે છે અને ઉનાળાના સખત તાપમાંથી હુમસને શરણે આવેલાં માનવીઓને ઉનાળો જણાવા સરખો દેતો નથી.

અમારી બાજુના જંગલમાં ભગવાનજી દેશામ કરીને એક અનાવિલ ગુદસ્થ રહેતા હતા. એમણે અમને એક વખત જણાવ્યું હતું કે એમના કાકા દયાળજી દેશામ કેક સલાદ માટે આવવાના હતા.

એમની દીકરી એકાએક મરણ પામી હતી. મરણનું કારણ પણ જણાયું ન હતું છતાં એમને શંકા હતી કે કે દગો ચઢ્યો હતો; એટલે એમણે ભગવાનજીને વાત કરેલી તે ઉપરથી ભગવાનજીએ અમને જોલાવ્યા હતા.

ભગવાનજી એમને લઈ આવ્યા.

એ પચાસેક વર્ષની ઉંમરના, બાંધીદડીના, ખાધે પીધે સુખી માણસ હતા.

‘આ મ્હારા દયાળજી કાકા.’ ભગવાનજી બોલ્યા.

‘આવો! આવો!’ જયંતે આવકાર આપ્યો.

‘મેં ની ધારેલું કે પોરી કંચમુંચ મરી જહે’ દયાળજીએ શરૂઆત કરી. એમની ભાષા વલસાડી હતી એટલે હવે પછી તે લખવાને બદલે સરળ ભાષામાં જ લખીશું. પ્રાતિક અસ્મિતાની ખોટી ભાવના સેવવાનો અમારો આશય નથી. દરેક જણે જો પ્રાતિક અસ્મિતા સેવે તેા ગુજગતી ભાષા એવી પંચલેજ ખીચડી થઈ જાય કે ન પૂછેા વાત!

‘હરકત નહિ! આપ સ્વસ્થ ચિત્તે બધી હકીકત જણાવો.’ ચંડિતજીએ કહ્યું.

‘જુએને, વાત એમ બની હતી કે પંદર દહાડાપર એક કાગળ આવી; એ મ્દારી દીકરી તારા તરફનો હતો એમ ટપાલની છાપ પરથી મ્દને લીમલાઈ કહેતા હતા પણ એની અંદરનું લખાણ નવાઈ જેવું હતું; એમાં માત્ર આંકડા જ હતા. હું બણેશો નથી એટલે મ્દને તો કેજ સમજણ પડી નથી.’

‘એ કાગળ ક્યા છે?’ જ્યંતે પૂછ્યું.

દયાળજીએ પોતાની બંડીમાંથી પરખીડીયું કાઢીને જ્યંત-ને આપ્યું.

જ્યંતે કાગળ કાઢી જોવા માંડ્યો. એનાપર નીચે મુજબ આંકડા હતા:

૧૬/૩૯, ૨૪/૧૭, ૩૨/૨૨, ૨૪/૪૧, ૩૦-૩૦/૪૦, ૧૬/૩૮,
૩/૪૦-૨૬, ૨૦/૪૭, ૨/૪૭, ૨૪-૪૪, ૩૦, ૨૨/૩૮, ૨૬/૩૮-૪૪,
૨૨/૪૭-૪/૪૭-૩૨/૨૨, ૩૨/૧૬/૩૯, ૧૦, ૨૬/૩૮-૨૩/૩૮, ૯,
૨૦/૪૫-૨૨/૪૦, ૨૬/૪૫-૪૮, ૧૬/૩૮, ૨૪/૨૪/૪૫-૪/૪૭-૩૦/૪૬,
૩૨/૩૮-૨૬/૩૮, ૧૧/૪૭-૨૬/૩૮, ૨૪/૪૧-૨૮, ૨૩/૩૯, ૧૮/૩૮,
૨૦-૩૭, ૩૦/૩૮, ૨૫-૪/૪૭-૪, ૧૬/૩૮-૪/૪૮, ૩૦/૪૦-૨૪/૪૦,
૧૬/૪૭-૩૮, ૧૧, ૨૩/૪૧-૨૩, ૯/૪૧-૪/૪૮-૩, ૨૩, ૧૮/૪૦,
૨૬, ૧૮, ૧૮-૧૦, ૨૪, ૩/૪૫-૩૭, ૨૭/૩૮, ૮/૩૯, ૨૦/૪૦-
૧૬/૩૮, ૨૪-૩૮.

‘તારા બણેશી હતી?’ પંડિતજીએ પૂછ્યું.

‘હાજી એનો અભ્યાસ ઇંગ્લેંજ ચાર ચોપડી સુધીનો હતો અને અમારા ગામના હેડ માસ્તર કહેતા હતા કે એના જેવી ચાલાક છોકરી એમણે જોઈ ન હતી.’

‘એના કાગળો તમે કોની પાસે વંચાવતા?’

‘હેડ માસ્તર પાસે. ઘણા ખરા કાગળો એજ વાંચી આપતા.’

‘તારાને એની ખબર હતી?’

‘હાજી.’

‘તારા કેટલો વખત થયાં પિયર નહોતી આવી?’

‘છેલ્લા દશ મહિના થયાં સાસરેજ હતી.’

‘પેલા હેડ માસ્તર પાસે આ કાગળ લઈ ગયા હતા?’

‘નાહ. એજ મુશ્કિલત છે ને.’

‘કેમ? મુશ્કિલત શાની?’

‘હેડ માસ્તર મરણ પામ્યા છે. બિચારા ઘણાજ બલા માણસ હતા.’

‘તારાને એની ખબર હતી?’

‘બિલકૂલ નહિ.’

‘ડીક. આપ જરા શાંતિથી બેસો. અમે જનતા સુધી આ કાગળનો બેદ ઉઢેલવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.’

એમ કહીને જયંત ઉઠ્યો. જન્ને કાકા ભત્રિજાએ વાતો કરવા માંડી.

અમે ત્રણે જણા ખીજ ઓરડામાં જઈને પેલા કાગળની પરિભાષાનો ઉઢેલ શોધવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

અમે એનું બારીકાઈથી નિરિક્ષણ કર્યું.

‘આંકડાની પરિભાષાની સાદી શ્રેણી છે.’ પંડિતજીએ સ્થયના કરી.

‘જરાબર છે અને વારે વારે આવતો ૪/૪૭ એ ‘છે’ ને માટે વપરાયો હોય એમ લાગે છે.’ જયંતે જણાવ્યું.

‘એજ રીતે ૩૮, ૪૦, ૪૫, ૪૭, ૪૮ એ સ્વરની સંજ્ઞાઓ હોવી બેઠકો. એમનો ઉપયોગ પુરતી છૂટથી થયો છે.’

‘એમજ ‘છ’ એ ચોથો છે અને મોટામાં મોટો આંકડો ૪૮ છે એટલે એકંદરે આ પરિભાષામાં ૪૮ અક્ષરનો ઉપયોગ થયો છે. ૩૬ વ્યંજન અને ૧૨ સ્વર. માત્ર એની ગોઠવણી ધ્યાન રાખવી બેઠકો. એમાં કંઈ ભેદ છે.’

‘છ ચોથો છે જ્યારે ક થી ગણતરી એ સાતમો આવે છે.

માટે એની પછી જ ઝ અને, ન હોવા બેઠએ, ને ન થી ૧ શરૂ થતો હોવા બેઠએ એ રીતે ન થી ૧ ગણીએ તો છ ની નીચે ૪ આવે અને ક ની નીચે ૧૦ આવે.

‘એ રીતે પહેલી લાખન પૂરી થત.’

‘જરાજર છે! હવે જ્યારે આંકડા ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ ગયા છે ત્યારે બીજી લાખનમાં પણ એવોજ ભેદ હોવો બેઠએ.’

‘જનવા બેગ છે.’

‘બીજી લીટીમાં પણ દશ અક્ષર હોવા બેઠએ—’

એ રીતે ગણતાં ૮ થી ન સંધીના અક્ષર આવે અને એમને બે, અનુક્રમે ગણીએ તો ૮ અબીઆરમો ને ન વીસમો આવે.’

‘અને ત ૧૬ મો આવે. એમજ છે! જુઓને પહેલો આંકડો ૧૬ છે એ ત જ હોવો બેઠએ. એની બેઠેનો ૩૯ એ ૭ હોય એમ લાગે છે. પહેલો શબ્દ ‘તીર્થસ્વરૂપ’ હોવાનું અનુમાન થાય છે અને બીજો શબ્દ ‘પિતાજી.’

‘ને છેલ્લો તારા.’

આ અનુમાન મુજબ તેનો નંબર જરાજર આવે છે એટલે બીજી લીટીની ગોઠવણી પણ આપોઆપ બંધ બેસે છે.’

‘આપણને આ રીતે ૨ થ સ વ ઉ પ આ જ મ મ એ અક્ષરોના આંકડા મળે છે અને તે અનુક્રમે ૨૪, ૧૭, ૩૨, ૨૨, ૪૧, ૩૦, ૩૮, ૩, અને ૪, છે.’

અમે બે આ રીતે અનુમાનો કરતા હતા ત્યાં પંડિતજીએ એનો ઉકેલ અમારી પાસે રજૂ કર્યો.

‘તમારી સૂચના પ્રમાણે તો આ રીતની ગોઠવણી લાગે છે.’ પંડિતજી બોલ્યા અને ઉકેલ આપ્યો. તે નીચે મુજબ હતો:

ક ખ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ઝ ન

૧૦ ૯ ૮ ૭ ૬ ૫ ૪ ૩ ૨ ૧

દ ઠ ડ ઢ ઘ ત થ દ ધ ન
 ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦
 પ ફ બ ભ મ ય ર લ વ શ
 ૩૦ ૨૯ ૨૮ ૨૭ ૨૬ ૨૫ ૨૪ ૨૩ ૨૨ ૨૧
 ષ સ હ ળ ક્ષ જ્ઞ અ આ ઇ ઈ ઉ
 ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧
 ઊ ઊં ઐ ઔ ઐ ઐ અઃ
 ૪૮ ૪૭ ૪૬ ૪૫ ૪૪ ૪૩ ૪૨

‘જરાજર છે!’ જયંતે કહ્યું: ‘પણ ચોથી લાઇનમાં ભૂલ છે.’
 ‘એમાં એક અક્ષર વધારે છે અને તે લખએ તોજ ઉકેલ
 જરાજર આવે છે.’ પંડિતજીએ ખુલાસો કર્યો.
 ‘હીક, આ રીતે ઉકેલતાં પત્રની ખતારત—’
 ‘આ રહી!’ કહીને પંડિતજીએ તે પણ રજૂ કરી.
 એમણે ઘણી ઝડપી પ્રગતિ કરી હતી.
 કાગળનો ઉકેલ નીચે મુજબ હતો:

તિથેસ્વરૂપ પિતાજી,

મને ઝેર આપવામાં આવે છે. સ્વસ્તિકમાં વીમો ઉતાર્યો છે.
 પૈસા માટે માફ જલિદાન અપાય છે. સખત ચોક્કસે રખાય છે
 છતાં છુપી રીતે આટલું લખું છું. જરૂરી મદદ કરજો.

અભાગિની

તારા

એ વાંચી અમારી અમયબીનો પાર ન રહ્યો. તારાએ
 મરતા પહેલાં બાપને S. O. S મોકલ્યો હતો. પણ કમનસીબે
 એ વાંચનાર એના શિક્ષક મરણ પામ્યા હતા એટલે એ વણ-
 ઉકેલ્યો જ રહ્યો. અમે તરતજ ખંખ ખંડમાં ગયા.

‘તારા ક્યારે મરણ પામી?’ જયંતે દયાળજીને પૂછ્યું.

‘પાંચમી તારીખે.’

‘અને આ કાગળ આપને ચોથીએ મળ્યા. ઠીક ! કોના વર થું કરે છે ?’

‘સુરતમાં નોકરી કરે છે ?’

‘પગાર શો મળે છે ?’

‘સાઠેક રૂપિયા દશે.’

‘બાપદાદાની મિલકત કેટલી છે ?’

‘પાંચ સાત હજારની.’

‘વાંકડાનો વર ને ?’

‘હાજી. પલસાણા ને ગણુદેવી અમારામાં વાંકડાનાં.’

‘ઠીક.’

‘જ્યંત ! તો પછી આણું ‘એ પક્ષી : એક કાકિરે’ મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો લાગે છે.’ પંડિતજી બોલી ઊઠ્યા.

‘એમજ છે.’ જ્યતે કહ્યું. ‘એણે સ્વસ્તિકમાં જોઈન્ટ લાઈફનો વીમો ઉતરાવ્યો હોવો જોઈએ અને વીમાની રકમ મેળવવા માટે તારાને ઝેર આપ્યું હોવું જોઈએ. તારાનો કાગળ જ કોની સાબીતી છે. કોના પર રખાતી સખત દેખરેખ અને ચોકી પહેરાની વાત તો એણે કરીજ છે છતાં કેટલીક દફતર પૂછાવવા જેવી છે.’ એમ કહીને એ ઊઠ્યો અને એ તાર લાખીને મઢને આપ્યા. એક સુરતમાં એક મિત્રને અને બીજે મુંગ્રાઈ સ્વસ્તિક ઇન્સ્યુરન્સના મેનેજરને; બંને તાર ‘અરબંટ’ હતો અને જવાબના પૈસા પણ ભરવાના હતા.

દોઢેક કલાક પછી અમને બંને ઠેકાણેથી જવાબ મળ્યા.

સુરતથી ખબર મળી કે તારા સાધારણ રીતે શકમંદ સંજોગોમાં મરણ પામી હતી પણ વીમાની વાતની કાઠને ખબર ન હતી. તારાનો વર પંચાવન રૂપિયામાં કોઠીપરેટીવ બેંકમાં કલાક હતો.

મુંગ્રાઈથી જવાબ હતો કે તારા અને ગુલામદાસની જોઈન્ટ

લાઇફ પોલિસી સ્વસ્તિકે ત્રણ મહિના ઉપર આપી હતી અને કંપનીને જણાવનાર્માં આવ્યું હતું કે ગુલાબદાસ ગંબર હતો. એણે પ્રીમીઅમની રકમ તરતજ આપી હતી.

અમે દયાગળને બોલાવ્યા અને જણાવ્યું કે: 'તારાએ આપને લખેલો કાગળ વખતસર ન ઉકેલાયો તેથીજ એને બચાવવાનો છેલ્લો પ્રયત્ન થઈ શક્યો નહિ. એનું મરણ નિર્માયું હશે; એટલેજ હેડમાસ્ટર પહેલાં મરી ગયા અને એમના મરણની તારાને ખબર નહિ તેથી એણે આ રીતે પત્ર લખવાની ભૂલ કરી. એને પણ ખીક હતી એટલે એ શું કરે !'

'એને જેર આપ્યું ખરું ને ?' એમણે પૂછ્યું.

'હાજી.' પંડિતજીએ જણાવ્યું. 'પૈસાને ખાતર એને જેર આપાયું છે અને ગુલાબદાસે એક કાંકરે બે પક્ષી મારવાનો તામડો રચ્યો છે. જાને વચ્ચે બનાવ બરાબર નહિ હોય એટલે તારાનું કાસળ કાઢ્યું, તેમાં પણ વીમા કંપનીને ફસાવી અને પૈસા મેળવવાની યુક્તિ કરી.'

'એની યુક્તિને આ કાગળનો ઉકેલ ધૂળ મેળવે છે.' જ્યંતે કહ્યું: 'તમે ચિંતા નહિ કરતા. એના કામનો બદલો મેળવવા આપી રહેશે.'

'બલે, હવે શું કરવું છે ?'

'અમે બધી ગોઠવણ કરીએ છીએ.' પંડિતજી બોલ્યા.

જ્યંતનો બલામણુપત્ર લઈને પંડિતજી તરતજ સુરત જવા નિકળ્યા. એ પોલિસ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટને મળ્યા અને બધી વાત સમજાવી. તરતજ જાને જણે સાથે જઈને ગુલાબદાસને એકમાર્થી ખીરફતાર કર્યા.

પોતાની સામેના આરોપ સાબળી ગુલાબદાસ ફગલાઈ ગયા. એને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે એની યુક્તિ ચકડાઈ જશે.

એણે કબૂલ કર્યું કે તારા સાથે એને બેઠકો તેવો બનાવ હતો નહિ અને એનો વિચાર એનું કાસળ કાઢવાનો હતો. એનું કાસળ નીકળે અને પૈસા મળે એવો એણે ગ્રામડો રચ્યો હતો. તારાનો કામળ આડે ન આવ્યો હોત તો એ વીમા કંપની પાસે પૈસા મેળવી શકત. તારાના મરણ બાબત એણે પુરતી ચોકસી રાખી હતી અને ઘટતો પુરાવો ઊભો કર્યો હતો. આટઆટલી તકેદારી રાખ્યા છતાં એનું પાપ દાંડ્યું રહ્યું નહિ.

ગુલામદાસ પર ઝેર આપવાનો ગુન્હો સાબીત થયો અને એને ફાંસીની સજા થઈ.

એના કેસે આખી કામર્મા બારે સનસનાટી ફેલાવી દીધી.

☆ સમાપ્ત ☆

યુન્હાશોધનનાં અવન
 પરાક્રમેને લગતી વાતો
 વાંચવાની કુમારજીવન
 તાલાવેલી જો છે અને
 જિતિ જીવનમાં દીર્ઘ કા
 સુધી કાયમ રહે છે.
 પ્રસંગે જો પ્રેરણાદાયી વાચ
 મળે તો મગજશક્તિ
 સુંદર વિકાસ થાય છે. દરે
 વસ્તુ કે વિગત જાણવટ
 જોવા સમજવાની અને તે
 હાર્દ પામવાની અદ્ભુ
 શક્તિ એનાથી સાંપડે
 અને જીવન સાફલ્યનો માર્ગ
 સરળ બને છે.

★ ★

આ રીતે માનવજીવનને
 અનેકવિધ વિકાસ કરી શકો
 એવી પ્રેરણાદાયી રસિ
 વાતાઓ આપવાની યોજના
 'સાહસ કથાવલ્લિ' મ
 કરવામાં આવી છે.

સંપાદક : નાગરદાસ ડ. પટેલ

મગજશક્તિના વિકાસને તાલીમ આપે એવી સાહસ, શૌર્ય,
ભેદ, બુદ્ધિચાતુર્ય અને ગુન્હાશોધનનાં અવનવાં પરાક્રમેને
લગતી પ્રેરણાદાયી વાચન આપતી ગુજરાતની અબેડ ગ્રંથાવલિ

— સૅટ પહેલો —

૧ કુ પ્ત ન મ્હે તા
૨ પ્રિયંવદાનું પરાક્રમ
૩ સ ફે દ ઠ ગ :
૪ : દી વા ન જી

— સૅટ ત્રીજો —

૬ આંગળાંની છાપ
૧૦ મા મા નો વારંસો
૧૧ ફાંસીને દોરડો :
૧૨ : શ નિ નો એ કો

— સૅટ બીજો —

૫ ખાનદાનનાં ફરજેદ
૬ સૅતા ન બુદ્ધી :
૭ : સોનેરી ટોળી
૮ ગુન્હેગાર દુનિયા

— સૅટ ચોથો —

૧૩ આપઘાતનો ભેદ
૧૪ બેન્ક પર દરોડો
૧૫ ચીલ:વિચિત્ર ને સચિત્ર
૧૬ : જુલમ ગાર :

દરેક પુસ્તકનો ફક્ત સવા રૂપિયા વી. પી. ખર્ચ પાંચ આના
દરેક સૅટના બોક્સના પાંચ રૂપિયા વી. પી. ખર્ચ બાર આના

તમારા બુકસેલર પાસે માંગો અથવા લખો

ખાલવિનોદ કાર્યાલય : ૧૪૬ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

